

TEMMEKSEN LÄNSITORNILLINEN TUKIPILARIKIRKKO

Taidehistorian
pro gradu -tutkielma
lokakuu 1987

MARJA JUNTILA

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta HUMANISTINEN	Laitos Taidehistorian laitos
Tekijä Junttila Marja	
Työn nimi Temmeksen länsitornillinen tukipilarikirkko	
Oppiaine Taidehistoria	Työn laji Pro gradu
Aika Lokakuu 1987	Sivumäärä 121
Tiivistelmä - Abstract	
<p>Temmeksen länsitornillinen tukipilarikirkko rakennettiin vuosina 1766 - 1767 pienen saarnahuonekunnan kirkoksi. Kirkon rakennustöitä johti paikallinen kirvesmies Antti Kallenpoika Louvet (1735 - 1808), jonka muita näin laajoja rakennuskohteita ei ole tiedossa. Itseoppinut kirkonrakentaja on luontevasti yhdistellyt eri-ikäisiä arkkitehtonisia elementtejä, joista vanhimmat ovat olleet ominaisia suomalaiselle kirkkoarkkitehtuurille, ja varsinkin pohjalaiselle kirkkorakennusperinteelle, lähes 300 vuoden ajan. Temmeksen kirkko on nimittäin viimeisin kokonaan tukipilaritekniikkaa hyväksi käyttäen rakennettu pitkäkirkko. Se liittyy arkkitehtuuriltaan jo 1490-luvulla esiintyneeseen kirkkotyyppiin, joka kanta-alueellaan Pohjois-Pohjanmaalla oli vallitsevana kirkkotyyppinä aina 1700-luvulle asti, jolloin myöhäisrenessanssin ristikirkko vähitellen alkoi vallata siltä alaa. Toisaalta kirkon ja etenkin sen länsitornin muotokieli on saanut vaikutteita 1700-luvulla yleistyneestä renessanssitapulista. Myös uuden tulokkaan ristikirkon vaikutusta voi havaita kirkon arkkitehtuurissa.</p> <p>Kirkon sisämaalaustyö tehtiin vuonna 1847, tällöin hankittiin myös alttaritaulu. Myös näiden töiden tekijä oli paikallisia mestareita, Carl Christoffer Stadigh (1807 - 1863) Raahesta, jonka muusta tuotannosta tunnetaan vain tuhoutuneet, vuonna 1835 maalatut, Haapaveden kirkon alttaritaulumaalaukset ja kirkon sisätilan koristelutyöt.</p>	
Asiasanat Puukirkkoarkkitehtuuri, länsitornillinen tukipilarikirkko	
Säilytyspaikka Taidehistorian laitos	
Muita tietoja	

SISÄLLYS

1.	JOHDANTO	1
2.	TUTKIMUKSEN TAVOITE JA KESKEISET KÄYTETYT LÄHTEET	2
3.	SEURAKUNNAN HISTORIAA	6
3.1.	Limingan emäseurakunta	6
3.2.	Temmes Limingan seurakunnan kyläkuntana	7
3.3.	Kappelihankkeita	8
3.4.	Saarnahuonekunnasta kappeliseurakunnaksi	10
3.5.	Kappelista itsenäiseksi seurakunnaksi	14
3.6.	Temmeksen nimestä	17
4.	TEMMEKSEN KIRKON RAKENTAMINEN	18
4.1.	Kirkonrakentaja Antti Louvet	18
4.2.	Kirkon rakennustyöt vuosina 1766 - 1767	20
4.3.	Kirkko vihitään	23
5.	LÄNSITORNILLINEN TUKIPILARIKIRKKO, RENESSANSSI-TAPULI JA MYÖHÄISRENESSANSSIN RISTIKIRKKO - TEMMEKSEN KIRKON TYYLILLISIÄ ESIKUVIA	24
6.	KIRKON VANHIN ASU - ARKKITEHTUURIN TARKASTELUA	30
6.1.	Kirkon mitat	30
6.2.	Tukipilari-, sidehirsi- ja konsolijärjestelmä	33
6.3.	Sakaristo	37
6.4.	Länsitorni	39
6.5.	Kattorakenteet - vesikatto ja sisäkatto	48
6.6.	Seinärakenteet ja ikkunat	51
7.	KIRKON SISÄTILA 1700-LUVULLA	53
8.	PORTTIRAKENNUS VUODELTA 1771	57
9.	KORJAUSTÖITÄ KIRKOSSA 1830-LUVULLA	59
10.	VUODEN 1847 KORJAUS- JA LAAJENNUSTYÖT	62
11.	MAALARIMESTARI CARL CHRISTOFFER STADIGH	66
11.1.	Haapaveden kirkon maalaustyöt vuonna 1835	68
11.2.	Haapaveden kirkon maalaukset vuodelta 1835	70
12.	TEMMEKSEN KIRKON ENSIMMÄINEN SISÄMAALAUUS VUONNA 1847	77
13.	ALTTARILAITE	83

14.	CARL CHRISTOFFER STADIGHIN ALTTARITAU LU VUODELTA 1847	85
15.	SAARNATUOLI	91
16.	KORJAUSTYÖT 1800-LUVUN LOPULLA	94
17.	KIRKON SISÄTILA 1800-LUVULLA	95
18.	KIRKON KUNTO VUOSISADAN VAIHTEESSA	98
19.	KIRKON KORJAUSHANKE VUOSINA 1915 - 1916	101
20.	KIRKON MYÖHEMMÄT KORJAUSTYÖT	105
21.	KIRKKOTARHAN VAIHEITA JA VAIVAISUKKO	109
22.	KRONOLOGINEN LUETTELO TEMMEKSEN SEURAKUNNAN VAI- HEISTA SEKÄ TÄRKEIMMISTÄ KIRKOSSA SUORITETUISTA KORJAUSTÖISTÄ	113
23.	TEMMEKSEN KIRKON ESINEISTÖÄ 1700- JA 1800-LUVUILLA	115
24.	PÄÄTÄNTÖ	117

DIALUETTELO

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

LIITTEET 1 - 24

1. JOHDANTO

Nykyinen Temmeksen seurakunta kuului aikaisemmin laajaan, jo 1400-luvun puolivälissä syntyneeseen, Limingan seurakuntaan, josta se monien vaiheiden kautta erosi kappeliseurakunaksi vuonna 1796. Itsenäinen seurakunta Temmeksestä tuli vuonna 1899. Temmeksen kirkko rakennettiin pienen saarnahuonekunnan kirkoksi vuosina 1766 - 1767. Temmesläiset olivat saaneet luvan vain entistä suuremman rukoushuoneen rakentamiseen, mutta jouduttaakseen itsenäistymishanketta he rakensivatkin paikkakunnalle kirkon. Kirkon rakennustöitä johti paikallinen kirvesmies Antti Kallenpoika Louvet, jonka muita näin laajoja rakennuskohteita ei ole tiedossa. Hän on kuitenkin luontevasti yhdistellyt eri-ikäisiä arkkitehtonisia elementtejä, joista vanhimmat ovat olleet ominaisia suomalaiselle kirkkoarkkitehtuurille, ja varsinkin pohjalaiselle kirkonrakennusperinteelle, lähes 300 vuoden ajan. Temmeksen kirkko on nimittäin viimeisin kokonaan tukipilariteknikkaa apuna käyttäen rakennettu länsitornillinen pitkäkirkko. Näin se liittyy arkkitehtuuriltaan toisaalta jo 1490-luvulla esiintyneeseen kirkkotyyppiin, joka alueellaan Pohjois-Pohjanmaalla oli vallitsevana kirkkotyyppinä aina 1700-luvulle asti, jolloin myöhäisrenessanssin ristikirkko alkoi vallata siltä alaa. Toisaalta kirkon ja etenkin sen länsitornin muotokieli on saanut vaikutteita 1700-luvulla yleistyneestä renessanssitapulista samoin kuin tuosta uudemmasta ristikirkkoarkkitehtuurista. Tuloksena on syntynyt mielenkiintoinen kokonaisuus, jossa nämä eri-ikäiset elementit muodostavat omaperäisen arkkitehtonisen lopputuloksen. Tätä kokonaisuutta täydentää 80 vuotta kirkon valmistamisen jälkeen suoritettu maalaustyö, johon liittyy myös alttaritaulun hankkiminen. Myös näiden töiden tekijä oli lähialueen mestareita, Carl Christoffer Stadigh, jonka tuotannosta Temmeksen lisäksi tunnetaan vain Haapaveden nyt jo tuhoutuneet alttaritaulumaalaukset ja sisätilan maalauskoristelu. Temmeksen kirkko on harvoista korjaus- ja muutostöistä johtuen säilynyt lähes alkuperäisessä muodossaan, joten myös kirkon vanhimman asun tarkastelu on vielä mahdollista.

2. TUTKIMUKSEN TAVOITE JA KESKEISET KÄYTETYT LÄHTEET

Temmeksen kirkosta ei ole olemassa laajempia rakenushistoriallisia tutkimuksia. Kirkko kyllä mainitaan eräissä vanhemmissa Suomen kirkkoja ja niiden arkkitehtuuria käsittelevissä teoksissa, kuten Carolus Lindbegrin teoksessa Suomen kirkot (1934), mutta näiden vanhempien tutkimusten antamat tiedot ovat usein ylimalkaisia tai puutteellisia. Lähteissä ei useinkaan olla tietoja Temmeksen kirkossa käytetystä tukipilarijärjestelmästä. Vasta viimeisimmissä kirkkoarkkitehtuuria käsittelevissä teoksissa mainitaan myös kyseinen kirkko lueteltaessa länsitornillisia tukipilarikirkkoja. Laajoissa Pohjois-Pohjanmaan historiaa käsittelevissä tutkimuksissa Temmeksen seurakunta on usein ohitettu pelkällä huomautuksella, tai sen vaiheista löytyy toisistaan poikkeavia tietoja. Tämä johtuu siitä, että Temmeksen seurakunta pitkään kuului historiallisesti merkittävämman ja tutkitumman Limingan seurakunnan yhteyteen, eikä Temmestä koskevia yksittäisiä tietoja aina katsottu tarpeellisiksi tarkistaa alkuperäislähteistä. Koska varsinaista seurakunnan historiaa ei ole kirjoitettu, on tätä puolta käsitelty hieman laajemiin tutkimuksen alussa.

Tutkimuksessani on kaksi keskeistä painopistealuetta. Toisessa kokonaisuudessa tarkastelen kirkon 1700-luvun asua erilaisen arkkitehtuurin piirteiden avulla. Vertailemalla muotokieltä sekä ajallisesti että paikallisesti pyrin sijoittamaan Temmeksen kirkon omalle paikalleen suomalaisen kirkkoarkkitehtuurin kentässä. Toinen keskeinen tutkimusalue on 1800-luvun tilanteen tarkastelu etenkin kirkon sisätilassa, jossa vuonna 1847 saatiin valmiiksi ensimmäinen maalauskoristelu alttaritauluineen ja saarnatuolin maalauksineen. Tarkastelen Temmeksen kirkon alttaritaulun ikonografisia esikuvia, sekä esittelen maalarimestari Carl Christoffer Stadighin tuotantoa vertaamalla Temmeksen ja Haapaveden kirkkojen alttaritauluja. On valitettavaa, että laajempi vertailu ei ole mahdollista, sillä kyseisen maalarin tuotannosta on säilynyt vain nämä kaksi esimerkkikohdetta. Myös kirkon arkkitehtuurin tutkimisessa

on ongelmana vertailukohtien puute, sillä kirkonrakentaja Antti Louvetin tuotannosta tunnetaan vain kyseessä oleva Temmeksen kirkko.

Sekä 1700-luvun että 1800-luvun tilannetta kirkon sisätilassa tarkastellessani otan huomioon myös sisustukseen oleellisesti liittyvän esineistön, joka omalta osaltaan on muovannut kokonaiskuvaa.

Oma mielenkiintoinen lukunsa on 1900-luvun alkupuolen vuosien 1915 - 1916 korjaushanke, jolloin oltiin valmiit radikaalisti muuttamaan kirkon vanhakantaista arkkitehtuuria sille aivan vierailta elementeillä. 1930- ja 1950-lukujen korjauksia sekä 1984 valmistunutta perusteellista korjaustyötä käsittelen kursorisesti, sillä tuolloin ei tehty laajoja muutoksia kirkon interiöörissä tai eksteriöörissä. Tutkimuksessa tarkastellaan myös läheisesti kirkkorakennukseen ja sen alueeseen liittyviä kohteita kuten porttiarkennusta, joka oleellisesti liittyy myös länsitornin problematiikkaan. Koska tutkimuksessani pyrin kokonaisvaltaiseen aiheen käsittelyyn, olen tarkastelussa ottanut huomioon myös kirkkoa ympäröivän kirkkotarhan sekä vaivaisukon.

Keskeisenä tutkimustavoitteena on kuitenkin kirkkorakennuksen sijoittaminen rakennushistorialliseen kenttään. Toisaalta Temmeksen kirkko on 300-vuotisen goottilaista alkuperää olevan kirkonrakennustradition viimeisin tuote. Toisaalta sen muotoon ovat vaikuttaneet myös modernimmat arkkitehtoniset ihanteet, jotka ilmenevät ristikirkkoarkkitehtuurissa ja renessanssitapuliarkkitehtuurissa. Kirkon rakentajalla ja tilaajilla on ollut runsaasti esimerkkejä tukipilarikirkoista naapuriseurakunnissa, eivätkä uudemmatkaan kirkkoarkkitehtuurin piirteet ole alueella olleet vieraita.

Temmeksen kirkon 1700-luvun asun tarkastelussa erotan kokonaisuudesta elementtejä, joita tyyllillisesti vertailemalla pyrin tuomaan esille niiden ajalliset ja paikalliset erot. Osa piirteistä viittaa suoraan vanhempaan tukipilariarkkitehtuuriin toiset taas uudempiin arkkitehtoniisiin vaikutteisiin. Ajallista perpektiiviä antavat vanhimmissa säilyneissä tukipilarikirkois-

sa suoritettut tutkimukset, erityisesti Lars Petterssonin yksityiskohtaiset selvitykset Hailuodon ja Tornion kirkoista. Hän on kirjoittanut tutkimuksen myös vuonna 1762 valmistuneesta Utajärven kirkosta, joka antaa vertailukohteen saman ajan länsitornillisesta tukipilarikirkosta. Paikallisesti tyyllillisiä vertailukohteita voidaan etsiä myös Keski- ja Etelä-Suomen puukirkkoarkkitehtuurista. Keskeisiä arkkitehtonisia elementtejä, joiden avulla tarkastelu tapahtuu, ovat tukipilarit, sidehirsret, konsoliprofilointi, kattorakenteet ja kattomuodot sekä länsitornin rakenne.

Oman mielenkiintoisen problematiikkansa sisältää kirkon länsitorni, joka aikaisemmin nykyistä paremmin liittyi maalauskoristelultaan ja yksityiskohdiltaan tapuliarkkitehtuuriin. Kappaleessa käsitellään yleisesti tukipilarikirkkojen länsitornien suippokattojen muuttumista renessanssipäätteiksi, tapulien yhdistämistä ja viimeisessä vaiheessa sulauttamista osaksi itse runkokuoneen rakennusmassaa.

Temmeksen seurakunnan historiaa selvitettäessä on nunke saatu Jouko Vahtolan liminkalaisten historiaa käsittelevästä tutkimuksesta Limingan 500-vuotisjuhlajulkaisussa vuodelta 1977. Tietoja on jouduttu täydentämään yksityiskohtaisemmillä arkistolähteillä. Ainoa varsinaisesti Temmeksen historiaa käsittelevä artikkeli on julkaistu sanomalehti Kalevassa 9.11.1912. Tästä Temmeksen kotiseutunumeron artikkelista olen saanut mielenkiintoista tietoa, jonka todenperäisyyteen oli kuitenkin paikoin suntauduttava varauksella. Samuli Paulaharju arvelee artikkelin kirjoittajaksi joko maisteri O.Holmströmiä tai pastori Niilo Holmsrtömiä.¹

Keskeisinä lähteinä kirkkorakennuksen vaiheita tutkittaessa ovat olleet piispan- ja rovastintarkastuspöytäkirjat, erityisesti niihin liitetyt kappalaisen laatimat inventaarioluettelot (kalustoluettelot) sekä kirkonkokousten pöytäkirjat. Rakennus- ja korjaustiedot ovat täydentyneet tileissä mainituilla menotiedoilla. Suurena apuna 1700- ja 1800-lukujen tilannetta hahmotettaessa on ollut Samuli Paulaharjun laatima

1. Paulaharju 1916, s. 21. HTTA. MV.

Kuvia ja Lyhyt selostus Temmeksen kirkosta vuodelta 1916. Tämä seikkaperäisesti ja mielenkiintoisesti laadittu, piirroksin ja valokuvain täydennetty, selvitys on laadittu Muinaistieteellistä Toimikuntaa varten vuosien 1915 - 1916 korjaushankkeen yhteydessä. Erityisesti selvityksen valokuvat vuosilta 1912 - 1916 antavat havainnollisen kuvan kirkon asusta vuosisadan alkupuolella ja varhaisimpinakin aikoina, sillä korjaus- ja muutostyöt kirkossa ovat olleet vähäisiä. Muina tärkeinä lähteinä ovat olleet Rakennushistorian osaston arkistossa säilytettävät korjaushankkeiden valmisteluihin liittyvät mittapiirustukset ja korjausehdotukset. Temmeksen kirkon alttaritaulun tekijästä on esitetty monia toisistaan poikkeavia tietoja, mutta maalarin kanssa vuonna 1874 tehty urakkasopimus valottaa sekä alttaritaulun syntyvaiheita että sisämaalauksen toteuttamista. Koska Haapaveden kirkko ja sen maalaukset tuhoutuivat tuhopoltossa vuonna 1981, ovat Suomen Muinaismuistoyhdistyksen VII taidehistoriallisen retkikunnan vuonna 1899 ottamat valokuvat ensiarvoisen tärkeitä tutkimuksen kannalta, samoin Lars Petterssonin tutkimus Haapaveden kirkosta ja sen maalauksista Haapaveden historiajulkaisussa vuodelta 1973. Temmeksen kirkon esineistö selviää lähinnä inventaarioluetteloiden ja kirkonkassan tilien perusteella. Näitä tietoja on täydentänyt varsinkin tekijätietojen kohdalla Museoviraston tutkijan, Heikki Hyvösen vuonna 1981 laatima esineinventointikertomus.

3. SEURAKUNNAN HISTORIAA

3.1. LIMINGAN EMÄSEURAKUNTA

Ennen itsenäistymistään kappeliseurakunnaksi vuonna 1796 Temmes kuului kyläkuntana laajaan Limingan emäseurakuntaan, joka mainitaan ensimmäisen kerran sattumanvaraisesti Turun tuomiokirkon Mustaankirjaan sisältyvässä asiakirjassa, joka on peräisin vuodelta 1477. Limingan asuttaminen oli alkanut 1300-luvun lopulla, ja itsenäinen Limingan seurakunta ja kirkkopitäjä syntyi ennen mainittua vuotta 1477 seurakunnan erottua joko Iin tai Salon emäseurakunnasta. Oma pyhäkkö, joko kirkko tai kappeli, Limingassa on ehkä ollut jo vuonna 1457 tai 1460. Nimismies eli hallintopitäjä Limingasta tuli myöhemmin, vasta 1500-luvun puolivälissä.¹

Limingan emäpitäjä oli laajimmillaan 1500-luvun lopulla, jolloin sen alueeseen kuului nykyisistä kaupungeista ja kunnista Oulu, Oulunsalo, Muhos, Kempele, Tyrnävä, Temmes, Lumijoki, Utajärvi, Vaala, Kajaani, Sotkamo, Paltamo ja Ristijärvi. Vuosisadan lopussa rupesi esiintymään seurakuntien itsenäistymishankkeita, ja vuonna 1599 Paltamo mainitaan itsenäisenä seurakuntana, samoin kuin Kajaani omana hallinnollisena pitäjänä vuonna 1609.² Limingan laajan emäseurakunnan lopulliseen hajoamiseen vaikutti erityisesti Oulun kaupungin perustamisen vuonna 1605.³ Alue jakaantui kahtia, kun Oulun kaupungista tuli Limingasta lohkaistun kaupunki- ja maaseurakunnan keskus, joka ulottui merestä Oulujärveen.⁴

Limingan seurakunnan alueeseen kuuluivat nyt emäseurakunnan lisäksi vain Kempele, Lumijoki, Temmes ja Tyrnävä. Tässä laajuudessaan seurakunta oli aina 1800-luvun lopulle, minä aikana tapahtui ainoastaan itsenäistymistä kappeleiksi.⁵ Vasta perustetulla Oululla oli Limingan kanssa riitaa Kempeleestä, jonka katsottiin vanhastaan kuuluvan Ouluun liitettyyn Oulunsaloon. Vaikka

1. Vahtola 1977, s. 98-100, 112; Pettersson 1977, s. 309.

2. Vahtola 1977, s. 105-106.

3. Vahtola 1977, s. 106.

4. Virrankoski 1973, s. 661.

5. Vahtola 1977, s. 107.

asiasta riideltiin lähes koko 1600-luvun ajan, pysyi Kempele Limingan yhteydessä. Päätöstä perusteltiin sillä, että Liminka saattaisi heikentyä liikaa, sillä olihan suuresta pitäjästä erotettu jo laajat alueet, kuten Oulu, Oulunsalo ja Kajaani.¹

3.2. TEMMES LIMINGAN SEURAKUNNAN KYLÄKUNTANA

Limingasta oli muodostunut 1400-luvulla taloluvultaan Pohjanmaan suurin kyläkunta. Temmesjoen alajuoksulla, myöhemmällä Alatemmeksellä, saattoi tuolloin jo olla asutusta, mutta varsinaisesti tämä kyläkulma asutettiin vasta 1500-luvun lopulla, jolloin savolaisasutusta muutti seudulle. Tuona aikana syntyi uudisasutusalueet Temmes-, Tyrnävän- ja Ängeslevänjokivarsiin ja myös Lumijoen tilaluku kasvoi.²

Vuoden 1548 verotuslähteissä ei vielä ole mainintaa Temmeksen asutuksesta, mutta parikymmentä vuotta myöhemmin vuonna 1570 mainitaan Temmeksellä olleen 7 taloa. 1570-luvulla alueelle tuli savolaisasutusta, jolloin syntyivät mm. seuraavat Temmeksen kantatilat: Savolainen, Loukinen, Sikainen, Siiranen, Halonen, Pehkonen, Vitsainen, Pelkonen, Sarkkinen, Kirjavainen, Hartikainen ja Parviainen. Alatemmekseltä löytyvät tuolloin ainakin seuraavat talot: Ahmala, Väärälä, Marttila, Pehkola, Teppola, Elsilä, Ollila, Kokkola ja Halonen.³ Vuonna 1575 Temmeksen taloluku oli kasvanut jo kaksinkertaiseksi. Vuosina 1580 ja 1585 taloluku oli 21, mutta verorasitukset sekä Vanhan vihan hävitykset vuosina 1589 ja 1592, jolloin molemmilla kerroilla Liminkaa hävitettiin, aiheuttivat alueiden autioitumista. Vuonna 1595 taloluvuksi mainitaan vain 15, mutta jo viiden vuoden kuluttua luku on lähes kaksinkertaistunut ja taloja oli 28.⁴

1. Cajanus 1936, s. 13-14.

2. Vahtola 1977, s. 117-118, Alatemmeksen kylän vaiheita käsitellään, koska ne liittyvät oleellisesti myöhemminkin Temmeksen vaiheisiin.

3. Vahtola 1977, s. 117-118.

4. Vahtola 1977, s. 117-119.

1600-luvulla väestönkehitykseen vaikuttivat Limingan alueella varsinkin raskas verotus sekä sotien vaatimat sotaväenotot. Tilaanne rauhoittui vähitellen vuosina 1648 ja 1660-61 tehtyjen rauhojen jälkeen. Väkilukuun vaikuttivat myös jatkuvat hallat ja kadot, kuten Temmeksen taloluvun kehityksessä voi havaita. Vuosien 1632-34 ankarat kadot verottivat kylän asukkaita, ja vuonna 1626 kylässä olleet 39 taloa vähenivät vuoteen 1647 mennessä 27 taloon. Kun olot sotien jälkeen rauhoittuivat ja vakiintuivat, pääsi väkiluku voimakkaaseen kasvuun, eivätkä suuret nälkävuodet 1695-97 näytä suuremmin vaikuttaneen asutuksen kehitykseen.¹

Seuraavalla vuosisadalla Temmeksen asutus lisääntyy tasaista vauhtia, joskin alkuvuosikymmenillä taloluku hieman pieneni. Kirkon rakentamisen aikoihin (1765) kylässä oli 54 taloa. Luku kasvoi tasaisesti 1800-luvulle tultaessa, sillä merkitsihän kappelin synty aina olojen parantumista ja vaurastumista ja tätä kautta myös asutuksen lisääntymistä.²

3.3. KAPPELIHANKKEITA

Limingan emäseurakunnan kylät Tyrnävä, Lumijoki ja Kempele alkoivat osoittaa itsenäistymishalukkuutta jo 1600-luvulle tultaessa, jolloin taloluvut olivat kasvaneet niin suuriksi, että oman kappelin rakentaminen ja oman papin ylläpito katsottiin omin voimin mahdollisiksi.³ Limingan kappelien syntyvaiheissa vaikuttivat erityisesti kyläkuntien oma aktiivisuus ja erittäin voimakas itsenäisyyden tunto, vaikka aina ei ollutkaan takeita uuden seurakunnan valmiuksista myöhemmin huolehtimista sille lankeavista velvotteista.⁴

1. Vahtola 1977, s. 121-122.

2. Vahtola 1977, s. 125; Halila 1954, s. 481.

3. Vahtola 1977, s. 108

4. Vahtola 1977, s. 110.

Pitkät ja rasittavat kirkkomatkat olivat usein syinä perusteltaessa kappelihankkeita.¹ Liminkaan kuuluneiden kyläkuntien kohdalla itsenäistymispyrkimykset johtuivat kuitenkin siitä, ettei emäseurakunnan papisto ehtinyt eikä pystynyt palvelemaan sivukyliä asukkaita riittävän hyvin kirkollisissa asioissa. Tästä huolimatta asukkaiden oli osallistuttava vaadittavalla tavalla papiston palkkaukseen sekä kirkon ja pappiloiden rakentamiseen ja ylläpitoon.² Vuonna 1648 Limingan pappilan kunnossapito oli jaettu kylien kesken siten, että Kempeleen kylä huolehti eteisestä, tihuntiaitasta ja ruoka-aitasta, Lumijoki luhdistasta, Tyrnäväkylä tuvasta, riihestä, saunasta ja navetasta, Ängeslevänkylä tuvasta, tallista ja maito huoneesta. Temmeksen tuli omalta osaltaan huolehtia linnatuvasta ja navetasta.³ Limingan suuripalkkainen papinvirka oli haluttu, ja siihen oli yleensä paljon hakijoita. Tästä virasta ei mielellään muutettu muualle, ja virka kulkikin usein suvussa. Papin arvovalta oli myös suuri, ja he vaikuttivat usein aikanaan pitäjän yhteiskunnalliseen ja taloudelliseen kehitykseen.⁴ Papit pelkäsivät erohankkeita verotulojensa pienenemisen takia ja arvovallallaan usein pyrkivätkin estämään kappelien itsenäistymisen. Uuden kirkkopitäjän muodostuminen kävi kivuttomammin päinsä silloin, kun papin virka emäpitäjässä oli avoinna.⁵

Limingan kirkkopitäjän vanhimpia kappeleita olivat Lumijoki ja Tyrnävä. Tyrnävä itsenäistyi maaherra Eerik Soopin toimikaudella 1644-48. Lumijoelle kirkko oli rakennettu jo vuoden 1620 tienoilla.⁶ Oli tavallista, että kappelihankkeita kiirehdittin ryhtymällä rakentamaan omaa saarnahuonetta. Samalla sitouduttiin papin palkkaamiseen sekä pappilan puustellin ylläpitoon.⁷

1. Halila 1954, s. 480.

2. Vahtola 1977, s. 108.

3. Cajanus 1936, s. 18.

4. Vahtola 1917, s. 216.

5. Halila 1954, s. 480.

6. Tyrnävän kirkosta mainitaan, että se on rakennettu muutama vuosi ennen vuotta 1647, Limingan kappelina se olisi ollut ennen vuotta 1708, sillä jo vuonna 1688 mainitaan siellä olleen oman kappalaisen. Lumijoella olisi ollut myös kirkkokuonona 1647, kappelina se olisi ollut ainakin vuonna 1655, Lindberg 1934, s. 154,280. Cajanusin mukaan molemmat kappelit olisivat syntyneet 1640-luvulla, Cajanus 1934, s. 22. Myös Vahtola pitää Lumijokea Tyrnävää vanhempana kappelina, Vahtola 1977,10

7. Halila 1954, s. 480.

Kempeleläiset olivat aina 1600-luvun alusta alkaen pyrkineet eroon Limingan emäseurakunnasta. Vuoden 1686 aikana kempeleläiset ryhtyivät rakentamaan kirkkoa, vaikka lupaa siihen ei ollutkaan. Kyseisenä vuonna oli saatu ainoastaan lupa saarnahuoneen rakentamiseen, mutta kun piispa Johannes Gezelius nuorempi saapui vuonna 1691 tarkastusmatkallaan Kempeleeseen, hän saattoi vain todeta tapahtuneen - vaatimattoman rukoushuoneen sijasta olikin rakennettu tornillinen kirkko.¹

Mutta vaikka Lumijoki, Tyrnävä ja Kempele olivat saaneet omat kirkkonsa, eivät he vielä olleet saaneet paikkakunnalle omaa pappia. Uudet kappelit laiminlöivät jatkuvasti itsenäistyttyään emäkirkon asettamia velvotteita ja maksuja. Useaan otteeseen sekä piispat että hallitsijat joutuivat muistuttamaan seurakuntia niiden velvollisuuksista. Tyrnävä sai kappeleista ensimmäisenä oman papin vuonna 1655, Lumijoki vuonna 1709 ja Kempele vuonna 1742, jossa täydet kappelioikeudet käytännössä toteutuivat kaksi vuotta myöhemmin. Vuonna 1740 Tuomiokapituli vahvisti kirkkopitäjän jaon Limingan emäseurakuntaan ja Lumijoen, Tyrnävän sekä Kempeleen kappeliseurakuntiin. Jaon pohjana oli kunkin kappalaisen palkkaus - alue, jonka kylät ja talot maksoivat kunkin kappalaisen ylläpidon.²

3.4. SAARNAHUONEKUNNASTA KAPPELISEURAKUNNAKSI

Kun kappelijako vahvistettiin Temmes oli vielä kiinteä osa Limingan emäseurakuntaa, joka tuolloin käsitti yhteensä 138 taloa. Tähän lukuun laskettiin Temmeksen 46 taloa, Rantakylän 10 ja Limingankylän 82 taloa. Lisäksi Temmeksen 8 taloa maksoi Lumijoen kappalaisen palkkaa.³

1. Vahtola 1977, s. 108-109; Cajanus 1936, s. 19.

2. Vahtola 1977, s. 109,111; Cajanus 1936, s. 57.

3. Vahtola 1977, s. 111; Sopimus kappalaisten palkkauksesta 3.11.1740. TKA.

Ennen kirkon rakentamista temmesläiset kuuntelivat ns. kulma-
saarvoja vaatimattomissa messupirteissä, joita perimätiedon
mukaan oli ainakin Perttulan törmällä myöhemmin valmistunutta
kirkkoa vastapäätä sekä Kärsämänkylässä.¹ Piispantarkastuksen yh-
teydessä vuonna 1760 temmesläiset saivat luvan ilmeisesti näi-
tä isomman rukoushuoneen rakentamiseksi. Vuoden 1766 lopulla
Temmeksen ja Kärsämän kylien asukkaat ryhtyivät rakennustyö-
hön, ja kirkko valmistui seuraavana vuonna. Kirkon valmistut-
tua pitäjäläiset ryhtyivät anomaan sille vihkilupaa. Turun piis-
pa Carl Fredrik Mennanderin 22.7.1767 päivätyssä kirjeessä Li-
mingan rovasti Matthias Pazeliukselle, piispa totesi, että
rukoushuoneen tilalla olikin kappelikirkon kaltainen tornilli-
nen kirkkorakennus. Piispa epäilee kirjeessään kyläläisten ky-
kyä oman papiin ylläpitoon, eikä myöskään suostu lisäämään saar-
nakertoja kyläkulmalla. Ja, koska piispa piti valmistunutta ra-
kennusta saarnahuoneena, siinä sai suorittaa jumalanpalveluksia
ilman messua ja kirkollisia seremonioita, eikä rakennusta ol-
lut tarpeen vihkiä.² Temmesläiset olivat menetelleet asiassa
oman kirkon saamiseksi kuten kempeläläiset 90 vuotta aikaisem-
min; jolloin sinne rukoushuoneen sijasta rakennettiin kirk-
ko.³

Tuomiokapitulin mielestä kirkollisisten rakennusten kuten pap-
piloiden rakentamisesta oli tehtävä ilmoitus viranomaisille,
koska ne olivat maaseudulla yleensä edustavimpia rakennuksia.
Sama ei pätenyt kuitenkaan saarnahuoneisiin tai rukoushuonei-
siin, sillä tuomiokapitulin mielestä usein vähäväkiset ja köy-
hät kulmakunnat harvoin pystyivät rakentamaan omalla kustannuk-
sellaan kirkkoa vaan tyytyivät vaatimattomiinkin rakennuksiin.
Saarnahuoneen siis sai rakentaa vapaasti mihin hyvänsä, mut-
ta siellä ei voinut suorittaa kaikkia kirkollisia toimituksia.⁴

1. Kaleva 9.11.1912, n:o 261 B. Temmeksen kotiseutunumero.

2. Turun piispa Carl Fredrik Mennanderin kirje rovasti Matthias Pazeliuksel-
le 22.7.1767. TTKA; Kaleva 9.11.1912, n:o 261 B. Temmeksen kotiseutunumero.
Lindberg 1934, s. 269 mainitsee, että Temmeksestä tuli rukoushuonekunta
vasta vuonna 1773. Vahtola 1977, s. 111 sekä Halila 1954, s. 492 mainit-
sevat molemmat vuoden 1766, jolloin rukoushuonetta ryhdyttiin rakenta-
maan, sama tieto esiintyy lähteessä Suomen kirkot ja kirkkotaide 2 1980,
s. 331.

3. Vahtola 1977, s. 108.

4. Klemetti 1936, s. 92.

Temmesläiset luulivat kirkollisten toimitusten suorittamista rajoittavan kiellon tarkoittavan myös kastamista, vihkimistä ja hautaamista ja anoivat kuninkaalta tästä syystä uudelleen lupaa kirkkonsa vihkimiseen.¹ Kuningas Adolf Fredrikin päätöksellä 5.9.1770 temmesläiset saivat viimeinkin luvan järjestää kirkkorakennuksessa jumalanpalveluksia, tosin ilman messua. Kirkossa sai kastaa lapsia, vihkiä, kirkottaa ja jakaa ehtoollista, mutta edelleenkin rukoushuoneeksi rinnastettu rakennus ei saanut vihkilupaa.² Oli yleistä, että itsenäistymistä yritettiin nopeuttaa kirkon rakentamisella³, mutta koska Temmeksellä rakennus rinnastettiin rukoushuoneeksi, ei kappelioikeuksia saatu yhtä helposti. Talolliset joutuivat uudistamaan anomuksensa omasta kappalaisesta ja kappelioikeuksista. Hanketta pidettiin perusteltuna, koska kaikista muista kappeleista, Tyrnävältä, Lumijoelta ja Kempeleestä, oli lyhyempi matka emäkirkolle kuin Temmekseltä, jonka lähin kirkko oli Tyrnävällä. Varsinkin Lumijoki vastusti hanketta perustelemalla kantansa selittämällä "ettei joka kylä voi saada omaa kirkkoa" ja kirkkomatkan pituutta vähäteltiin sillä, että "pyhäaamuna vielä ennätti kirkkoon". Temmesläisten toivomuksena oli, että joulupyhinä oli ehdottomasti kuultava saarna omalla kirkolla.⁴

Pitäjänskokous anoo jälleen vuonna 1773 neljättä kappalaista⁵, ja anomus uudistetaan seuraavana vuonna⁶. Anomukseen (1774) saadaan kuningas Kustaa III:n päätös, joka ei puolla pitäjän jakoa, eikä Temmes näin ollen saa omaa pappia. Saarnahuone saatiintällä kuninkaan päätöksellä kuitenkin vihkiä, ja samalla papit velvoitettiin saarnaamaan kirkossa joka kolmas sunnuntai sekä jouluna ja muina päivinä, jos rukous- tai juhlapyhä sattuu niiden kohdalle. Kirjeessä annetaan myös määräyksiä kirkon tuloista, sekä annetaan lupa messuun ja muihin kirkol-

1. Klemetti 1936, s. 92.

2. Kuningas Adolf Fredrikin päätös 5.9.1770. TKA. OMA.

3. Halila 1954, 2. 481.

4. Halila 1954, s. 493.

5. Vahtola 1977, s. 111.

6. Pitäjänskokouksen anomus kuninkaalle 24.5.1774. TKA. OMA.

lisiin seremonioihin, joita ei aikaisemmin ollut lupa suorittaa kirkossa.¹ Samalla saatiin lupa kirkonkellon ostoon, joka sitten hankittiin vuonna 1782.²

Temmeksen kylän ja siihen kuuluvan Kärsämän kylän talolliset eivät luopuneet anomasta omaa pappia, joka olisi taannut seurakuntalaisille säännölliset jumalanpalvelukset ja edellytykset monipuolisempaan seurakuntaelämään.³ Limingan emäseurakunnan jako neljään kappeliseurakuntaan vahvistettiin monien vaiheiden jälkeen viimein kuningas Kustaa Adolfin päätöksellä 4.8. 1796.⁴

Kun lupa omasta papista saatiin, ryhdyttiin tälle heti hankimaan kappalaisenpuustellia. Halilan mukaan virkataloksi oli sopiva Temmeksen Hauru, mutta vuodelta 1798 löytyy 15.10. päivätty kauppakirja, jonka mukaan Ojalan 3/8 manttaalien verotilana: 29 Temmeksen kylässä rakennuksineen ostetaan Yli-Temmeksen kappalaisen virkataloksi.⁵ Pohjanmaan rykmentin Pohjoisen pataljoonan saarnaaja Karl Konstantin Hilden määrättiin seurakuntalaisten omasta toivomuksesta uuden kappeliseurakunnan ensimmäiseksi kappalaiseksi.⁶ Hilden astui virkaan vuonna 1800, ja toimi Temmeksen kappalaisena 13 vuotta.⁷

1. Kuningas Kustaa III:n päätös 1.11.1774. TKA. OMA.

2. Kirkonkassan tilit 1773-1800. TKA. OMA.

3. Vahtola 1977, s. 111-112; Cajanus 1936, s. 52.

4. Kuningas Kustaa Adolfin päätös 4.8.1796. TKA. OMA.

5. Kauppakirja Ojalan tilan ostosta 15.10.1798. TKA. OMA.; Pappilatyöryhmän mietintö 1982, Liite 1 Kulttuurihistoriallisesti merkittävien pappiloiden alustava luettelo s.8. luettelossa rakennusvuodeksi mainitaan vuosi 1798. Pohjois-Pohjanmaa. Kulttuurihistoriallisesti merkittävät kohteet 1978, s. 146. Lähteessä mainitaan, että Temmesjoen varrelle siirretty entisen Ojalan talon päärakennus, ilmeisesti 1600-luvulta, ulkorakennuksen seinässä vuosiluku 1851. Pappilan rakennustöiden urakkahuutokaupan pöytäkirja 15.2.1900. TKA. Uusi päärakennus rakennettiin vuonna 1900.

6. Kaleva 9.11.1912, n:o 261 B. Temmeksen kotiseutunumero.

7. Colliander 1910, s. 706-707.

3.5. KAPPELISTA ITSENÄISEKSI SEURAKUNNAKSI

Ensimmäisiä Limingan kappelien itsenäistymishankkeita esiintyi vuonna 1844, jolloin suunniteltiin Kempeleen liittämistä Ouluun. Hanke kaatui lähinnä Limingan papin kieltävään lausuntoon, jota perusteltiin palkkatulojen pienenemisellä. Kappelien synty ei ollut vaikuttanut Limingan papin erittäin hyviin tuloihin, sillä myös kappelikuntien manttaaleilta kannettiin palkkaa.¹ Ennen kappelien itsenäistymistä vuonna 1891 Limingan kirkkoherran tulot (voi- ja jyväkilot, juustot, leivät, paistit ja heinät) olivat rahaksi muutettuna (vuonna 1977) 19 504 markkaa. Kappalaisten ja kirkkoherran palkkojen ero oli huomattava, sillä kappalaisten palkat vaihtelivat 2 339 - 2 767 markkaan. Temmeksen kappalaisen palkka oli tuolloin 2 516 markkaa.²

Samana vuonna (1884) oli esillä temmesläisten anomus muutamien Limingan ja Tyrnävän talojen, jotka jo osallistuivat Temmeksen kappalaisen palkkaukseen, liittämistä Temmekseen. Hanketta kuitenkin vastustivat Liminka ja kyseiset talot.³

Seuraava yhdistämishanke esiintyi vuonna 1865, jolloin tyrnäväläiset halusivat eroon emäseurakunnasta ja toivoivat Temmeksen ja Alatemmeksen kyläkunnan liittämistä alueeseensa. Hanketta pidettiin aiheellisena, mutta se kaatui, kuten erohankkeet aikaisemmin, papiston palkkauskysymykseen. Tässä vaiheessa Alatemmeksen kylän talolliset halusivat liittyä Tyrnävän kappeliin.⁴

Erohankkeita perusteltiin yleensä Limingan kirkon ja kirkkoherran virkatalon suurilla rakennus- ja korjauskustannuksilla. Yleensä anomukset olivat hyvin perusteltuja. Esimerkiksi lumijokiset perustelivat kantaansa halulla tehokkaampaan kunnallishallinnon hoitoon. Olivathan kappelit saaneet kunnallishallinnon toteuttamisen myötä laajemman päätösvallan oman alueensa asioissa kuntakokouksissa ja kunnallislautakunnissa.⁵

1. Vahtola 1977, s. 112.

2. Vahtola 1977, s. 228.

3. Yleisen kirkonkokouksen pöytäkirja 6.2.1884. LKA. OMA.

4. Vahtola 1977, s. 112-113.

5. Vahtola 1977, s. 113.

Kirkonkouksessa 9.5.1869 Limingan kirkkoherra Borg epäili pienten kappeliseurakuntien Temmeksen ja Kempeleen selviytymistä seurakunnille asetetuista rasitteista, ja piti ainoana mahdollisena pitäjän jakoa kolmeen osaan: Tyrnävä ja Temmes muodostaisivat oman pastoraattinsa, jonka emäkirkoksi tulisi Tyrnävä, Liminka ja Lumijoki muodostaisivat oman seurakunnan Liminka kirkkoherrakuntana ja Lumijoki kappelina. Kolmannen alueen muodostaisivat Kempele ja Oulunsalo, joka olisi erotettava Oulusta. Kirkkoherran esittämä ehdotus kaatui kuitenkin kaikkien kappelien yksimieliseen vastustukseen.¹

Erohankkeista keskusteltiin pitäjänkokouksessa jälleen 17.8.1875, jolloin nyt Tyrnävään liitetyksi aiottu Kempele ja Temmes vastustivat hanketta vetoamalla kappalaistensa palkkatulojen huomattavaan pienenemiseen, kantoivathan molempien kappelien kappalaiset jo palkkaa Tyrnävänkin alueelta. Palkkaus molemmissa kappeleissa oli talollisten mielestä jo nyt niin heikko, että virkoihin oli vaikea saada hakijoita.²

Tyrnävä uudisti eroanomuksensa, ja Senaatin kirkollisasiain toimituskunta vahvisti eron 20.2.1889. Lumijoen anomus kariutui samoihin aikoihin jälleen palkkauskysymyksiin. Kymmenen vuotta myöhemmin 14.11.1899 Keisarillinen Senaatti päätti lopullisesti Limingan emäseurakunnan jaon, ja Lumijoki, Temmes ja Kempele erotettiin omiksi kirkkoherrakunnikseen. Eroa vaikeuttivat päätöksen jälkeenkin ilmenneet kiistat papiston palkkausta koskevista asioista. Tyrnävä sai oman kirkkoherran vasta vuonna 1901, Lumijoki vuonna 1917 ja Temmes ja Kempele vuonna 1918. Alatemmeksen kyläkunnan liittymisestä Temmekseen keskusteltiin aina vuoteen 1926, jolloin päätettiin pysyvästi kylän jäämisestä Limingan yhteyteen. Vuonna 1934 Temmeksen seurakun-

1. Vahtola 1977, s. 113-114.

2. Kirkonkokouksen pöytäkirja 17.8.1875. LKA. OMA.

ta sai kymmenen aikaisemmin Liminkaan kuulunutta taloa, jotka olivat jo käytännössä aikaisemmin kuuluneet Temmeksen kirkon vaikutuspiiriin.¹ Temmekseen aikaisemmin kuuluneet Kärsämän kylän talot liitettiin 1960-luvun alussa Rantsilan seurakuntaan.²

Limingan laaja alue oli 1900-luvulle tultaessa pirstoutunut pieniin vain yhden tai kahden kyläkunnan muodostamiin sekä kunnallisesti että kirkollisesti itsenäisiin alueisiin. Myöhemmin on ollut esillä erilaisia liitoshankkeita, joissa pienemmät, taloudellisesti heikommät alueet, tulisi yhdistää laajemmiksi aluekokonaisuuksiksi. Esimerkiksi 1970-luvun alkupuolella oli esillä ajatus kuntaliitosta, jossa Limingan kunnan olisivat muodostaneet Liminka, Lumijoki, Temmes ja Tyrnävä. Hanke kariutui kuitenkin yhdistettäväksi aiottujen kuntien vastustukseen.³ Temmes on edelleen Oulun hiippakunnan pienin seurakunta ja Suomen pienimpiä kuntia, jonka väkiluku tällä hetkellä on noin 680.⁴

1. Vahtola 1977, s. 115-116

2. Jakkula Leena, "Temmes - papiton pieni pitäjä". Kaleva 10.9.1965.

3. Vahtola 1977, s. 116.

4. "Kirkon korjaus - pienen seurakunnan suuri ilo". Kaleva 29.10.1984; kirkkoherra Lasse Rontun tiedonanto 27.10.1987.

3.6. TEMMEKSEN NIMESTÄ

Kun liminkalaiset anoivat seurakuntaan neljättä kappalaista vuonna 1773, oli asemapaikaksi nimetty Temmes eli Haapaniemi.¹ Myöhemmin asiakirjoissa esiintyvät nimet Haapaniemi eller Temmes by ja Öfver Temmes.² Haapaniemi esiintyy kylän nimenä vanhoissa asutustarinoissa, joissa kerrotaan miten Temmesjokeen laskeva Haapaoja sekä sen suulle 1300-luvulla rakennettu Temmeksen ensimmäinen talo olivat saaneet nimensä. Mainitaan myös, että itse joen nimenä Temmes oli vanhaa perua.³ Vuoden 1750 paikkeilta peräisin olevassa Oulun postitarkastuspiirin kartassa esiintyy nimi Haapaniemi⁴, samoin kuin vuoden 1782 luettelossa Turun hiippakunnan seurakunnista⁵. Nimitystä Yli-Temmes käytettiin Temmesjoen yläjuoksun alueesta erotuksena Liminkaan kuuluvasta Alatemmeksen kylästä, joka kappelialueiden jaossa vuonna 1796 jäi kuuluvaksi Limingan seurakuntaan.⁶ Vähitellen Haapaniemi kirkon nimenä väistyy, ja yleisemmäksi tulee Temmes. Kirkon läheisyydestä löytyy edelleenkin Haapaoja, sekä talonnimet Haapaniemi, Haapala, Haapakangas ja Haapaseppä.⁷

1. Vahtola 1977, s. 111.

2. Pitäjänkokouksen anomus kuninkaalle 24.5.1774. TKA.OMA; Kuningas Kustaa III:n päätös 1.11.1774. TKA.OMA; Kuningas Kustaa Adolfin päätös 4.8.1796. TKA.OMA.

3. Kaleva 9.11.1912, n:o 261 B. Temmeksen kotiseutunumero.

4. Halila 1954, s. 388.

5. Leinberg 1909, s. 147.

6. Vahtola 1977, s. 112.

7. Temmes, peruskartta 1:20 000. 1980.

sinaista opetusta, joka olisi ollut omiansa helpottamaan hänen kylläkin vaikeaa tehtäväänsä, vaan johtivat häntä siinä nähtävästikin luontainen rakennusharrastus ja maailmalla saavutettu kokemus rakennustöissä."¹ Esikuvia Louvetilla on ollut lähisedulla runsaasti sekä länsitornillisista tukipilarikirkoista että uudempaa arkkitehtuuria edustavista renessanssitapuleista. Temmeksen kirkon rakentamisen aikoihin hän oli vain 31 vuotias, ja oli muutamia vuosia aikaisemmin avioitunut temmesläisen Maria Sipintyttären kanssa². Kirkonrakentaja on ilmeisesti viettänyt liikkuvampaa kiertävän kirvesmiehen elämää ennen avioitumistaan, mutta asettunut aloilleen perheenperustamisvaiheessa ja ensimmäisen lapsen syntyessä. Samoihin aikoihin ajoittuu myös Temmeksen kirkon rakentaminen. Kirkkoon liittyvät rakennus- ja korjaustoimet lienevät työllistäneen Louvetia myös myöhemmin. Kirkonrakentajan laajempiin matkoihin viittaa Temmeksen kotiseutunumeron maininta, että "Luultavastikin hän on käyttänyt mallinaan (Temmeksen kirkkoa rakentaessaan) jotakin näkemäänsä kirkkoa, sillä onhan esimerkiksi Ruotsin puolen Hietaniemen kirkko huomattavassa määrässä saman tyylinen kuin Temmeksen kirkko."³ Antti Louvetin perheeseen kuului kaikkiaan 6 lasta, joista vanhin, Andreas (5.12.1765 - 20.5.1836⁴), oli isänsä opissa, ja hänet mainitaan maailmalla matkustelleena taitava kirvesmiehenä.⁵

1. Kaleva 9.11.1912, n:o 261 B. Temmeksen kotiseutunumero.

2. Rippikirjat 1788-1809. TKA. OMA.

3. Kaleva 9.11.1912, n:o 261 B. Temmeksen kotiseutunumero.

4. Alcenius 1850 (1971), s. 468.

5. Kaleva 9.11.1912, n:o 261 B. Temmeksen kotiseutunumero.

4.2. KIRKON RAKENNUSTYÖT 1766 - 1767

Temmesläiset olivat saaneet vuonna 1760 luvan uuden rukoushuoneen rakentamiseen.¹ Temmeksen ja siihen kuuluvan Kärsämän kylän asukkaat ryhtyivätkin vuoden 1766 syystalvella kaatamaan rakennuspuita Vallinkankaalta eli Hietaselältä, minkä jälkeen heti ryhdyttiin salvostöihin. Tulevan rakennuksen paikaksi valittiin muuta maastoa korkeampi kangas Temmesjoen varrelta kyläasutuksen tuntumasta.² (LIITE 1)

Koska virallinen lupa oli saatu vain rukoushuoneen rakentamiseen, ei tuomiokapituli vaatinut virallista ilmoitusta rakentamisesta.³ Näin ollen ei ole mahdollista, että kirkosta olisi olemassa rakennuspiirustuksia. Asia olisi toinen, jos Temmeksellä olisi saatu lupa kirkon rakentamiseen, sillä vuodelta 1740 peräisin olevan kuninkaallisen päätöksen mukaan rakennuspiirustukset oli hyväksyttävä tuomiokapitulilla ja maaherralla. Petterssonin mukaan kyse ei vielä kuitenkaan ollut kovin tiukasta arkkitehtuurin kontrollista.⁴ Seuraava rakennusvalvontaa tiukentava päätös annettiin 22.3.1759, jonka mukaan kaikkien kirkkojen rakennuspiirustukset oli lähetettävä Tukholmaan yli-intendentin ennakkotarkastukseen, jos seurakunta halusi saada rakentamiseen avustusta valtakunnallisella kirkkokolehdilla.⁵ Vuonna 1776, Kustaa III:n hallituskaudella, astuivat voimaan vielä tiukemmat säädökset, jotka määräisivät kirkkojen rakennusmateriaaliksi kiven ja alistivat myös kiinteään sisustuksen yli-intendentin viraston kontrolliin. Syynä rakennusvalvonnan tiukentamiseen oli halu päästä eroon vanhahavasta keskiaikaisesta rakennusperinteestä ja tuoda tilalle ranskalaisen klassismin modernimpi muotokieli.⁶

1. Turun piispa Carl Fredrik Mennanderin kirje rovasti Matthias Pazeliukselle 22.7.1767. TTKA.

2. Kaleva 9.11.1912, n:o 261 B. Temmeksen kotiseutunumero.

3. Esimerkiksi Vahtola 1977, s. 111; Klemetti 1936, s. 92.

4. Pettersson 1962, s. 151.

5. Sinisalo 1978, s. 70.

6. Pettersson 1962, s. 151-152.

Syynä temmesläisten luvattomaan kirkon rakentamiseen lienee ollut halu nopeuttaa saarnahuonekunnan itsenäistymishankkeita. Samalla voitiin paikallisin voimin rakentaa perinteistä kirkkoarkkitehtuuria edustava rakennus ja vältyttiin viralliselta kontrollilta, joka olisi saattanut vaikeuttaa ja hidastaa kirkon saamista paikkakunnalle.

Temmeksellä valittiin kirkon rakennustöitä johtamaan paikkakunnan oma rakennusmestari Antti Louvet. Seurakunnan ja esivallan kannalta oli erittäin tärkeää, ettei rakennustöiden johtajaksi valittu ketä tahansa - tässä suuressa rakennushankkeessa töiden johtaminen oli annettava mahdollisimman luotettavalle ja taidoistaan tunnetulle henkilölle. Kirkonrakentajalla oli oltava kokemusta alalta sekä kyky johtaa työmaata.¹

Rakennustyön valmistelut tapahtuivat kollektiivisesti: seurakunta vastasi rakennustarvikkeista sekä varsinaisesta rakennustyöstä, jotka tehtiin päivätyönä.² Rakennusmestarin tehtävänä oli valmistaa alustava suunnitelma ja esittää seurakuntalaisille materiaali- ja kustannusarvio. Tämän perusteella rakennusmateriaalien, erityisesti puutavaran hankinta jaettiin talojen kesken jousiluvun mukaan. Erityistarvikkeet, kuten nauhat ja muu rautatavara sekä lasit, hankittiin yleensä lähimmästä kaupungista seurakuntalaisilta erikseen kerätyillä varoilla.³

Rakentamisen tärkeimmät työvaiheet, joissa rakennusmestarin oli aina oltava paikalla, olivat perustusten lasku eli kivijalan latominen, aluskehikon salvominen sekä kattotuolien teko ja sovittaminen paikoilleen.⁴ Salvostyöt tehtiin mielellään kevättalvella, jolloin rakennusmestarilla oli apunaan useita paikkakunnalta palkattuja kirvesmiehiä, jotka tekivät työn päiväpalkalla. Ammattitaitoinen työväki suoriutui tehtävästä nopeasti, ja pieni kirkko saatettiin saada vesikattoon

1. Pettersson 1979, s. 12.

2. Mähönen 1975, s. 23.

3. Pettersson 1962, s. 52.

4. Pettersson 1979, s. 12.

jo muutaman kuukauden kuluessa. Ovien, ikkunapuitteiden ja penkkien teko annettiin usein puusepälle ja ikkunoiden lasitus lasimestarin tehtäväksi. Tärkeintä oli saada itse rakennus valmiiksi - sisustustöitä tehtiin usein vielä vuosikausia kirkon käyttöönoton ja vihkimisen jälkeen.¹

Temmesläiset saivat kirkon pääpiirteissään valmiiksi vuoden 1767 kesällä, sillä Turun piispa Carl Fredrik Mennander toteaa Limingan rovasti Matthias Pazeliukselle 22.7.1767 päivätyssä kirjeessään, että "Ylitemmesläiset ovat rakentaneet itselleen talon, pituutensa, korkeutensa ja leveytensä puolesta kappelikirkon kaltaisen, jossa on pieni torni kello-tapulien tehtävässä sekä sakaristo, saarnastuoli ja alttari."² Kirkon sisustustyöt tehtiin vähitellen, kuten yleistä oli, ja vielä vuonna 1830 kirkko oli sisältä kokonaan maalaamaton³, ja ensimmäinen sisämaalaus tehtiin vasta vuonna 1847 eli 80 vuotta kirkon valmistumisen jälkeen⁴.

Valitettavasti Temmeksen kirkon rakentamisen vaiheista ei ole säilynyt asiakirja-aineistoa. Varmaa kuitenkin on, että mitään rakennuspiirustuksia ei ole säilynyt⁵. Kirkon tilit alkavat vasta vuodesta 1773⁶, jolloin itsenäistymishankkeet olivat voimakkaasti esillä⁷. Ilmeisesti myös Temmeksellä meneteltiin rakennustöiden valmisteluissa ja toteuttamisessa kuten oli yleistä, ja töitä johtamaan valittiin paikkakuntalainen, jonka kokemuksesta oli saatu näyttöä, ja jonka johdettavaksi tämä pienelle ja varattomalle seurakunnalle uhkarohkea rakennusprojekti uskallettiin antaa.

1. Pettersson 1962, s. 153.

2. Turun piispa Carl Fredrik Mennanderin kirje rovasti Matthias Pazeliukselle 22.7.1767. TTKA.; Vuoden 1833 inventaarioluettelossa on tieto: "uppförd af träd år 1767", Inventaarioluettelo 30.12.1833. TKA. OMA.

3. Inventaarioluettelo 30.12.1833. TKA. OMA.

4. Inventaarioluettelo 24.7.1848. TKA. OMA.

5. Esimerkiksi Kaleva 9.11.1912, n:o 261 B. Temmeksen kotiseutunumero.

6. Kappalainen N. Holmströmin mukaan tilit alkaisivat vasta vuodesta 1777, Holmström 1886. TKA. OMA.

7. Esimerkiksi Vahtola 1977, s. 111.

4.3. KIRKKO VIHITÄÄN

Kirkon vihkimisajasta on olemassa useita toisistaan poikkeavia tietoja. Aimo Halila mainitsee Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historiaa käsittelevässä teoksessa, että kirkko on rakennettu vuonna 1767 ilman virallista lupaa, ja että se vihittiin neljä vuotta myöhemmin (1771) kirkoksi.¹ Carolus Lindbergin Suomen kirkot -teoksessa on tieto, että rakennus vihittiin saarnahuonekunnan kirkoksi vuonna 1774.² Uudemmissa teoksissa mm. Suomen kirkot ja kirkkotaide sekä Oulun läänin kirkot mainitaan myös vihkimisajankohdaksi vuosi 1774.³

Kuningas Kustaa Adolf Fredrikin päätöksessä 5.9.1770 ei vielä annettu lupaa kirkon vihkimiseen, vaikka siellä saatiinkin järjestää jumalanpalveluksia ja suorittaa eräitä kirkollisia toimituksia.⁴ Vasta vuoden 1774 lopulla, marraskuun ensimmäisenä päivänä, saatiin kuningas Kustaa III:n päätös siitä, että saarnahuonetta saatiin kutsua kirkoksi ja se saatiin myös vihkiä (Predikohus må få Kyrkonamn och invigning).⁵ Inventaarioluettelossa vuodelta 1781 mainitaan kuitenkin, että kirkko on vihitty vuonna 1775.⁶ Koska lupa kirkon vihkimiseen saatiin aivan vuoden lopulla, on ilmeistä, että kirkon vihkiminen on siirtynyt seuraavaan vuoteen. Näin ollen puhuttaessa Temmeksen kirkon vihkimisajankohdasta voidaan vuotta 1775 pitää täsmällisempänä vuosilukuna.

1. Halila 1954, s. 492.

2. Lindberg 1934, s. 269.

3. Suomen kirkot ja kirkkotaide 2 1980, s. 331; Oulun läänin kirkot 1985, s. 124.

4. Kuningas Adolf Fredrikin päätös 5.9.1770. TKA. OMA.

5. Kuningas Kustaa III:n päätös 1.11.1774. TKA. OMA.

6. Inventaarioluettelo 28.1.1781. TKA. OMA.

Heimala mainitsee, että tukipilarikirkkoja oli ollut useita kymmeniä, joista oli enää jäljellä (vuonna 1964) vain 13 Temmes mukaan luettuna.¹ C.J.Gardbergin mukaan 1500-luvulta 1700-luvulle oli ollut kaikkiaan yli 30 tukipilaritekniikalla rakennettua kirkkoa, joista nuorin oli vuonna 1762 rakennettu Utajärven kirkko.² Hän ei siis maininnut vielä nuorempaa vuonna 1767 valmistunutta Temmeksen kirkkoa. Teoksessa Suomen kirkot ja kirkkotaide Temmeksen kirkosta mainitaan, että se on hirsiarkuin tuettu länsitornillinen pitkäkirkko, jonka länsitornissa on kaksikerroksinen renessanssitapuli. Lähteessä mainitaan myös, että kyseinen kirkko on viimeisimpiä tukipilarikirkkoja.³

Temmeksen kirkko kuuluu siis tyypiltään Pohjanmaan länsitornillisiin tukipilarikirkkoihin. Tukipilarikirkkojen alue rajoittuu lähinnä Pohjanmaalle, mutta hirsipilareita on käytetty rakentamisessa myös Satakunnassa, Lapissa, Uudellamaalla, Keski-Suomessa sekä Ruotsissa Ylä-Norrlannissa. Kyseessä ovat kuitenkin pohjalaisten mestareiden rakennuskohteet, eikä tukipilarikirkkoa voida pitää yleissuomalaisena ilmiönä.⁴

Tukipilarijärjestelmä keksittiin 1400-luvulla Etelä-Pohjanmaalla. Se perustuu lamasalvostekniikalla toteutettuihin seinien tukirakenteisiin sekä Pohjanlahden rannikon kivikirkoissa 1400-luvulla käyttöön otettuihin myöhäisgoottilaisiin seinäpilastereihin, joiden tarkoituksena oli kannatella tiiliholveja.⁵ Sidehirsien ja konsolien käyttö on ollut yleistä ilmeisesti jo 1300-luvulla, mutta Lars Pettersson pitää ilmeisenä, että tekniikka tuli lopullisessa muodossaan Pohjois-Pohjanmaalle ehkä vuoden 1496 suuren venäläishävityksen aiheuttaman voimakkaan jälleenrakennustoiminnan myötä.⁶ Tekniikan etuna oli se, että runkokuone voitiin rakentaa miten pitkäksi tahansa, jos

-
1. Heimala 1964, s. 60. Heimala mainitsee Sodankylän, Tervolan, Tornion, Jukkasjärven, Hailuodon, Muhoksen, Utajärven, Kempeleen, Temmeksen, Ullavan, Vöyrin, Kristiinankaupungin ja Alastaron kirkot. Hailuodon kirkko paloi 2.8.1968 (Katso esim. Pettersson 1971, s. 7) ja Jukkasjärvi sijaitsee Ruotsissa
 2. Gardberg 1978b, s. 70.
 3. Suomen kirkot ja kirkkotaide 2 1980, s. 331.
 4. Pettersson 1979, s. 17.
 5. Pettersson 1959, s. 103.
 6. Pettersson 1962, s. 189.

rakennuksen leveys vain vastasi hirren pituutta.¹ Tälle kirkkotyypille oli ominaista solakka, alunperin suippokattoinen, länsitorni sekä jyrkkälappeinen paanukatto. Kirkkosalille oli tyypillistä lautainen tynnyriholvi peiterimoineen.²

Vanhimmat säilyneet tai muuten tukipilarikirkoiksi tunnistetut kirkkorakennukset Pohjois-Pohjanmaalla ovat ilmeisesti 1490-luvun lopussa rakennettu Saloisten kirkko³, joka oli esimerkiksi alueen muille tämän kirkkotyyppin edustajille. Länsitorinilliset tukipilarikirkot oli myös Pyhäjoella (1586), Limingassa (1596), Hailuodossa (n. 1620),⁴ Oulussa (1613) ja Muhoksella (1626-27). Tänä aikana ei vielä voinut havaita eroja Pohjanmaan etelä- ja pohjoisosien kirkkojen muotokielessä.⁵

Eniten tukipilarikirkoja Oulun seudulla rakennettiin 1600-luvun lopussa, jolloin rakennettiin Kempeleen (1688-1691⁶), Ylikiimingin (1691) ja Iin (1693) kirkot sekä pidennettiin tukipilareitten avulla Hailuodon (1686) sekä Oulun (1682-84) kirkkoja.⁷

Vain Kuivaniemen (1761-62), Utajärven (1762) ja Temmeksen (1766-67) kirkot rakennettiin 1700-luvun aikana, jolloin perinteinen pohjalainen pitkäkirkkotyyppi joutui väistymään myöhäisrenessanssin ristikirkon levitessä sen perinteiselle alueelle. Pohjoisempaan pidennettiin muutamia vanhoja kirkkoja tukipilareita käyttäen vielä 1700-luvulla. Näitä olivat Jukkasjärven (1726, 1786) ja Utsjoen (1743) kirkot.⁸ Lars Petterssonin mukaan tukipilarijärjestelmää käytettiin viimeisen kerran Enontekiöllä, jossa Eerik Lantto pidensi kirkkoa vuonna 1791.⁹

1. Pettersson 1962, s.189.

2. Heimala 1964, s. 60.

3. Gardberg 1978 a, s. 24. Kirkko paloi vuonna 1930.

4. Pettersson 1971, s. 8.

5. Pettersson 1962, s. 189.

6. Mähönen 1975, s. 97.

7. Pettersson 1962, s. 189-190.

8. Pettersson 1977, s. 190.

9. Pettersson 1979, s. 17.

Kun Temmeksen kirkkoa vuonna 1766 ryhdyttiin rakentamaan, oli sekä emäseurakunnassa Limingassa¹ ja sen kappeleista ainakin Tyrnäväl-
lä² ja Kempeleessä tukipilarikirkot, joista Tyrnävän kirkko oli tor-
niton.³ Lisäksi naapuripitäjissä Muhoksella⁴, Saloisissa ja Raahessa⁵
oli tuolloin tukipilarikirkko. Utajärven länsitornillinen tukipila-
rikoirrkko oli valmistunut vain viitisen vuotta Temmeksen kirkkoa ai-
kaisemmin.

Tukipilarikirkkojen länsitornin päätte oli vanhastaan suippo, joka
myöhemmin saatettiin korvata renessanssitapulille tyypillisellä öan-
terniinipäätteellä.⁶ Utajärven kirkossa tornipäätte oli kuitenkin jo
rakentamisvaiheessa varustettu lanterniinilla kuten myös Temmeksel-
lä.⁷ Petterssonin mukaan kirkon rakentaja ylikiiminkiläinen Heikki
Väänänen oli saanut vaikutteita erityisesti Oulun ja Muhoksen kir-
koista.⁸ 1700-luku oli Pohjanmaalla vilkasta tapulien rakennusaikaa,
ja tunnetuin rakentaja oli juuri kyseinen Heikki Väänänen. Tämä ra-
kensi ainakin 14 tapulia mm. Oulunsaloon (1756), Hailuotoon (1760),
Tyrnävälle (1762), Utajärvelle (1767) sekä Kempeleeseen (1768-69).⁹
Liminkaan oli valmistunut uusi tapuli vuonna 1733, Pulkkilaan 1739,
Raaheen 1746-47 sekä Lumijoelle 1747.¹⁰ Pohjalaisen renessanssita-
pulin kuten myös muiden tapulityyppien, lounaissuomalaisen ja itä-
suomalaisen tyyppin, esikuvana on ollut Alppien eteläpuolen renes-
sanssin linnojen ja kirkkojen torninpäätteiden muotokieli kaarevine
kattopintoineen ja lanterniineineen.¹¹ Alueellisena esikuvana ark-
kitehtuurille oli Mustasaaren ja Vaasan kirkon vuonna 1674-75 ra-
kennettu pohjakerrokseltaan kivinen tapuli.¹²

-
1. Pettersson 1977, s. 312, 327. Limingan kirkko rakennettiin vuonna 1596 ja purettiin kesällä 1826 uuden kirkon valmistuttua.
 2. Mähönen 1975, s. 20.
 3. Lindberg 1834, s. 325.
 4. Mähönen 1975, s. 20. Kirkko rakennettiin vuonna 1634.
 5. Mähönen 1975, s. 20. Kirkko rakennettiin n. 1651-54, ja se paloi 1906.
 6. Heimala 1964, s. 60; Pettersson 1962, s. 198.
 7. Pettersson 1962, s. 165.
 8. Pettersson 1962, s. 206.
 9. Pettersson 1962, s. 157.
 10. Mähönen 1975, s. 20.
 11. Pettersson 1959, s. 105.
 12. Mähönen 1975, s. 20.

Miksi Mähönen?

Vähitellen uusi tulokas, myöhäisrenessanssin ristikirko, syrjäytti perinteisen länsitornillisen tukipilarikirkon tämän kanta-alueella Pohjanmaalla. Ristikirkko oli renessanssitapulinn rinnakkaisilmiö, joka kuitenkin tätä hitaammin yleistyi Pohjanmaalla.¹ Keskeisenä tyyllillisenä esikuvana uudelle arkkitehtuurille oli vuonna 1656 perustettu Katariinan kirkko Tukholmassa. Kirkon suunnitteli ranskalaissyntyinen valtakunnan arkkitehti Jean de la Vallée.² Uusi kirkkotyyppi levisi Pohjanmaalle 1660-luvulta lähtien. Vanhimmat kirkot sijaitsivat kaupunkiseurakunnissa (Pietarsaari 1690-91), joista vauikutteet vähitellen levisivät myös maalaisseurakuntiin. Vanhimpia ristikirkoja Oulun ympäristössä oli Siikajoen vuonna 1701 rakennettu kirkko. Myöhemmin rakennettiin Paltamon (1726), Kajaanin (1731) ja Sotkamon (1737) kirkot. Myöhemmille ristikirkoille läheisenä esikuvana oli vuosina 1749-53 ristikirkoksi laajennettu Mustasaaren ja Vaasan alkuaan keskiaikainen kivikirkko. Varsinaisesti ristikirkkorakentaminen lisääntyi vasta 1700-luvun puolivälissä poikkeuksellisen vilkkaan rakennus- ja korjaustoiminnan myötä. Tuolloin rakennettiin ristikirkoja mm. Oulaisiin (1753), Paavolaan (1755-56), Kiiminkiin (1760) ja Haukiputaalle (1762). Alueellisenä esikuvana Oulun ympäristössä oli Ouluun vuosina 1771-76 rakennettu ristikirko, joka oli mansardikattoinen kivikirkko.³

Koska Temmeksellä oli kyse kappelikirkosta ja alunperin vain vaatimattomasta rukoushuoneesta, ei länsitorni olisi ollut kirkkorakennuksessa välttämätön - jätettiin se esimerkiksi Tyrnävällä kokonaan rakentamatta. Temmeksellä päädyttiin kuitenkin länsitorniin, jonka muotokieleen vaikutti alueella yleinen renessanssitapuli. Perusrakenteena kirkossa oli kuitenkin vuosisataisen rakennusperinteen keskeisin kirkkotyyppi - tukipilarikirkko, vaikka esikuvia uudemmastakin ristikirkoarkkitehtuurista oli olemassa lähiseudulla. Myöhäisrenessanssin ristikirkon vaikutus näkyy lähinnä arkkitehtonisissa yksityiskohdissa.

1. Mähönen 1975, s. 20.

2. Pettersson 1962, s. 190.

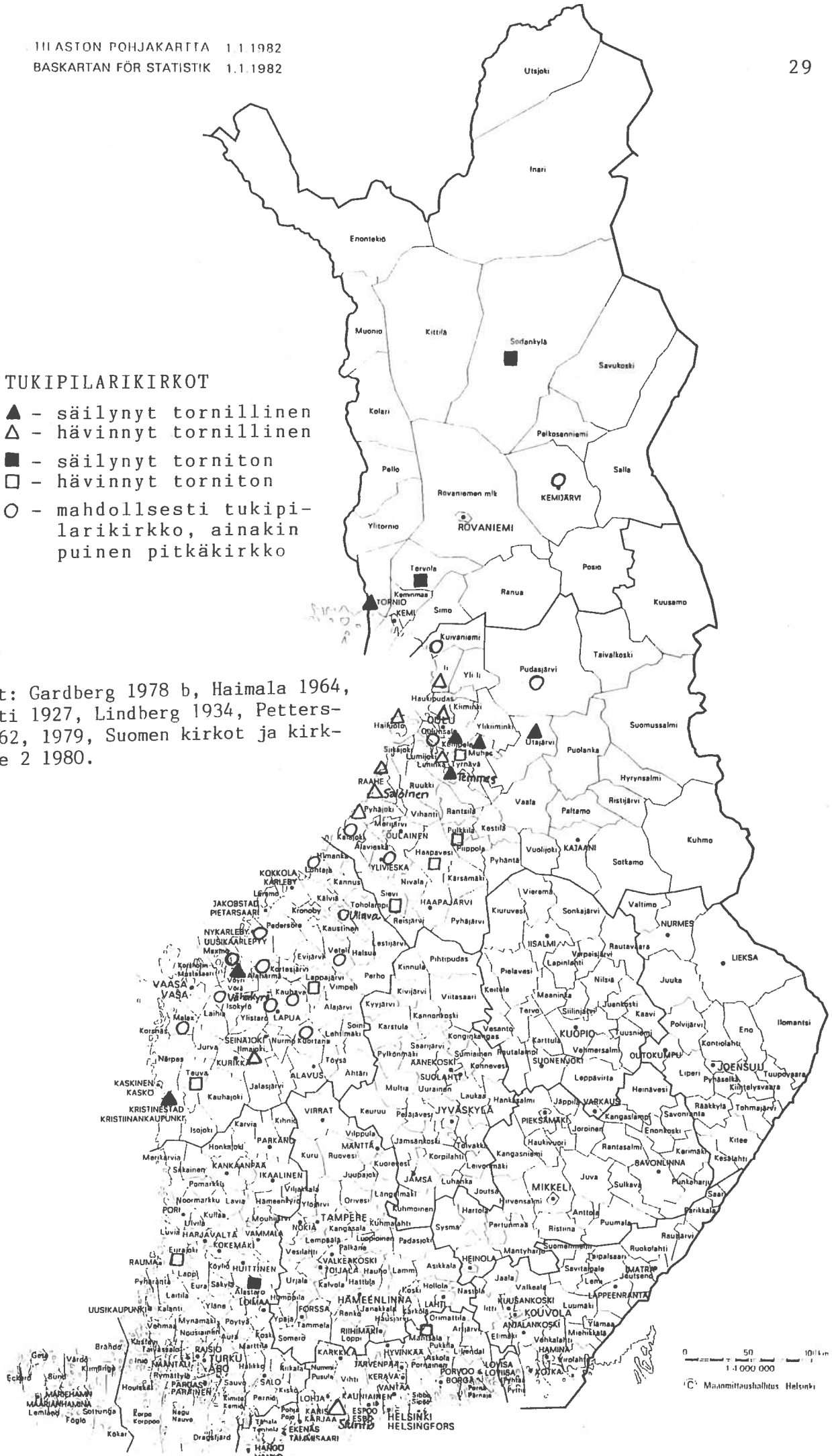
3. Mähönen 1975, s. 21-22.

2
Miksi Mähönen?
P.O. Pettersson!
7

TUKIPIILARIKIRKOT

- ▲ - säilynyt tornillinen
- △ - hävinnyt tornillinen
- - säilynyt torniton
- - hävinnyt torniton
- - mahdollisesti tukipiilarikirkko, ainakin puinen pitkäkirkko

Lähteet: Gardberg 1978 b, Haimala 1964, Klemetti 1927, Lindberg 1934, Pettersson 1962, 1979, Suomen kirkot ja kirkkotaide 2 1980.

6. KIRKON VANHIN ASU - ARKKITEHTUURIN TARKASTELUA

6.1. KIRKON MITAT

Inventaarioluettelossa vuodelta 1781 on maininta, että kirkko on 30 kyynärää pitkä ja 15 kyynärää leveä.¹ Vuoden 1833 inventaarioluettelossa esitetään samat mitat, ja lisäksi, että kirkko on 7 1/2 kyynärää korkea (Hög till takbandet).² Kappalainen N.Holmströmin selvityksessä Temmeksen kirkosta täydennetään aikaisempia tietoja seuraavasti: "... ja 7 1/2 kyynärää korkea räystäisiin. ... Sakasti, johon ovi kirkosta johtaa, on rakettu kirkon pohjoispuolelle kirkon keski kohdalle ja on tämä rakennus 7 kyynärää pitkä, 6 kyynärää leveä ja 3 3/4 kyynärää korkea."³ Metreiksi muutettuna (1 kyynärä = 2 jalkaa = 59,4 cm⁴) kirkon mitat ovat seuraavat: pituus 17,82 m, leveys 8,91 m ja korkeus 4,45 m. Inventaarioluettelossa vuodelta 1901 vastaavat mitat ovat lähes samat.⁵ Mitoista ei ilmoiteta, ovatko ne sisä- vai ulkomittoja. Lisätietoineen ilmoitettu korkeus 7 1/2 kyynärää = 4,45 m viittaa ulkomittaan, mutta samanlaisen tiedon ollessa kyseessä Utajärvellä, missä korkeus ilmoitetaan myös mitatun kattovyöhykkeeseen (till takbandet), Pettersson olettaa, että se on ilmeisesti laskettu kirkon sisäpuolelta lattiasta sidehirsikonsoleiden alareunaan⁶. Jos korkeus 7 1/2 kyynärää on oikein mitattu, se Temmeksellä ilmoittaa korkeuden lattiasta seinää kiertävän koristeaiheen yläreunaan holvin juureen. Myöhemmissä mittauksissa ulkomitaksi ilmoitetaankin 4,20 m.⁷ Kirkon mittauksissa ja mitoissa on havaittavissa vaihtelua, sillä Samuli Paulaharju ilmoittaa kirkon sisäpituudeksi 18,15 m ja ulkopituudeksi 18,60 m, mitkä luvut löytyvät myös myöhemmistä mittauksista. Rakennuksen leveydeksi Paulaharju ilmoittaa sisäältä 8,73 m ja ulkoa 9,30 m.⁸ On ilmeistä, että vuoden 1781 inventaarioluettelossa mainitut mitat on myöhemmin niitä

-
1. Inventaarioluettelo 28.1.1781. TKA. OMA.
 2. Inventaarioluettelo 30.12.1833. TKA. OMA.
 3. Holmström 1886. TKA. OMA.
 4. Esimerkiksi Vahtola 1977, s. 295.
 5. Inventaarioluettelo 16.9.1901. OTK. OMA.
 6. Pettersson 1962, s. 163.
 7. Paulaharju 1916, s. 2; Temmeksen kirkon inventointipiirustukset 7.7.1982. Arkkitehtitoimisto Huusko & Teppo.

tarkistamatta kopioitu sellaisenaan seuraaviin kertomuksiin, mikä tuntuu olleen yleinen käytäntö inventaariokertomuksia laadittaessa. Kun mitat sitten myöhemmin muutettiin laskutoimituksella metreiksi, säilyivät virheelliset tiedot.(LIITTEET 2,3,5,6)

Sakariston mitat vuodelta 1886 metreiksi muutettuina ovat: pituus 4,15 m, leveys 3,56 m ja korkeus 2,22 m. Paulaharjun antamat mitat ovat: sivuseinät 3,60 m, peräseinä 4,50 m ja katon korkeus lattiasta 2,30 m.¹ Tarkemmissa mittauksissa samalta vuodelta (1916) mitat ovat 3,57 m ja 4,27 m sekä korkeus 2,23 m,² jotka vastaavat myös myöhemmin suoritettuja inventointimittauksia³. (LIITTEET 2,3,5)

Vuonna 1916 tehdyt sisätilan mittaukset ilmoittavat sisätilan korkeudeksi lattiasta holvinlakeen 6,56 m. Korkeus sidehirsikonsolien alareunaan oli 3,17 m.⁴

Vuoden 1871 inventaarioluettelossa mainitaan, että länsitornin pituus on 30 kyynärää (I västra ändan af Kyrkan Finns ett torn måladt med gul oljefärg af 30 alnars höjd).⁵ Metreiksi muutattuna korkeus on 17,82 m. Uudemmissa mittauksissa länsitornin korkeudeksi ilmoitetaan 16,30 m. Pituus on mitattu seinävaurauksen alareunasta lanterniin katon harjalle.⁵ (LIITTEET 3,6)

Kirkon nykyiset mitat vastaavat kirkon mittoja 1700-luvulla, sillä kirkossa ei ole tehty suuria rakenteellisia muutoksia, jotka olisivat ratkaisevasti vaikuttaneet kirkon ulkoasuun. Sisätiloissakaan ei ole tapahtunut suuria muutoksia, sillä esimerkiksi sisäseiniä ei hankkeista huolimatta ole vuorattu sisäpuolelta.

1. Paulaharju 1916, s. 4. HTTA. MV.

2. A.Tavaststjernan mittapiirustukset 28.-29.6.1916. ROA. MV

3. Temmeksen kirkon inventointipiirustukset 7.7.1982. Arkkitehtitoimisto Huusko & Teppo.

4. A.Tavaststjernan mittapiirustukset 28.-29.6.1916. ROA. MV.

5. Inventaarioluettelo 27.8.1871. TKA. OMA.

Kun Temmeksen kirkon kokoa verrataan muihin länsitornillisiin tukipilarikirkkoihin, voidaan huomata, että se on kooltaan huomattavasti pienempi. Esimerkiksi laajennuksen jälkeen emäseurakunnan Limingan kirkko oli Pohjois-Pohjanmaan tukipilari-kirkoista kolmanneksi suurin, eli sen runkokuoneen pituus oli 52 kyynärää (n. 30,88 m). Oulun kirkko oli laajennuksen 1682-86 jälkeen n. 37,40 - 43,05 m pitkä. Paltamon kirkon pituus oli vuonna 1664 n. 32,06 m, Raahen (1651 - 54) 29,70 m ja Tornion (1684 - 86) n. 28.55 m.¹ Utajärven kirkon mitat olivat vuonna 1836 seuraavat: runkokuoneen pituus 36 1/2 kyynärää (n. 21,67 m), leveys 16 3/4 kyynärää (n. 9,95 m) ja korkeus 8 kyynärää (4,75 m).²

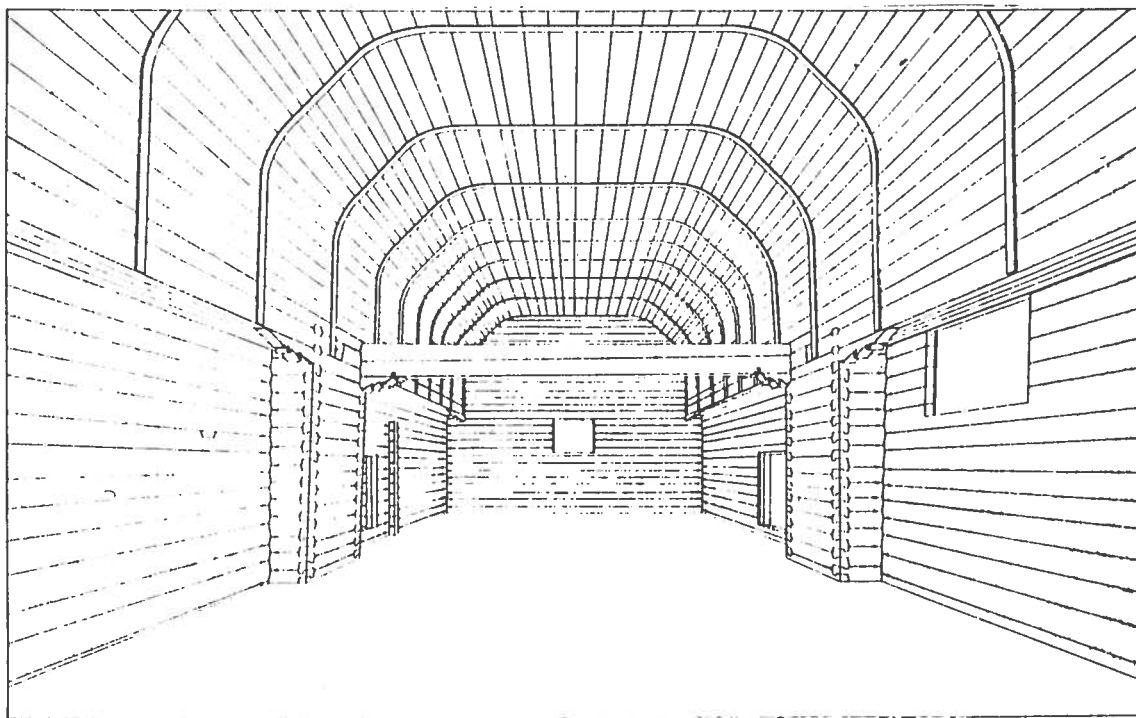
1. Pettersson 1977, s. 321.

2. Pettersson 1962, s. 163.

6.2. TUKIPILARI-, SIDEHIRSI- JA KONSOLIJÄRJESTELMÄ

Tukipilari-, sidehirsi- ja konsolijärjestelmän tehtävänä on seinärakenteen vahvistaminen siten, että sivuseinät eivät pääse pullistumaan raskaan vesikatto- ja holvirakenteen painosta. Sidehirret muodostavat samalla sivuseinien ylimpien hirsien kanssa tukevan alustan kattotuoleille. Tukipilareista on se etu, että sivuseinien jatkokset on voitu sijoittaa avoimena niiden sisään.¹ Tukipilarijärjestelmään perustuva lamasalvoskirkko oli tekniikaltaan kehittynyt, sillä rakenteiden avulla runkokuoneestapystyttiin tekemään miten pitkä tahansa, kunhan rakennuksen leveys oli hirren mittainen.² Kirkot olivat joko yhden, kahden tai kolmen pilariparin kirkkoja.³

Tukipilareilla on ollut runkokuoneen jäsentelyssä tärkeä merkitys, sillä ne ovat antaneet usein pitkälle runkokuoneelle rytmiä ja tukevuuden tuntua. Tämä jäsentely on näkynyt myös rakennusten eksteriöörissä. Tukipilarit sekä niitä yhdistävät tukihirret konsoleineen ovat alunperin esiintyneet ilman laudoitusta, josta johtuen seinärakenteen yksityiskohdat ovat olleet selvästi näkyvissä.⁴

Hailuodon kirkko. Vanhin asu n. 1620. Sisätila itään. Pettersson 1971, kuva 77.

1. Pettersson 1959, s. 103; Pettersson 1962, s. 168.
2. Pettersson 1962, s. 189.
3. Heimala 1964, s. 60.
4. Pettersson 1986, s. 21.
5. Paulaharju 1916, s. 12. HTTA. MV.

Samuli Paulaharju kirjoittaa selostuksessaan vuodelta 1916, että "Sivuseinäin keskikohdalla on kirkon sisään seiniä tukemaan salvettu nurkkapilarit. Nekin ovat lyhyelle nurkalle salvetut ja pistäytyvät seinästä sisäänkäsin 0,60 m. Pilarin leveys, seinän suunnassa, on 1,38 m. Samalla pilarit kannattavat kattoholvin alareunaa tukevia hirsiiä, jotka ovat nurkkapilarin leveyden, siis 0,60 m, sisempänä rakennuksen seinää." ¹

Temmeksen kirkko on pieni, ja siinä on vain yksi tukipilari pari. Tämäkään ei ole täydellinen, sillä pohjoisen tukipilarin osa, joka olisi sijoittunut sakariston sisään, puuttuu kokonaan. Pilarin länsikyljen hirret jatkuvat sakariston länsiseinäinä, joten rakenne on puutteellisenakin tarpeeksi tukeva. Koska sakaristo oli tukemassa hirsiarkkua, osa siitä voitiin hyvin jättää rakentamatta, kuten meneteltiin myös Hailuodon kirkossa, missä eteläsivun eteinen korvasi puuttuvan tukipilarin kokonaan². Vielä 1600-luvulla oli yleistä, että sakariston ja asehuoneen kohdalle sattuneet tukipilarit sijoitettiin näiden tilojen sisään. Ne säilyivät näin paremmin, mutta veivät tilaa. Kristiinankaupungissa (1700) tukipilarit sijoitettiin ensimmäisen kerran sakariston ulkopuolelle.³

Temmeksen kirkon hirsiset tukipilariarkut on salvottu läpilukolliselle lyhytnurkalle kuten Utajärven kirkossa.⁴ Tukipilarit yhdistyvät toisiinsa runkokuoneen poikki sidehirsien avulla itäsivuilta. Runkokuone jakautuu poikittaisilla sidehirsillä kahteen traveehen. Vaikka länsitorni työntyykin volyymiltään puoleksi runkokuoneen sisälle, voidaan runkokuonetta tarkastella länsitornin keveän tukirakenteen vuoksi kokonaisuutena, jonka sidehirret jakavat runkokuoneen kahteen lähes yhtä pitkään traveehen. (LIITE 5)

On ollut tavallista, että keskimmäiset traveet ovat useamman pilariparin kirkoissa olleet joko pitemmät tai lyhyemmät mui-

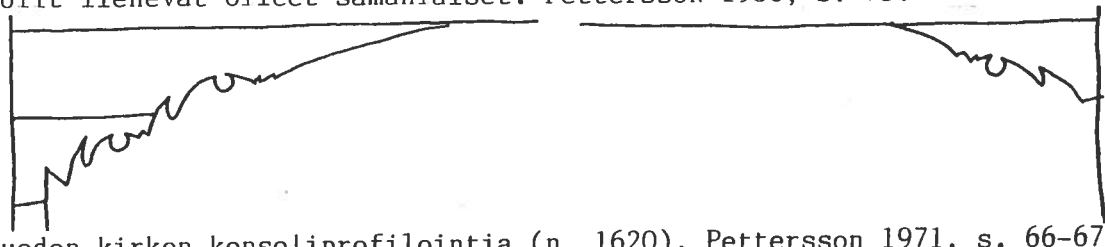
1. Paulaharju 1916, s. 1-4. HTTA. MV.
 2. Pettersson 1979, s. 12.
 3. Pettersson 1962, s. 191.
 4. Pettersson 1962, s. 168,174.

ta. Vasta Kristiinankaupungin kirkossa traveet ovat olleet lähes yhtä pitkät. Petterssonin mielestä Utajärven kirkko on ainoa tunnettu esimerkki siitä, että traveet ovat tasapitkät. Tämän syynä hän pitää ristikirkoarkkitehtuurin vaikutusta tasamittausperiaatteeseen.¹

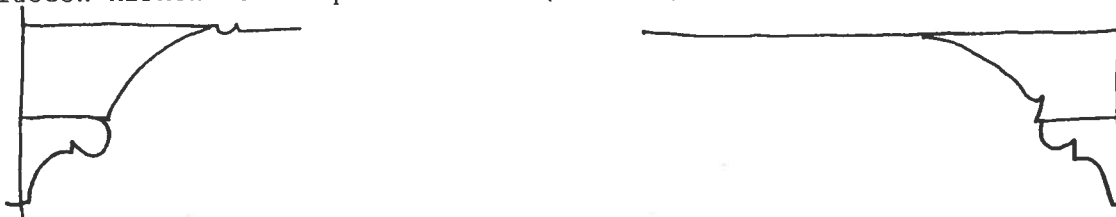
Tukipilarikirkkojen sidehirret olivat 1600-luvulla yleensä kahden hirsikerran ja niitä tukevat konsolit yhden tai kahden hirsikerran vahvuiset. Utajärvellä käytettiin vuonna 1762 ensin mainittua vaihtoehtoa, joka edellytti myös yksinkertaisempaa konsolien profilointia.² Temmeksellä sekä sidehirret että konsolit ovat kahden hirsikerran vahvuiset. Oulun ympäristöstä tunnetaan vain Hailuodon, Kempeleen ja Temmeksen kirkkojen konsoliprofiloinnit. Petterssonin mielestä Utajärven ja Temmeksen profiloinnit ovat saattaneet olla samankaltaiset, tai Utajärvellä on käytetty renessanssityyppistä muotoilua, jota mm. Honka ja Suonperä käyttivät ristikirkoissaan. Temmeksen profiloinnissa Pettersson näkee renessanssivaikutteiden lisäksi myös merkkejä vanhemmasta goottilaisesta traditiosta³, jolle on ominaista matalammat ja pehmeämmät muodot⁴. (KUVAT 8,9, JA DIAT 13,15,16)

Kellotapulien läpikäytävän konsoliprofilointia Tornion kirkosta. kirkkosalin konsolit lienevät olleet samanlaiset. Pettersson 1986, s. 75.

Hailuodon kirkon konsoliprofilointia (n. 1620). Pettersson 1971, s. 66-67.

Temmeksen kirkon konsoliprofilointia.

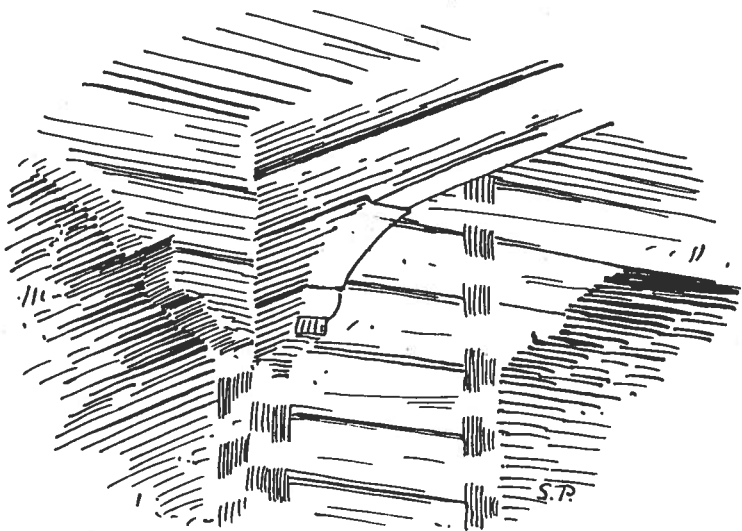
1. Pettersson 1962, s. 191.

2. Pettersson 1962, s. 192.

3. Ibid.

4. Pettersson 1971, s. 9 ja 64-65.

Runkohuoneen suunnassa pitkittäin olevien konsoliprofilointien muodoissa voi Temmeksellä havaita yksinkertaisempaa muotokieltä kuin poikittaisia sidehirsiiä tukevissa konsoleissa. Runkohuoneen pitkittäisten sidehirsien ja seinän väliset täytelaudat on naulattu vinon kaareviksi. Yleensä vanhemmissa tukipilarikirkoissa pitkittäisten sidehirsien alapuoli jätettiin vuoraamatta, joten rakenne oli kulmikkaampi. Temmeksellä kaareva laudoitus korostaa holvin muotoa ja toimii muotojen pehmentäjänä siirryttäessä seinäpinnasta holvin kaarevaan laudoitukseen.

2. Sivuseinän pilarinurkkaa.

Samuli Paulaharjun piirros Temmeksen kirkon eteläisestä tukipilarista ja konsoliprofiloinnista. Paulaharju 1916, s. 3 kuva 2. HTTA. MV.

6.3. SAKARISTO

Sakaristo kirkon pohjoissivulla on salvottu lyhyelle nurkalle. Se sijaitsee lähempänä kirkon itä- kuin länsipäätä. Siinä on kolmilapainen päädystä aumattu taitekatto. Rakennuksen ulkoseinien korkeus on kivijalasta mitattuna 2,4 m. Pohjoisseinän pituus on noin 4,8 m ja länsi- ja itäseinän pituudet 3,8 m. Katon harja päättyy kirkon katon räystäääseen, joten sakariston kokonaiskorkeus on noin 4,3 m. Kirkon valmistuttua sakaristo oli vuoraamaton aina tämän vuosisadan alkupuolelle. Alunperin rakennuksen länsiseinällä ei ollut ovea, vaan se rakennettiin myöhempien korjausten yhteydessä.¹ Sen sisäkatto oli tasainen lautakatto.² Vielä 1600-luvulla Pohjanmaalla oli yleistä jättää sakariston sisäkatto kokonaan laudoittamatta. Myöhemmin nämäkin osat rakennusta joko laudoitettiin tai holvattiin. Syynä tähän oli papiston vaatimus miellyttävimmistä oloista varsinkin talviaikaan.³

Vuoden 1833 inventaarioluettelossa mainitaan, että sakaristossa oli neliruutuinen ikkuna, jonka korkeus oli 7/8 kyynärää ja leveys 1 1/8 kyynärää. Lisäksi ikkunassa oli rautaristikko, (Sakristian är försedd med blott ett Fenster af 7/8 alns höjd och 1 1/8 dels alns bred, hvars järngaller förtagar detta lilla rum nästan allt ljus.).⁴ Samuli Paulaharju ilmoittaa mitoiksi vuonna 1916 0,68 m ja 0,50 m, jotka vastaavat vuonna 1833 ilmoitettuja lukuja.⁵ Rautaristikolla varustettu pieni neliömäinen ikkuna oli alkuperäisessä asussaan näin ollen vielä vuonna 1916. Samuli Paulaharju mainitsee ikkunan olleen korkealla, 1,25 m lattiasta mitattuna. Sekä ikkunan koko että muoto ja sijainti viittaavat vanhempaan, 1600-luvulta peräisin olevaan muotokieleeseen, sillä vasta ristikirkko toi mukanaan korkeamman ikkunamuodon⁶.

-
1. Temmeksen kirkon inventointipiirustukset 7.7.1982. Arkkitehtitoimisto Huusko ja Teppo; Paulaharju 1916, s. 2,19,26; A.Tavaststjernan mittapiirustukset 28.-29.6.1916. ROA.MV.
 2. Paulaharju 1916, s. 4. HTTA.MV.
 3. Pettersson 1962, s. 193.
 4. Inventaarioluettelo 30.12.1833. TKA. OMA.
 5. Paulaharju 1916, s. 2. HTTA. MV.
 6. Pettersson 1962, s. 193.

Vuodelta 1833 on tieto, että sakariston lattian alla on kellari: "Under dessa ojemna golf är en liten men brukbar kellarre."¹ Myös kellari sai olla alkuperäisellä paikallaan aina tälle vuosisadalle.² (LIITE 2)

Temmeksen kirkon sakaristo säilytti alkuperäisen asunsa niin ulkoseinien kuin sisätilankin kohdalla. Myös kattorakenne on peräisin 1700-luvulta. Vielä Utajärven viisi vuotta aikaisemmin valmistuneessa tukipilarikirkossa oli sakaristossa katto, joka rakenteeltaan muistutti runkokuoneen jyrkkälappeista kattoa. Katto oli niin korkea, että sen harja nousi vesikaton räystään yläpuolelle.³ Tukipilarikirkkojen kylkiäiset, sakaristot ja eteiset, olivat hyvin korkeita ja jyrkkäkattoisia. Tästä syystä saattoi olla vaarana syntyä kallistumista vaakasuorista hirsistä rakennetuissa ulkopäädyissä.⁴ Temmeksellä tämä vaara vältettiin rakentamalla sakaristosta huomattavasti matalampi kuin mitä perinteisen tukipilarikirkon muotokieli olisi edellyttänyt. Luopumalla kaksilappeisesta harjakatosta saatiin aikaan uudenaikaisempi vaikutelma, muistuttihan kolmilappeinen aumakatto paremminkin modernimmasta ristikirkkoarkkitehtuurista. (LIITTEET 6,9,11,12,13)

1. Inventaarioluettelo 30.12.1833. TKA. OMA.

2. A.Tavaststjernan mittapiirustukset 28.-29.6.1916. ROA. MV.

3. Pettersson 1962, s. 170 kuva 6.

4. Pettersson 1986, s. 74.

6.4. LÄNSITORNI

Tukipilarikirkot olivat joko tornillisia tai tornittomia. Vaatimattomammista kappeliseurakuntien kirkoista länsitorni usein puuttui, jolloin sen tilalla saattoi olla satulakattoinen eteisrakennus. Varsinkin kaupunki- ja rannikkoseurakunnissa oli korkea suippokattoinen länsitorni. Korkea torni ja sen suippo katto olivat esimerkkejä aikansa esteettisestä mausta. Se oli myös seurakunnan itsetunnon mitta, jota rannikolla käytettiin myös hyödyllisenä merimerkkinä.¹ Tukipilarikirkkojen korkeisiin länsitorneihin ei yleensä sijoitettu kelloja, sillä niiden soitto olisi rasittanut liikaa kirkon seinä- ja kattorakenteita.²

Utajärven kirkon tornipääte on saanut vaikutteita renessanssitapulin tornipäätteestä. Petterssonin mielestä vastaavanlaisia kattomuotoja on saattanut Pohjanmaalla esiintyä jo ennen isoa- vihaa rakennettujen ristikirkkojen keskustorneissa. Kyseinen tornipääte yleistyy kuitenkin vasta Uudenkaupungin rauhan(1721) jälkeen rakennetuissa ristikirkoissa, joita ovat mm. Pietarsaaren kaupungin (1728-31), Kajaanin (1731) ja Sotkamon (1737) kirkot. Lars Petterssonin mielestä tornimuodon lähtökoh- tana oli Tukholman Katariinan kirkon keskustornilaterniinin muotokieli. Modernimman tornipäätteen esiintyessä pitkäkirk- kujen arkkitehtuurissa on kysymyksessä perinteisen goottilaisvai- kutteisen kattopäätteen vastareaktio. Jo 1600-luvulla oli esiintynyt pyrkimystä uudempaan muotokieleeseen varsinkin van- hoissa tuomiokirkoissa, mutta käytäntö yleistyi vasta 1700- luvulla.³

Uudenlaiseen tornipäätteeseen on ilmeisesti päädytty kahtakin tietä, joilla ei ajallisesti ole suurtakaan eroa. Teerijär- ven vuonna 1701 valmistuneessa kirkossa renessanssitapuli si-

1. Pettersson 1962, s. 189-190; Pettersson 1941, s. 52.
 2. Pettersson 1977, s. 316-317.
 3. Pettersson 1962, s. 197.

joitettiin pitkäkirkon länsipäädyn eteen. Paltamossa Johan Knubb menetteli vuonna 1726 samalla tavalla. Kirkko oli kuitenkin ristikirkko. Myöhemmissä kirkoissa tapuli ja runkokuone salvoittiin alusta alkaen liitokseen keskenään, mutta ratkaisu oli epäonnistunut, sillä kellojen soitto rasitti liikaa kirkon seinä. Lars Petterssonin mielestä kyseinen menettelytapa oli lähinnä eteläpohjalainen ilmiö.¹

Samanlaiseen ratkaisuun voitiin päätyä myös toista tietä. Tukipilarikirkkojen korkea torni kallistui hyvin helposti tai se vaurioitui myrskyissä. Myöhemmissä korjauksissa luovuttiinkin monessa kirkossa korkeasta ja vaarallisestakin tornipäätteestä, ja useassa seurakunnassa tämän tilalle rakennettiin joko yksinkertainen vesikatto tai renessanssimallinen lanterniinihuippu.² Kun esimerkiksi Utajärvellä jo alunperin luovuttiin korkeasta kattotyypistä, lienee vaikutteet saatu lähipitäjistä, joissa Oulussa (1732), Muhoksella (1754), ja Iissä (1758) oli uusitut tornipäätteet. Utajärven kirkossa ei torniin kuitenkaan koskaan sijoitettu kelloja, sillä niitä varten rakennettiin erillinen tapuli.³ Temmeksen naapurissa Limingassa oli myös vaurioitunut tornipääte joko korvattu yksinkertaisella katolla tai lanterniinipäätteellä.⁴

Myös virallista tietä pyrittiin eroon korkeista, muotokieleltään vanhahtavista, tornipäätteistä. Kuninkaan kirjeessä 22.3.1759 määrättiin, että puisia kellotapuleita oli vältettävä ja kellot oli sijoitettava kiviseen länsipäätyyn, johon ei saanut rakentaa enää suippoa kattoa vaan ainoastaan "kohtuullinen" pääte.⁵ Matalasta tornipäätteestä oli se etu, että katolla oli helpompi liikkua ja sinne päästiin vaivattomammin sisältäpäin avattavien luukkujen kautta. Katon paanituksen kuntoa oli nyt helpompi tarkkailla ja korjaukset sekä tervaukset oli helpompi suorittaa.⁶

1. Pettersson 1962, s. 198.

2. Pettersson 1962, s. 198.

3. Pettersson 1962, s. 199.

4. Pettersson 1977, s. 325.

5. Pettersson 1973, s. 475.

6. Pettersson 1962, s. 199-200.

Carolus Lindberg sijoittaa Temmeksen kirkon teoksessaan Suomen kirkot päätytornillisten, puusta tai kivistä rakennettujen pitkäkirkkojen luokkaan, jonka edustajat olivat muotokieleltään toisistaan hyvinkin poikkeavia.¹ Toisaalta juuri nivelisen, tapulia muistuttavan, tornipäättensä takia Lindberg mainitsee Temmeksen kirkon muistuttavan useita Etelä-Pohjanmaan ja Keski-Suomen kirkkoja. Yhtymäkohtia arkkitehtuurissa voi löytää mm. Kauhavan (1756), Keuruun (1756-58), Kuoreveden (1779), Pihlajaveden (1780-82), Kurun (1781), Alajärven (1749), ja Längelmäen (1772) kirkkojen länsitornien sijoittelussa ja tornipäätteissä, jos niitä verrataan Temmeksen muotokieleen.² On totta, että esimerkiksi Keuruun, Pihlajaveden ja Kuoreveden kirkot muistuttavat Temmeksen kirkkoa, mutta näissä kirkoissa länsitornit ovat enemmän tapulia muistuttavia, ja kattojensa osalta länsitorni ja runkokuone sulautuvat paremmin toisiinsa. Temmeksellä länsitornin katto on hyvin kaareva, ja se kohoaa runkokuoneen harjan tasalle. Sulautuminen runkokuoneeseen ei ole yhtä sulavaa kuin esimerkkikirkoissa. (LIITTEET 6,8)

Reino Mähönen huomauttaa Toppelius-monografiassaan, että Temmeksen kirkko sisältää samanlaisia piirteitä kuin Paltamon (1726), Pyhäjärven (1738-39), Toholammen (1764-65), Kärsämäen (1764-65) ja Reisjärven (1766-67) kirkot. Näissä kirkoissa yhdistyvät perinteinen pitkäkirkko, ristikirkko ja renessanssitapuli. Tämän kirkkotyyppin tunnusmerkkejä ovat länsitornina toimiva kellotapuli, pituussuuntaan korostuva päätila, toisinaan särmikäs kuori ja tukipilareiden puuttuminen.³ Myös Pettersson liittää samankaltaisen Utajärven kirkon tornipäätteen syntyhistorian Paltamon kirkkoon, jossa ristikirkkoon oli liitetty renessanssitapuli.⁴ Mähösen mainitsemat ristikirkot poikkeavat kuitenkin huomattavasti Temmeksen kirkosta, jonka arkkitehtuurin yleisilme on vanhahtavampi, mutta sisäl-

1. Lindberg 1934, s. 327.
 2. Lindberg 1934, s. 269.
 3. Mähönen 1975, s. 21,
 4. Pettersson 1962, s. 108.

tää vanhempiin tukipilarikirkkoihin verrattuna myös ristikirkon mukanaan tuomia piirteitä. Temmeksen kirkossa torni jäsentyy runkokuoneen päädyssä itsenäiseksi arkkitehtoniset elementiksi, joka erottuu voimakkaampana länsipäädystä. (LIITTEET 6,8)

Länsitornien renessanssipäätteet saivat arkkitehtoniset esikuvansa tapuleista, varsinkin sen lanterniiniosasta, joka oli tyypillinen pohjoissuomalaiselle, itäsuomalaiselle ja lounaissuomalaiselle tapulityypille¹. Tapulien muotokielestä lainattiin erityisesti sen ylin osa, kahdeksankulmainen lanterniinipääte. Näin meneteltiin mm. Utajärvellä.² Temmeksellä tornin päätteenä ei kuitenkaan ole kulmikas lanterniini, vaan tapulin kellokerros, joka pohjalaiselle tapulille tyypillisenä on nelikulmainen, eikä kahdeksankulmainen. Myös tämä hieman raskaampi rakennuselementti tornin yläosana aiheuttaa sen, ettei Temmeksen länsitorni muistuta yksityiskohdiltaan muita samantyyppisiä länsitornillisia kirkkoja kaikilta osin.

Samuli Paulaharju kuvailee Temmeksen kirkon länsitornia seuraavasti: "Kellotapuli on kirkon länsipäädystä. Toinen puoli sen patsaiden varaan laudoista rakennetusta alaosasta on kirkon porstuana pääovella, ja toinen puoli tapulin jalka pistäytyy kirkon sisään kattoholviin. Se on pitkille nurkille salvettu ja sitä kannattavat paitsi kolme päällekkäin salvettua poikki kirkon ulottuvaa hirttä, nurkkain alle asetetut patsaat, tolpat. Tapulin pohja-ala on n. 4 x 4 m."³ Paulaharjun kuvailu ei ehkä anna selvää kuvaa tornin rakenteesta, mutta se selviää pohjapiirustuksista ja Paulaharjun ottamista valokuvista. (LIITTEET 2,5, KUVA 4)

Ainoastaan länsitornin runkokuoneen sisään jäävä osa on salvottu hirsistä. Ulkopuolelle jäävä torninjalan osa on rakennettu pilarien varaan. Rakenne näkyy hyvin Tavaststjerneran mittapiirustuksista vuodelta 1916.⁴ Kirkon sisätilassa tornihikkoo kannattaa neljä halkaisijaltaan neliömäistä puupilaria,

1. Heimala 1964, s. 64.

2. Pettersson 1962, s. 165.

3. Paulaharju 1916, s. 4-5; s. 28 kuva 36. HTTA. MV.

4. A.Tavaststjerneran mittapiirustukset 28.-29.6.1916. ROA. MV.

jotka kannattavat runkokuoneen poikki kulkevia, kolmen hirsi-kerran vahvuisia, sidehirsii. Tapulin pohja-ala sisäpuolelta mitattuna on 3,95 x 3,95 m. (LIITTEET 2,5)

Limingan (1596), Oulun (1613), Muhoksen (1634), Kempeleen (1688-91) ja Utajärven (1762) kirkkojen länsitornit sijoittuivat koko volyymitään runkokuoneen ulkopuolella. Limingan kirkko on ilmeisesti toiminut sijoittelussa esikuvana päädyttäessä kyseiseen ratkaisuun. Saloisissa (1490-1.), ja Hailuodossa (n. 1620) torni oli sijoitettu runkokuoneen länsitraveen päälle, ja se sulautui kiinteäksi osaksi itse runkokuonetta. Yleisempänä käytäntönä Pohjanmaalla oli kuitenkin sijoittaa tukipilarikirkkojen tornit noin kolmannekseltaan länsipäätyyn.¹ Menettelytavan esikuvana olivat Mustasaaren ja Pietarsaaren kirkot.² Temmeksellä puolet tornin lattia-alasta sijoitettiin runkokuoneen sisään. (LIITTEET 2,5)

Vanhemmissa tukipilarikirkoissa, kuten Hailuodossa ja Torniossa, ja vielä joissain uudemmissakin kuten Utajärvellä, länsitornin leveys oli noin 1/3 runkokuoneen leveydestä.³ Temmeksellä länsitorni oli leveämpi eli noin puolet runkokuoneen leveydestä. (LIITTEET 5,11,12,13)

Temmeksen kirkko oli ensimmäinen länsitornillinen tukipilarikirkko, jonka länsitorniin sijoitettiin kellot.⁴ Vaikka Utajärvellä länsitorni rakennettiin modernimmaksi, ei sinne sijoitettu kelloja. Saattaa olla, että Temmekselläkin pyrittiin alkujaan samanlaiseen loppuratkaisuun kuin Utajärvellä, jossa kelloja varten rakennettiin erillinen tapuli kirkon länsipuolelle. Päätös jättää tapuli kokonaan rakentamatta on tehty Temmeksellä hieman ennen vuoden 1782 joulukuuta, jolloin kirkon kello hankittiin. Kyseisenä vuonna on kirkonkassasta maksettu tornin korjauksesta, sekä hankittiin rakennustarvikkeita kuten rautaa.⁵ Olettamusta mahdollisesta tapulihankkeesta tu-

1. Pettersson 1977 s. 316

2. Pettersson 1962, s. 190.

3. Esimerkiksi: Pettersson 1962, s. 164 kuva 2; Pettersson 1986, s. 65; Pettersson 1971, s. 56 kuva 73.

4. Pettersson 1975, s. 316-317.

5. Kirkonkassan tilit 1773-1800. TKA. OMA.

kee se seikka, että vuonna 1771¹ rakennettua porttirakennusta ei sijoitettu runkokuoneen länsipäädyssä kirkon keskiakseliin, mikä ratkaisu olisi ollut tavanomaisempi. Länsitorni on kuitenkin alkujaan jo rakennettu tukevammaksi kuin vanhempien kirkkojen solakat tornit. Tornin lattia-ala on tavanomaista isompi, samoin kattorakenne niveltyy tukevammin runkokuoneen vesikattoon. Erikoista Temmeksen kirkon länsitornirakenteessa on kuitenkin se, ettei seiniä ole salvottu kokonaan hirsistä, vaan ulko-osassa on käytetty kevyempää lautarakennetta, samoin kuin tornin jalka sisätilassa on alaosaltaan puupilarien varassa. Sisätilan rakenne muistuttaa Hailuodon länsitornin rakennetta, jossa torni lepää länsitraveen päällä.

Temmeksen kirkko sai kellonsa siis vuoden 1782 joulukuussa, jolloin siitä maksettiin 50 riikin taalaria. Kellon on valannut Johan Jacob Mårtenson Tukholmassa vuonna 1782.² Kellossa on teksti³:

KAIKKI JOJLLA HENGI ON KIITTÄKÄN
HERRA HALLELUIA PS. 150 w. 6.
TÄMÄ KELLO ON WALETTU
STOCKHOLMISA
IOHAN IACOB MARTINPOIALDA
WUONNA 1782

KUNINGAS GUSTAF III KUULUISAN HALLITUXEN AIKNA OLLESA TOISENA MAAN HERRANA OULUBORISA H^{RA} ADOLPH TANDEFELT PISPANA, TURUN HIIPPAKUNNANA H^{RA} MAG. IACOB HAARTMAN KIRKKOHERRANA LIMINGAN PITIÄSÄ H^{RA} NILS FELLMAN ON TÄMÄ ENSIMMÄINE KELLO OSTETTU HAAPANIEMEN UUTEEN KIRKKOON KIRKON JA SEURAKUNNAN RAHOILLA

TULKAT ASTUKAMME YLÖS IUMALAN HUONEESEEN ETTÄN OPETTAIS MEILLE HÄNEN TEITÄNS IA ME WAELLAISIMME HÄNEN POLGUILLENSA EP. 2.V.3.

Vuoden 1782 suurempien korjaustöiden jälkeen tornissa tehtiin 1700-luvun aika vain pienempiä korjaustöitä, lähinnä tervaus- töitä.⁴ Länsitorni maalattiin ensimmäisen kerran vuoden 1847 korjaustöiden yhteydessä, jota ennen se on joko ollut kokonaan maalaamaton tai se on sivelty punamullalla. Todennäköisintä lie- nee, että torni oli ennen ensimmäistä maalauskoristelua koko-

1. Paulaharju 1916, s. 16. HTTA. MV.

2. Kirkon kassan tilit 1773-1800. TKA. OMA.

3. Paulaharju 1916, s. 15; Hyvönen 1981, s. 19-20. HTTA. MV.

4. Kirkon kassan tilit 1773-1800. TKA. OMA. Petterssonin mukaan tornilla on Pohjanmaan arkistokielellä tarkoitettu usein tornin korkeaa ja suippoa kattoa, torninjalalla tornin varsinaista seinäsalvosta, Pettersson 1975, s. 316.

naan maalaamaton. Vuonna 1847 länsitorni maalattiin keltaisella öljyvärillä.¹ Tuolloin ehkä myös vuorilaudat maalattiin valkoiseksi, vaikka asiasta ei löydykään mainintoja. Länsitornin paanukatto kaartuu karniisimaisesti, ja siinä on vain lievä pullistuma. Katto kaartuu jyrkästi alaspäin ja levenee sitten helmastaan voimakkaasti. Näin syntyy vaikutelma sisäänpäin notkollaan olevasta katosta. Kellokerroksen katto kaartuu myös voimakkaasti alaspäin leveten sitten jyrkästi. Tornin katon harja on lähes runkokuoneen vesikaton harjan tasalla. Kellokerroksessa on tilaa kahdelle kellolle, mistä syystä myös ääniaukkoja luokkuineen on kahdet jokaisella neljällä seinällä. Ääniaukot ovat yläosaltaan pyörökaariset. Nelisivuisen kellokerroksen nurkkien pystypilasterit päättyvät poikittaisiin profiloituihin listoihin. Alkuperäisessä asussaan ääniaukkojen luukuissa oli pystysuora laudoitus, jolle antoivat ryhtiä voimakkaasti korostuvat poikittaiset saranataokset. Kellokerroksen alaosassa, luukkujen alapuolella, oli vaakasuora laudoitettu alue, jota jäsensivät kulmissa ja keskellä pystypilasterit. Pilastereiden jakamissa suorakaiteisissa kentissä (KUVA 1, DIA 31) oli keskellä pyöreät koristeaiheet. Tornin katon ja seinän yhtymäkohdassa on voimakkaasti ulostyöntävä profiloitu lista. Listan alapuolella oli vielä vuosisadan alkupuolella tornin vaakasuorasta laudoituksesta erottuva vaaleampi laudoitettu vyöhyke. Tornin nurkkia on korostettu vuorilaudoilla.² Alkuun Temmeksen kirkon länsitorni on erottunut voimakkaasti runkokuoneesta - olivathan keltainen poikkilautavuoraus ja valkoiseksi maalatut yksityiskohdat vastakohtina runkokuoneen vanhahtavalle, punamullatulle pystyvuoraukselle. Ulkoasultaan jyrkänä länsitorni erottuu kirkon muusta massasta. Renessanssitapulille ominainen väritys korosti länsitornin tapulimaisuutta, vaikka tornin päätteenä ei ollutkaan keveä lanterninihuippu vaan tätä arkkitehtuuriltaan jyrkempi kellokerros. Valitettavasti tämä Temmeksen kirkon mielenkiintoinen arkkiteh-

1. Inventaarioluettelo 24.7.1848. TKA. OMA.

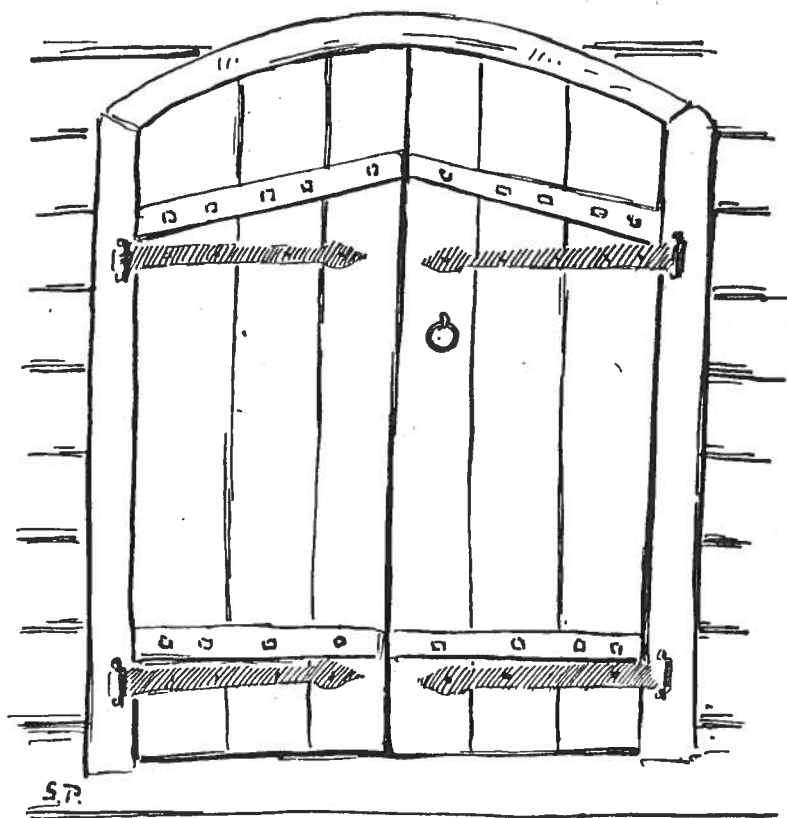
2. Paulaharju 1916, s. 22 kuvat 24 ja 25. HTTA. MV.

toninen osa ei ole tällaisenaan näkyvissä, sillä sekä itse runkokuone että länsitorni vuorattiin 1930-luvulla pystyllä laudoituksella ja punamullattiin. Myös renessanssitapuliarkkitehtuurille ominaiset pienet koriste-elementit hävisivät tuolloin länsitornin kellokerroksesta ja tornin seinäpinnan yläosasta. Suoritetun vuorauksen jälkeen länsitorni menetti itsenäisen asemansa, ja sulautui nyt kiinteämmin osaksi runkokuoneen massaa.¹

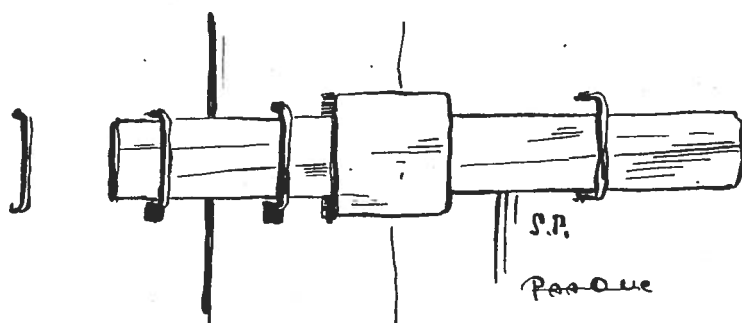
Samuli Paulaharjun mukaan kirkon runkokuoneeseen avautuva pääovi oli kaksipuoleinen, jonka ovet kääntyivät ulospäin. Kamana oli kaareva, ja oven korkeus oli 2,15 m ja leveys 1,54 m. Paulaharju kirjoittaa: "Ne ovat pystyлаudoista pienoilte tehtyt, pienet lisäksi nelikulmaisilla puunauloilla kiinnitetyt. Pitkät saranakiskot ulottuvat miltei ovi puoliskojen yli. Yläpiekat on asetettu kamanan mukaan viistoon ylöskäsin. Lukkoa ovesa ei ole. On vain puinen vahva takasalpa, rautasinkilöissä liikkuva, sisästä katsoen oikeaan ovipuoliskoon kiinnitetty."²

Myös kirkon ulko-ovi on saattanut olla alunperin sisäovea muistuttava, kaarevakamanainen, jolloin se on ehkä vuoden 1847 korjaustöiden yhteydessä muutettu nykyiseen asuunsa. Ulko ovi on saattanut tosin jo alunperin olla suorakulmainen, kuten Utajärven kirkon ulko-ovi vanhimmassa asussaan.³

1. D.Dahlbergin korjauspiirustukset 1930. ROA. MV.
2. Paulaharju 1916, s. 6-7. HTTA. MV.
3. Pettersson 1962, s. 164 kuva 3.

3. Pääovi ulkopuolelta

4. Pääoven takasalpa.

6.5. KATTORAKENTEET – VESIKATTO JA SISÄKATTO

Tukipilarikirkoille on tyypillistä jyrkkä paanukatto, jonka muotoon vaikuttivat sekä esteettiset että rakenteelliset syyt. Korkean kattonsa ansiosta kirkko on selvemmin erottunut matalakattoisista maalaisrakennuksista, jakun kirkko vielä rakennettiin yleensä kylän näkyvimmälle ja keskeisimmälle paikalle, tuli rakennuksen asema ja erikoisluonne yhä paremmin esille. Jyrkkään kattomuotoon vaikuttivat tärkeimpinä rakenteelliset seikat eli kattotuolien muoto.¹ Kun ristikirkkoarkkitehtuuri levisi Pohjanmaalle suurvalta-ajan lopulla, siirryttiin vähitellen jyrkästä goottilaisvaikutteisesta vesikatosta kohti loivempaa kattotyyppeä. Tuona aikana rakennettiin mm. seuraavat ristikirkot: Pietarsaaren kaupungin kirkko (1690-91), Siikajoen (1701), Oravaisten (1704) sekä Uudenkaarlepyyn kirkot (1708-10). Utajärven kirkossa Heikki Väänäsen käyttämä suurempi vesikaton kattokulma ei kuitenkaan Petterssonin mielestä ole välttämättä riippuvainen uudesta ristikirkkoarkkitehtuurista, sillä eräissä jo 1600-luvun lopun tukipilarikirkoissa oli hieman muita loivempi katto.² Temmeksen kirkon katto on huomattavasti loivempi kuin Utajärven kirkossa. Temmeksen kirkossa tulee Utajärven kirkkoa paremmin esilmodernimman ristikirkkoarkkitehtuurin muotokielen vaikutus, sillä jo länsitornin muodossa ja sen sijoittamisessa runkokuoneen yhteyteen voi havaita uudenlaista rakennusmassojen käsittelyä. Utajärvellä on paremmin pysytelty perinteisissä ratkaisuissa. (LITTEET 3,11,13)

Vuodelta 1833 on tieto, että kirkossa on paanukatto.³ Vuonna 1848 tietoja täydennetään maininnalla, että kirkossa on "tavallinen Paanukatto".⁴ Näin ollen kirkkorakennuksessa on jo vanhastaan ollut kuvioimaton paanukatto. Temmeksellä on ilmeisesti menetelty kuten Utajärvellä, missä kattotuoleihin kiinnitetyn runkokuoneen suuntaisen laudoituksen päällä on paanujen alla ollut tuohilevytys⁵. Kuvioimaton paanukatto oli ristikirkkoarkkitehtuurin mukanaan tuoma käytäntö, joka yleistyi 1750-luvulta lähtien. Ruotsissa

1. Pettersson 1941, s. 53.

2. Pettersson 1962, s. 192.

3. Inventaarioluettelo 30.12.1883. TKA. OMA.

4. Inventaarioluettelo 24.7.1848. TKA. OMA.

5. Pettersson 1962, s. 169.

kuvioiduista katoista luovuttiin jo 1600-luvun lopulla.¹ Kirkon päädyissä olevat vuoliaiset vuorattiin yleisen tavan mukaan profiloituilla tuulilautoilla.²

Varhaisin kirkkojen paanukattojen suojauskeino oli tervasive-ly, joka oli toistettava säännöllisesti.³ Koska oli kyse arvokkaammasta sakraalirakennuksesta, tervaan sekoitettiin myös punamultaa. Tervaus toistettiin vuosittain alkukesällä, jotta saatiin mahdollisimman kestävä ja suojaava kalvo. Tämän jälkeen tervasive-ly oli toistettava 6 - 8 vuoden välein.⁴ Temmeksellä tervauksia tehtiin ainakin vuosina 1773, 1782, 1784, 1788 ja 1802 kirkon valmistumisen jälkeen.⁵ Maksuista ei aina selviä, mihin tarkoitukseen tervaa kulloinkin oli hankittu, sillä sitä käytettiin myös seinien hirsipinnoissa⁶. Kirkon katolla, itäpäädyssä on kirkon kukko sekä länsitornin huipussa spiraalein koristeltu tuuliviiri.

Tukipilarikirkkojen tynnyriholvin yleismuoto riippui 1600-luvulla pitkälti kattotuolien rakenteesta, joissa oli lähes suorat vinotuet. Niihin sekä alempiin kitapuihin oli veistetty ohennus ja liitosten kohdalla oli lievä pyöristys. Utajärven kirkossa ylemmät vinotuet oli veistetty kauttaaltaan kaareviksi, joten holvin muodon ei enää tarvinnut noudattaa tukirakenteiden kulmikkaampaa rakennetta. Tässä tapauksessa oli kyse ristikirkon mukanaan tuomasta uudistuksesta, jossa pyrittiin tynnyriholvin entistä voimakkaampaan pyöristykseen⁷. Menetelmää oli aikaisemminkin käytetty Uudessakaarlepyyssä vuosina 1708-10 rakennetussa kirkossa. Silloin kun uudempaa holvimuotoa käytettiin, olivat myös holvit huomattavasti matalammat seinien korkeuteen verrattuna kuin edellisellä vuosisadalla.⁸ Myös Temmeksen kirkossa on havaittavissa pyrkimystä loivempaan holvimuotoon. Tosin suhtees-

1. Pettersson 1962, s. 192

2. Niiranen 1981, s. 323.

3. Sinisalo 1978, s. 57; Heimala 1964, s. 77.

4. Härö - Kaila 1967, s. 140.

5. Kirkon kassan tilit 1773-1800 ja 1801-1844. TKA. OMA.

6. Heimala 1964, s. 77.

7. Pettersson 1962, s. 192-193.

8. Pettersson 1962, s. 193.

sa seinien korkeuteen ei holvia voi pitää matalana, sillä korkeus lattiasta sidehirsikonsoleiden alareunaan on 3,17 metriä ja holvin korkeus profiloinnin alareunasta holvin lakeen noin 3,30 metriä.¹ Vastaavat korkeudet Utajärvellä ovat seuraavat: korkeus lattiasta sidehirsikonsoleiden alareunaan 4,75 m ja siitä holvinlakeen 3,56 m.² Holvin ja seinien suhde viittaa Temmeksellä paremminkin varhaisimpiin tukipilari-kirkkoihin.³ (LIITTEET 3, 11, 13)

Temmeksen kirkon sisäkatto on tasalakinen lautainen tynnyriholvi. Laudat on naulattu kirkon keskiakselin suuntaisesti neljään jatkokseen.⁴ Lautaholveissa käytettiin peiterimoja aina 1600-luvulla holvilautojen jatkosten kohdalla, ja mm. Hailuodon kirkossa peiterimat oli naulattu jokaisen kattotuolin kohdalle.⁵ Vielä Johan Knubb käytti rimoitusta vuonna 1726 rakentamassaan Paltamon kirkossa, mutta Matti Honka, Jaakko Suonperä ja Antti Louvet luopuivat käytännöstä rakentamis- saan kirkoissa.⁶ Kuten jo tukipilarijärjestelmää käsittelevässä kappaleessa on aikaisemmin mainittu, vaikutti Temmeksellä sisäkaton rakenteeseen muotoja pyöristäen pitkittäisten sidehirsien alapuolinen vino lautaverhous. (LIITE 3)

1. A.Tavaststjernan mittapiirustukset 28.-29.6.1916. ROA. MV.

2. Pettersson 1962, s. 163.

3. Mm. Pettersson 1971, s. 41 kuvat 49-51.

4. Paulaharju 1916, s.2. HTTA. MV; A.Tavaststjernan mittapiirustukset 28.-29.6.1916. ROA. MV.

5. Pettersson 1962, s. 193; Pettersson 1971, s. 9.

6. Pettersson 1971, s. 193.

6.6. SEINÄRAKENTEET JA IKKUNAT

Samuli Paulaharju kirjoittaa vuonna 1916 laatimassaan selvityksessä, että "seinät on salvottu lyhyelle nurkalle".¹ Valmistumisensa jälkeen Temmeksen kirkko oli aina vuoteen 1830 vuoramatton.² Vuodelta 1833 on tieto, että kirkko on vuorattu (Kyrkan är Brädfordrad).³ Kirkon tilien mukaan kirkossa tehtiin suurempia korjauksia ensimmäisen kerran vuonna 1830, ja on ilmeistä että lautavuoraus on tehty vasta kyseisenä vuonna. Oli yleistä, että kirkot olivat pitkiä aikoja vuoraamatta, eikä seurakaunnalla ilmeisesti aikaisemmin olisi ollut varojakaan tähän vaativampaan rakennustyöhön. Paljaat hirsiseinät saivat rauhassa harmaantua, mutta ulko-ovet oli ehkä tuolloin jo tervattu, sillä ainakin vuosien 1786 ja 1788 ostettiin punamultaa, jota käytettiin yhdessä tervan kanssa.⁴

Varhaisimmissa tukipilarikirkoissa käytetyt ikkunat olivat neliömäiset tai suorakaiteiset, ja ne oli sijoitettu yleensä korkealle. Ikkunoiden rakenne vastasi Keski-Euroopan myöhäis-keskiajan puu- ja kivirakennuksissa ilmenneitä muotopyrkimyksiä.⁵ Pienet, muodoltaan keskiaikaiset ikkunat olivat yleisiä 1700-luvulle asti, jolloin vasta ristikirkon myötä yleistyi korkea ikkuna, jossa saattoi lisänä olla matala segmenttikaari. Ensimmäisenä vanhoissa kirkoissa uudistettiin tavallisesti ikkunat alttarin yläpuolella ja kuorin eteläseinällä. Korkeissa tukipilarikirkoissa matalat ja leveät ikkunat olivat käytännöllisemmät, sillä ne eivät heikentäneet seinien rakenteita.⁶

Vanhimmassa asussaan Temmeksen kirkossa oli vain 4 ikkunaa, joista mainitaan vuonna 1833, että ne olivat olleet pieniä.⁷ Mainitut ikkunat olivat runkokuoneen ikkunoita, sillä inventaario-

1. Paulaharju 1916, s. 2.HTTA. MV.

2. Kirkon kassan tilit 1801-1844. TKA. OMA.

3. Inventaarioluettelo 30.12.1833. TKA. OMA.

4. Kirkon kassan tilit 1733-1800. TKA. OMA.

5. Pettersson 1979, s. 17.

6. Pettersson 1962, s. 193-194.

7. Inventaarioluettelo 30.12.1833. TKA. OMA.

luetteloissa mainittujen ikkunoiden koko on aina yhtä suuri ja sakariston ikkunoista on erillinen mainintansa. Ilmeisesti sakaristossa oli jo tuolloin $7/8$ kyynärää korkea ja $1\ 1/8$ kyynärää leveä, rautaristikoin varustettu ikkuna, joka sijaitsi suhteellisen korkealla.¹ Runkohuoneen ikkunoiden sijainnista ei ole olemassa tarkempia tietoja, ei myöskään niiden tarkasta koosta. Vuoden 1830 korjaustöiden aikana niitä kuitenkin suurennettiin yhtä suuriksi, kuin kolme uutta, lisättyä ikkunaa.² Ikkunoiden tärkeimmät paikat olivat runkohuoneen pohjoisseinällä, saarnatuolin vieressä sekä eteläseinällä. Oli myös yleistä, että kirkon kuorissa, alttariseinällä oli ikkuna.³ Saattaa olla mahdollista, että nuo neljä vanhinta ikkunaa ovat sijainneet seuraavasti: yksi alttariseinällä, yksi eteläseinällä kuorissa, yksi pohjoisseinällä antamassa valoa saarnatuoliin ja yksi ikkuna olisi sijoitettu runkohuoneen eteläseinän länsipäähän. Ajatusta ikkunoiden sijoittelusta tukee se, että vuonna 1830 ikkunoita lisättiin kolmella, joten ikkunoita olisi lisäyksen jälkeen ollut kolme runkohuoneen etelä- ja pohjoisseinillä ja yksi alttariseinällä keskellä. Temmeksen kirkon ikkunat ovat ilmeisesti muistuttaneet alkuperäisessä asussaan Utajärven kirkon pieniruutuisia lyijupuitteisia ikkunoita, jotka olivat tyypilliset 1600-luvun tukipilarikirkoille.

1. Inventaarioluettelo 30.12.1833. TKA. OMA; Paulaharju 1916, s. 2. HTTA.MV.
2. Inventaarioluettelo 30.12.1833. TKA. OMA; Kirkon kassan tilit 1801-1844.TKA.OMA.
3. Pettersson 1962, s. 193.

7. KIRKON SISÄTILA 1700-LUVULLA

Turun piispa Carl Fredrik Mennanderin kirjeessä mainitaan kirkon valmistumisvuonna 1767, että kirkossa oli sakaristo, alttari ja saarnatuoli.¹ Vuoden 1833 inventaarioluettelon mukaan kirkon sisätila ja mm. saarnatuoli olivat edelleenkin maalaimattomia (Predikstolen är enkel och omålad liksom allt annat i Kyrkan).² Vuonna 1847 tehtiin sopimus kirkon sisätilan maalaamisesta, jossa lueteltiin kaikki maalattavat kohteet, myös saarnatuoli, alttarikaide, alttaritaulu, alttarilaite samoin kuin penkit³, mistä voidaan päätellä, että sisätila saatiin maalaustöiden osalta valmiiksi vasta tuolloin.

Temmeksen kotiseutunumeron artikkelin mukaan ennen nykyistä alttaritaulua oli käytössä vahainen krusifiksi,⁴ jonka oli lahjoitanut vuonna 1781 kirkolle Jacob Ahlbrandt⁵. Alttaritaulu korvattiin hyvin usein pelkällä ristillä seurakunnissa, joilla ei ollut varaa kustantaa alttaritaulua. Ristidekoraatioita käytettiin usein alttaritaulun hankkimisen jälkeenkin tämän rinnalla.⁶ Krusifiksi sai Temmeksellä olla paikallaan alttariseinällä viitisenkymmentä vuotta. Vuonna 1833 mainitaan, että se oli sijoitettuna saarnatuolin yläpuolelle, mikä on mahdollista, sillä saarnatuolin kaikukatos valmistui vasta vuonna 1847⁷. Vuoden 1848 inventaarioluettelossa mainitaan edelliseen liittyen, että "Ett Crusifix af vax ofvanför dörren till Sacristican" (Vahakrusifiksi sakariston oven yläpuolella).⁸ Inventaarioluetteloissa puhutaan vahasta valmistetusta krusifiksista, mutta sen materiaalit ovat puuta ja alabasteria. Kehystetyn krusifiksin koko on 67,5 x 34,5 cm. Siinä on ruskehtava suorakaiteinen koivukehys sekä sininen taustalevy. Sinisellä pohjalla on profiilireunainen risti, johon on kiinnitetty alabasterista valmistetut risti ja Kristus. Alabasteriristin keskiosassa

-
1. Turun piispa Carl Fredrin Mennanderin kirje Limingan rovasti Matthias Pazeliukselle 22.7.1767. TTKA.
 2. Inventaarioluettelo 30.12.1833. TKA. OMA.
 3. Inventaarioluettelo 24.7.1847. TKA. OMA.
 4. Kaleva 9.II.1912, n:o 261 B. Temmeksen kotiseutunumero.
 5. Inventaarioluettelo 28.1.1781. TKA. OMA.
 6. Komulainen 1986, s. 239.
 7. Kaleva 9.II.1912, n:o 261 B. Temmeksen kotiseutunumero.
 8. Inventaarioluettelo 30.12.1833. TKA. OMA.

on lasi, jonka alla on punertavaa kiveä jäljittelevä maalaus. Alabasteriristin yläosassa on simpukanmuotoinen malja.¹(KUVA 18)

Kun kirkon valmistumisvuonna ylimalkaisesti ilmoitetaan, että kirkossa on alttari, tällä tarkoitetaan itse alttaria sekä mahdollista yksinkertaista alttarikaidetta, sillä vuonna 1847 ilmoitetaan: "Alttarikin laitettiin silloin uudesta..."². Tästä ensimmäisestä alttarirakennelmasta ei ole olemassa tarkkoja tietoja. Myös saarnatuoli oli kirkossa jo 1700-luvulla, joskin ilman kaikukatosta.³ Myöskään saarnatuolin tekijän nimi ei ole säilynyt arkistolähteissä, ilmeisesti asialla on ollut kuitenkin joku oman paikkakunnan tai lähipitäjien kirvesmiehistä.

Kirkon istumajärjestys oli tarkkaan määrätty: miehet istuivat aina sisään tullessa oikealla ja naiset vasemmalla puolella. Seurakuntalaiset istuivat kirkossa taloittain ja kylittäin - säätyläiset, kirkonisäntä ja kuudennusmiehet edessä, heidän takanaan talolliset ja perempänä sotamiehet ja palkolliset.⁴ Samuli Paulaharju kuvaa vuonna 1916 kirkon sisätilaa seuraavasti: "Pääovesta sisään käytäessä on, niinkuin tavallisesti, vasemmalla naisten, oikealla miesten puoli. Penkkejä on 16 kummassakin rivissä. Perällä kuorissa on vielä 4 penkkiä kummallakin puolella. Silloin kun rippilapsia lasketaan Herran ehtoolliselle, istuvat he näissä kuorin penkeissä pojat ja tytöt kummatkin puolellaan. Vasemmalla perässä alttarin vieressä on pappilan penkki ja oikealla lukkarin penkki, jonka edessä on numerotaulu. ... Penkkirivien edessä olevien lavitusten alla on vaimojen kirkkoon otto tooli, vinokantinen matala rahi, yksi kummankin lavitsan alla."⁵ Samuli Paulaharjun kuvaus antaa selvityksen myös 1700-luvun tilanteesta kirkossa, sillä kirkon penkkijärjestelyissä tehtiin suurempia muutoksia vain vuonna 1847, jolloin Pikkukirkon rakentaminen vaati muuttamaan penkkirivin poistamisen.⁶

1. Hyvönen 1981, s. 18. HTTA. MV.

2. Kaleva 9.11.1912, n:o 261 B. Temmeksen kotiseutunumero.

3. Ibid.

4. Suolahti 1912, s. 27.

5. Paulaharju 1916, s. 9-10. HTTA. MV.

6. Inventaarioluettelot 3.10.1881 ja 11.8.1890. OTKA. OMA.

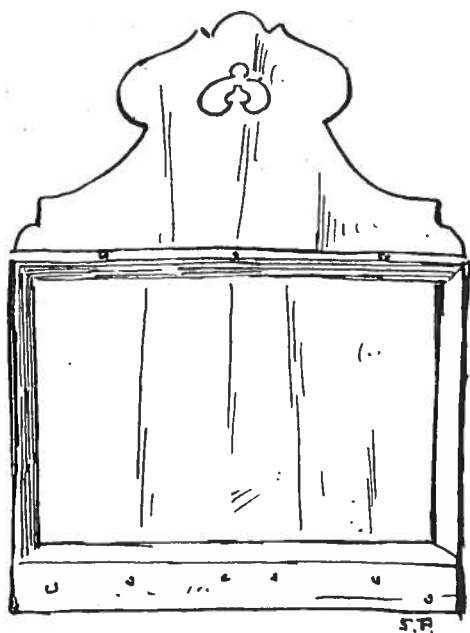
Ensimmäinen puunumeroinen numerotaulu, joka oli käytössä aina vuoteen 1828, ja jota edelleen säilytetään kirkossa, on valmistettu petsatusta männystä. Siinä on suorakaiteinen profiloitu kehys ja sydämenmuotoiseksi veistetty otsalauta.¹ Vuoden 1871 inventaarioluettelon mukaan kirkossa oli ainakin yksi tinainen kullattu kynttiläkruunu sekä Andreas Klaavun lahjoittama kynttilänjalka.² Vuonna 1797 Johan Pitzeniltä ostettiin 30 raudasta valmistettua kynttiläpidikettä, jotka sijoitettiin seinille (30st smärre ljuspipor på väggarne).³ Nämä olivat käytössä vielä 1900-luvun alkupuolella.⁴ Lisäksi kirkossa oli kaksi tinaista kynttelikköä, jotka 1803 käytettiin uuteen isompaan kynttilänjalkaan.⁵ Kirkossa on saattanut olla vielä muutamia lampetteja, mutta lukumäärältään valaisimia oli vielä 1700-luvulla vähän. Tästä johtuu, että kirkon sisätila oli melko pimeä - olihan ikkunoita runkokuoneessa tuolloin vain neljä, ja nekin nykyistä pienemmät.

Muuta kirkollista kalustoa hankittiin vähitellen tai saatiin lahjoituksina. Joh. Kovalaisen vaimo Birgitta Mätä (Määttä) lahjoitti kirkolle tinaisen kastemaljan, joka oli valmistettu joko Ruotsissa tai Suomessa vuonna 1767.⁶ Vuoden 1773 tileissä mainitaan, että alttaria varten ostettiin punaista verkkaa ja palttinaa. Lisäksi hankittiin psalmikirja ja raamattu. Kun kappelioikeudet vuonna 1796 oli saatu, ryhdyttiin tulevalle kappelilaiselle hankkimaan liturgisia asuja. Vuonna 1799 ostettiin käytetty messukasukka, jonka selkäpuolella oli ristikoristelu sekä koristelu aidolla kultakaluunalla. Kasukan lisäksi ostettiin myös messupaita hollantilaisesta palttinasta sekä musta taftivyö.⁷

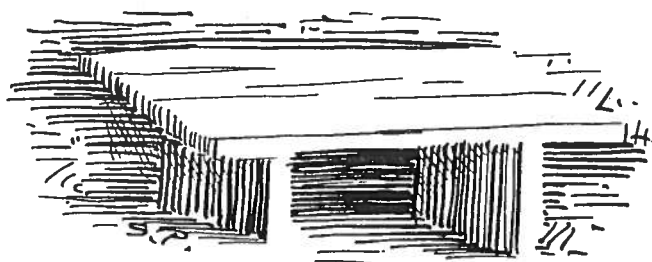
1700-luvun lopulla oli tultava toimeen vielä vaatimattomissa oloissa. Kirkossa oli vain kaikkein välttämättömin, seremonioiden suorittamisen kannalta tärkein esineistö. Kirkon rakentamisen jälkeen pienellä seurakunnalla oli runsaasti erilaisia rasisitteita, ja kirkon lopullinen sisustaminen ja varustaminen jäi seuraavalle vuosisadalle.

-
1. Paulaharju 1961, s. 12. HTTA. MV; Hyvönen 1981, s. 16. HTTA. MV.
 2. Inventaarioluettelo 28.1.1781. OTKA. OMA.
 3. Inventaarioluettelo 30.12.1833. TKA. OMA.
 4. Inventaarioluettelo 16.9.1901. OTKA. OMA.
 5. Kirkonkassan tilit 1801 - 1844. TKA. OMA.
 6. Hyvönen 1981, s. 13. HTTA. MV.
 7. Kirkonkassan tilit 1773 - 1800. TKA. OMA.

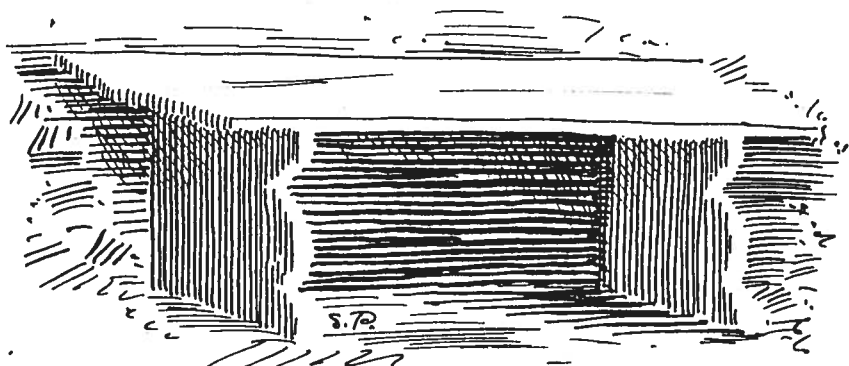
TEMMEKSEN KIRKON ESINEISTÖÄ 1700-LUVULLA

16. Vanha numerotaulu.

20. Vainojen kirkkoonottooli.

19. Lavitta

Samuli Paulaharjun piirustuksia. Paulaharju 1916. Kuvia ja Lyhyt selostus Temmeksen kirkosta. HTTA. MV.

8. PORTTIRAKENNUS VUODELTA 1771

Temmeksen kirkon porttirakennus, jota kutsuttiin myös ullakoksi¹, kalustohuoneeksi² sekä asehuoneeksi³, rakennettiin vuonna 1771, neljä vuotta kirkon valmistumisen jälkeen. Valmistumisvuodesta muistuttaa tuuliviiri rakennuksen katolla.⁴ Kirkon läheisyydessä sijainneista porttirakennuksista mainitaan mm. seuraavaa: "Kirkon ja tapulin lisäksi on kirkkomailtamme vanhemmalla ajalla usein nähty kolmaskin, ullakon nimellä tunnettu pieni rakennus. Se on ollut jonkinlainen säilytyshuone kantopaareja, jalkapuuta ja muita esineitä varten ja tavallisesti sijaiten kirkon pääoven edessä on sen kautta tultu kirkkoon."⁵ (LIITTEET 4,10, DIAT 11,12)

Vuonna 1848 ullakon sivuseinien pituudeksi oli merkitty 8 1/4 kyynärää ja korkeudeksi kattovyöhykkeeseen 6 3/4 kyynärää. Lisäksi mainittiin, että rakennus oli punamullattu ja siinä oli paanukatto (röd måladt och försedt med spåntak).⁶ Metreiksi muutettuna korkeudeksi saadaan 4,0 m, seinien pituudeksi 4,9 m. Ullakon nykyiset sivuseinien mitat ovat seuraavat: itä- ja länsiseinä n. 5,5 m ja etelä- ja pohjoisseinä 5,2 m. Rakennuksen kivijalan koekeus on noin 40 cm, ja salvoksena on käytetty lyhyttä nurkkaa. Vielä keväällä 1912 ullakko oli kokonaan vuoraamaton⁷, ja se vuorattiin pystylaudoituksella vuonna 1930⁸. Ullakon katto on nelilapainen. Ullakkorakennuksen ovet on sijoitettu rakennuksen itä- ja länsiseinille, ja ne ovat kaksilevyiset kulmista pyöristetyt sulkapaneeliovet. Ovet avautuvat rakennuksen sisäpuolelle. Porttirakennus lienee säilynyt melko muuttumattomana aina 1930-luvulle asti, jolloin se vuorattiin. Rakennuksen ovet ovat saattaneet poiketa kuvatuista rakennuksen vanhemmassa muodossa. Tähän päivään säilyneet kaksilevyiset paneeliovet rakennuksessa on kuitenkin ollut vuosisadan vaihteessa⁹. (LIITE 10, KUVA 7)

1. Paulaharju 1916, s. 16. HTTA. MV.

2. Inventaarioluettelo 12.8.1895. OTKA. OMA;

3. Inventaarioluettelo 24.7.1848. TKA. OMA.

4. Paulaharju 1916, s. 16. HTTA. MV.

5. Cajanus 1936, s. 40.

6. Inventaarioluettelo 24.7.1848. TKA. OMA.

7. Paulaharju 1916, s. 30 kuvat 40 ja 41. HTTA. MV.

8. Dahlbergin korjausehdotus 1930. ROA. MV.

9. Paulaharju 1916, s. 30 kuvat 40 ja 41. HTTA. MV.

Kun goottilaisvaikutteiset pukkitapulit olivat vielä käytössä noudatettiin niiden sijoittelussa käytäntöä, jonka mukaan ne sijoitettiin riippuen kulkuväylästä, joko kirkon länsi-, etelä- tai itälaitaan. Toisena porttina oli tuolloin asehuone. Yleisin ja kaavamaisin tapa oli sijoittaa porttirakennuksena toimiva tapuli länsipäädyn eteen kirkon keskiakseliin.¹ Pohjalaisen renessanssitapulien yleistyessä saatettiin tapuli ja asehuone yhdistää ja tapulin pohjakerrosta käytettiin läpikäytävänä.²

Temmeksen porttirakennusta eli ullakkoa ei ole sijoitettu kirkon keskiakseliin. Liikenteellisesti rakennuksen sijoittaminen samaan linjaan kirkon kanssa ei olisi ollut mahdotonta. Jo länsitornia käsittelevässä kappaleessa tuli esille mahdollinen oletus, että porttirakennus oli tarkoitettu tilapäiseksi läpikäytäväksi. Tapuli olisi rakennettu myöhemmin samaan linjaan itse runkokuoneen kanssa. Porttirakennus on sijoitettu kirkon keskiakselin eteläpuolelle, näin ollen rakennustilaa tapulille olisi ollut. Utajärvellä kirkon eteläpuolella oli asehuone ja tapuli runkokuoneen länsipuolella. Temmeksellä ullakkorakennuksen sijoittaminen kirkon eteläpuolelle ei liikenteellisesti olisi ollut paras mahdollinen, sillä maantie kulki ja kulkee edelleenkin kirkkorakennuksen länsipuolella. (LIITTEET 1,4)

Porttirakennus toimii edelleenkin myös kalustovarastona, jossa säilytetään mm. viisireikäistä jalkapuuta³, joka hankittiin vuonna 1832⁴, sekä samana vuonna hankittua häpeäpenkkiä eli mustapenkkiä (En Svartbänk med 3 Säten)⁵. Molemmat rangaistusvälineet poistettiin käytöstä vuonna 1881.⁶ Rakennuksessa säilytetään myös vanhoja ruumispaareja sekä arkun kaarikehikkoa.

1. Pettersson 1962, s. 197.

2. Pettersson 1957, s. 221

3. Paulaharju 1916, s. 16. HHTA. MV.

4. Kirkonkassan tilit 1801-1844. TKA. OMA.

5. Inventaarioluettelo 30.12.1833. TKA. OMA.

6. Inventaarioluettelo 3.10.1881. OTKA. OMA.

9. KORJAUSTÖITÄ KIRKOSSA 1830-LUVULLA

Vuonna 1833 todettiin piispantarkastuksen yhteydessä, että kirkko oli vuorattu.¹ Ulkoseinien vuoraus oli tehty vuoden 1830 ke-sällä.² Oli tavallista, että ulkoseinät vuorattiin vasta niiden laskeuduttua, pitkänkin ajan kuluttua itse rakennuksen valmis-tumisesta.³ Koska länsitornia ei tarvinnut sen valmiin lautara-kenteen vuoksi vuorata, se saattoi jo ennen runkokuoneen vuoraa-mista olla punamullattu. Ainakin vuoden 1826 elokuussa ostettiin kirkon kassan varoilla suurempi erä punamultaa. Kyseisenä vuonna kirkossa tehtiin myös muita korjauksia, sillä kirkolle ostettiin mm. lautoja.⁴

Punamultauksen käyttö rakennusten ulkoseinissä yleistyi 1600-lu-vun jälkipuoliskolla. Aluksi sitä käytettiin suurempien kaupunki-kirkkojen koristeellisissa yksityiskohdissa. Varhaisin tieto Oulus-ta on vuodelta 1668, jolloin kirkon portaiden nupit siveltiin puna-mullalla. Kristiinankaupungin kirkossa menetelmää käytettiin jo laajemmin vuonna 1690, kun katot siveltiin punamullalla ja sei-nät neljä vuotta myöhemmin.⁵

Ennen punamultauksen yleistymistä puupintojen suojaamiseen käytet-tiin tervaa. Tervan käyttö sivelyaineena säilyi pitkään, sillä pu-naväriä sekoitettiin siihen vain pieniä eriä.⁶ Punaväriin käyttöön vaikuttivat lähinnä esteettiset seikat, sillä näin menettelemällä saatiin helpommin aikaan kivikirkkoarkkitehtuurin tiiliseiniä ja -kattoja muistuttava lopputulos. Oletettiin myös, että punamullan lisääminen terva-aineen paransi sivelyaineen kestävyyttä.⁷ Kun tervan kysyntä 1770-luvulla lisääntyi, ja sen hinta kotimaassa kohosi, ru-vettiin punamullan osuutta lisäämään. Sitä käytettiin yhdessä ruis-jauhon ja vihtrillin kanssa, ja se säilytti asemansa kirkkojen ulko-seinien suoja-aineena aina 1800-luvun jälkipuoliskolle saakka.⁸

1. Inventaarioluettelo 30.12.1833. TKA. OMA.

2. Kirkonkassan tilit 1801-1844. TKA. OMA.

3. Pettersson 1973, s. 488.

4. Kirkonkassan tilit 1801-1844. TKA. OMA.

5. Pettersson 1962, s. 201; Heimala 1964, s. 77.

6. Pettersson 1962, s. 201; Sinisalo 1878, s. 57.

7. Pettersson 1962, s. 202.

8. Heimala 1964, s. 77.

Yhdessä punamultauksen kanssa 1700-luvun aikana yleistyivät lautavuoraus, joka tuolloin vielä tehtiin pystysuoralla laudoituksella.¹ Myös vuorauksen syyt olivat alkujaan esteettiset, mutta on otettava huomioon myös laudoituksen hirsipintaa suojaava vaikutus ja lämpöeristyksen paraneminen. Peiterimoitettu pysty-laudoitus levisi lähinnä Pohjanmaalle. Koko rakennusten vuoraamista edelsi usein nurkkaketjujen tai vain rakennuksen jonkun osan laudoittaminen.² Kun Utajärven kirkko laudoitettiin vuonna 1844 käytettiin jo vaakasuoraa ulkovuorauksista³, joka 1800-luvun alussa oli omaksuttu Venäjältä empirelle ominaisena piirteenä⁴.

Kun Temmeksen kirkko vuonna 1830 vuorattiin, käytettiin vielä 1700-luvulle tyypillistä, tuolloin jo vanhahtavaa, pysty-laudoitusta. Runkohuone vuorattiin kokonaan, mutta sakaristosta vain sen pohjoisseinä, itä- ja länsiseinä jätettiin hirrelle. Punamultasively suoritettiin muutama vuosi tämän jälkeen vuonna 1833, sillä kesällä 1833 hankittiin isompia eriä tervaa ja punamultaa kirkon kassan varoilla.⁵

Vuoden 1830 korjauksissa lisättiin runkokuoneeseen kolme uutta, suurempaa ikkunaa, ja entisiä ikkunoita suurennettiin.⁶ Vuodelta 1848 on tieto, että kaikki ikkunat olivat nyt 3 3/4 kyynärää korkeita ja 2 1/4 kyynärää leveitä, ja niissä jokaisessa oli 24 ruutua. (Fenstersom fordom varit blott fyra, hafva 1830 ökats till sju, hvartill 1847 ännu ett tillkommit, och äro de nu samtelligen 3 3/4 aln höga samt 2 1/4 aln breda och hvarje fenster med tillsammans 24 rutor).⁷ Metreiksi muutettuina korkeus on 2,0 m ja leveys 1,25 m. Vuoden 1895 inventaarioluettelossa leveydeksi ilmoitetaan aikaisemmasta poiketen 2 1/2 kyynärää⁸, mikä metreiksi muutattuna on 1,35 m. Viimeksi mainittu leveysmitta on täsmällisempi, ja se vastaa myös myöhemmin ilmoitettuja lukuja.⁹

1. Pettersson 1962, s. 211.

2. Niiranen 1981, s. 45-56.

3. Pettersson 1962, s. 211.

4. Niiranen 1981, s. 46.

5. Kirkonkassan tilit 1801-1844. TKA. OMA; Sakariston vuoraus näkyy mm. Paulaharjun valokuvissa, Paulaharju 1916, s.26. HTTA. MV.

6. Inventaarioluettelot 30.12.1833 ja 24.7.1848. TKA. OMA.

7. Inventaarioluettelo 24.7.1848. TKA. OMA.

8. Inventaarioluettelo 12.8.1895. OTKA. OMA.

9. Inventaarioluettelo 16.9.1901. OTKA. OMA; Paulaharju 1916, s. 5. HTTA.MV.

Ikkunoiden sijainnista ei ole olemassa tarkkoja tietoja. Kirkon 1700-luvun asua tarkasteltaessa oletettiin, että neljä vanhempaa ja kooltaan pienempää ikkunaa olisi sijainnut seuraavasti: yksi alttariseinällä, yksi pohjoisseinällä saarnatuolista länteen ja kaksi eteläseinällä, joista toinen kuorissa. Vuoden 1830 korjauksien yhteydessä lisättiin kolme ikkunaa, yksi eteläseinälle ja kaksi pohjoisseinälle, siten että pohjoisseinällä ja eteläseinällä oli nyt molemmissa kolme ikkunaa ja itäseinällä yksi. Tämän suuremman korjaustyön jälkeen ikkunoita ei ole lähteiden mukaan suuremmalti korjailtu, eikä siirroista ole mainintoja.

Vuonna 1830 kirkko saatiin ulkoasultaan lopullisesti valmiiksi, kun runkokuone saatiin vuorattua. Lisäksi ikkunoita lisättiin ja vanhoja uudistettiin uusien tyyliin sopiviksi. Ikkunat vastasivat nyt paremmin empirelle ominaista muotokieltä. Vuoden 1830 korjaustyöt keskittyvät keskikesään, sillä tilien mukaan 24.6.

maksettiin raudasta, 26.6. suoritettiin puusepän palkka, 3.7. ostettiin tynnyri tervaa sekä erilaisia nauvoja ja 24.7. hankittiin pajahiiliä.¹

1. Kirkonkassan tilit 1801-1844. TKA. OMA.

10. VUODEN 1847 KORJAUS- JA LAAJENNUSTYÖT

Temmeksen kappalaiseksi tuli vuonna 1847 tunnettu saarnamies Herman Malmberg (Temmeksellä 1847-1853, jolloin kuoli)¹, joka oli herännäisjohtaja Nils Gustaf Malmbergin vanhempi veli. Kerrotaan, että hänellä oli yhtä hyvät saarnalahjat kuin veljellään, mutta johtotaito oli heikompi. Uuden kappalaisen ansiosta kirkollinen elämä vilkastui huomattavasti, ja kirkossa käynti lisääntyi.² Vuonna 1847 pidetyssä rovastintarkastuksessa emäseurakunnan kirkkoherra ilmoitti, että liminkalaiset, tyrnäväläiset ja kempeläläiset käyvät vähälukuisina jumalanpalveluksissa, vaikka kirkkomatkat ovat lyhyet, eikä kulkuvaikeuksia ole talvellaan. Tarkastuksessa mainitaan, että Lumijoella ja varsinkin Temmeksellä kirkossakäynti on kiitettävää.³

Temmeksen kirkkoa ryhdyttiin kappalaisen toimesta laajentamaan vuoden 1847 kesällä, jotta istumapaikkoja saataisiin lisää. Runkokuoneen eteläseinälle, tukipilarin itäpuolelle, ryhdyttiin rakentamaan lisärakennusta. Kirkosta lienee ollut tarkoitus tehdä ristikirkko. Rakennustöihin ryhdyttiin ilman virallista lupaa, eikä lisäosasta ole olemassa rakennuspiirustuksia. Turun tuomiokapituli kielsi rakennustöiden jatkamisen, kun seinät oli salvottu viitisen kyynärää korkeiksi.⁴ Lisärakennus sai tuolloin nykyisen korkeutensa, ja siihen rakennettiin samanlainen päädystä aumattu kolmilapainen paanukatto kuin sakaristossa jo oli. Saattaa olla mahdollista, että myös sakaristo oli suunniteltu korotettavaksi, jolloin kirkkorakennuksesta olisi tullut ajalle tyyppillisempi ristikirkko. Hankkeen lähtökohtana on hyvinkin saattanut olla Liminkaan vuonna 1826 valmistunut ristikirkko.

Valmistuttuaan lisärakennusta kutsuttiin Pikkukirkoksi ja Kuokkamiehen kirkoksi.⁵ Pikkukirkko on salvottu lyhyelle nurkalle,

1. Colliander 1919, s. 706.

2. Kaleva 9.11.1912, n:o 261 B. Temmeksen kotiseutunumero.

3. Cajanus 1936, s. 67-68.

4. Kaleva 9.11.1912, n:o 261 B. Temmeksen kotiseutunumero.

5. Liitto 15.7.1967. "Temmeksen 200-vuotias kirkko on lakeuden historian symboli".

ja vielä vuonna 1916 se oli vuoraamaton.¹ Paulaharjun kuvauksen (KUVA 2 mukaan Pikkukirkon ovi on tehty "pystylaudosta, sisäpuolelta pienattu ja pienat vielä puunauloilla kiinnitetty. Sisäpuolelta ovi on vuorattu poikittaisilla laudoilla. Lukkona puutukkiin salvettu rautalukko, tukkilukko. ... Ovi avautuu ulospäin. Kynnys on 30 cm korkea."² Myöhemmissä korjauksissa ovi uusittiin, ja se käännettiin ulospäin avautuvaksi. Ikkunat sijaitsevat rekennuksen itä- ja eteläseinällä ja niiden koko on pysynyt muuttumattomana: sekä korkeus että leveys on 1,0 metriä. Molemmissa ikkunoissa on 12 ruutua, jotka pystyruutu jakaa kahteen osaan. Vuoden 1847 tileissä on heinäkuun 26. päivälle merkitty lasiruutujen maksu Pikkukirkon ikkunoita varten (glasrutor till nya fenstren i Kyrkoförstugan).³

Vaikka lisärakennus rakennettiin alkujaan tilanpuutteen takia, ei siihen sijoitettu heti penkkejä, vielä vuonna 1916 tila oli vailla kiinteitä istuimia⁴. Paulaharju kuviallee oviaukkoa: "Pikkukirkkoa varten on kirkon sivuseinään sahattu aukko, jonka kamana on pikkukirkon katon korkuisella, mutta alhaalla on jätetty seinä 0,97 m korkeaksi sillasta mittattuna. Tähän seinään on sahattu vielä oviaukko 1,27 m leveä."⁵ Paulaharjun antama tieto on kuitenkin virheellinen, sillä aukko on yläosaltaan koko lisätilan levyinen ja kulkuaukko on sahattu vain kolmen hirsikerran korkeudelle keskelle seinää. Seinän ja aukon rakenne näkyy hyvin esimerkiksi Samueli Paulaharjun vuonna 1916 ottamissa valokuvissa⁶. Myös Alarik Tavaststjerna mainitsee virheellisestä tiedosta 22.2.1916 antamassaan lausunnossa Temmeksen kirkosta.⁷ Pikkukirkossa on suora lautakatto, jonka laudoitus on kirkkosalin pituusakselin suuntainen.

Laajennustöiden lisäksi kirkkosaliin lisättiin yksi ikkuna, mutta sen paikasta ei ole olemassa tietoja.⁸ Aikaisempiin olettamuksiin ikkunoiden paikoista liittyen se on ehkä lisätty alttariseinälle,

1. Paulaharju 1916, s. 24 kuva 29. HTTA. MV. (KUVA 2)

2. Paulaharju 1916, s. 8. HTTA. MV.

3. Kirkon kassan tilit 1844-1881. TKA. OMA.

4. Paulaharju 1916, s. 27 kuvat 34 ja 35. HTTA. MV. (KUVA 3)

5. Paulaharju 1916, s. 4. HTTA. MV.

6. Paulaharju 1916, s. 27 kuvat 34 ja 35. HTTA. MV. (KUVA 3)

7. A. Tavaststjernan lausunto Temmeksen kirkon korjausehdotuksesta 22.2.1916. HTTA. M

8. Inventaarioluettelo 24.7.1848. TKA. OMA; Inventaarioluettelo 12.8.1895: TKA. OMA.

jossa jo aikaisemmin oli yksi ikkuna ilmeisesti keskellä. Suunnitteilla olevan altaritaulun alle jäävä ikkuna tukittiin, ja aukot puhkaistiin altaritaululle varatun paikan molemmille puolille. Kirkon tileissä on maininta 24 lasiruudun ja puitteiden ostosta (juli 26 glasrutor till ett fenster 24st, juli 24 ramar och bågar till ett fenster i Kyrkan).¹

Vaativan sisämaalauksen, laajennustyön ja muiden hankkeiden lisäksi kirkkoa kunnostettiin myös ulkopuolelta. Kirkon tarpeisiin ostettiin 21.6. 1000 kappaletta nauvoja, joita hankittiin lisää 24.7. 500 kappaletta. Samaan aikaan ostettiin vielä tervasivellin sekä neljä tynnyrillistä tervaa kirkon kattoa varten. Punamultauksesta ja siihen liittyvästä välineistöstä maksettiin myös heinäkuun 1847 aikana.² Länsitorni maalattiin tuolloin ensimmäisen kerran, ja väreiksi valittiin renessanssitapuleille ominainen vaalean keltaokra öljyväli. Vuorilaudat maalattiin ilmeisesti valkoisiksi, joskin tästä ei ole mainintoja.³ Vaikutteita tornin väritykseen lienee saatu Limingan kirkon tapulista. Nimittäin edellisenä vuonna 1846 Grels Norlingin vuonna 1733 rakentama tapuli maalattiin keltaokralla ja yksityiskohdat valkoisella öljyväriä. Limingan tapuli oli nyt väritykseltään sopusoinnussa vuonna 1837-38 vuorautun ja maalatun empirekirkon kanssa.⁴ Temmeksen kirkon länsitornin ovi oli jo alunperin ollut suorakaiteinen kuten Utajärven kirkossa. Se on myös saattanut olla yläosastaan pyöristetty kuten länsitornista sisätilaan johtava sisäovi. Jos oven muotoa on muutettu, se on tapahtunut joko kirkon ensimmäisen suuremman korjaustyös yhteydessä vuonna 1847 tai vasta vuonna 1879, jolloin länsitorni oli uudistuksen kohteena. Vuonna 1847 kirkko haluttiin kokonaisuudessaan saada valmiiksi ja ajanmukaiseksi. Tuolloin länsitornin ikkunat saivat ajanmukaisemmat 'rombi-kuvioiset' yläosaltaan kaarevat puitteet, jotka näkyvät hyvin Samuli Paulaharjun vuonna 1916 ottamissa valo-

1. Kirkonkassan tilit 1844-1881. TKA. OMA.

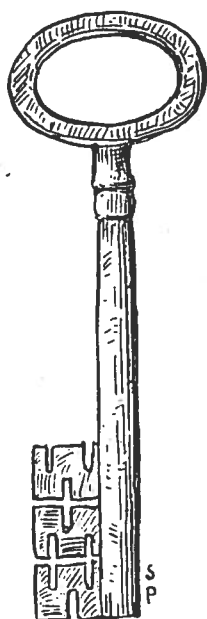
2. Ibid.

3. Inventaarioluettelo 24.7.1848. TKA. OMA.

4. Pettersson 1977, s. 328,334,377.

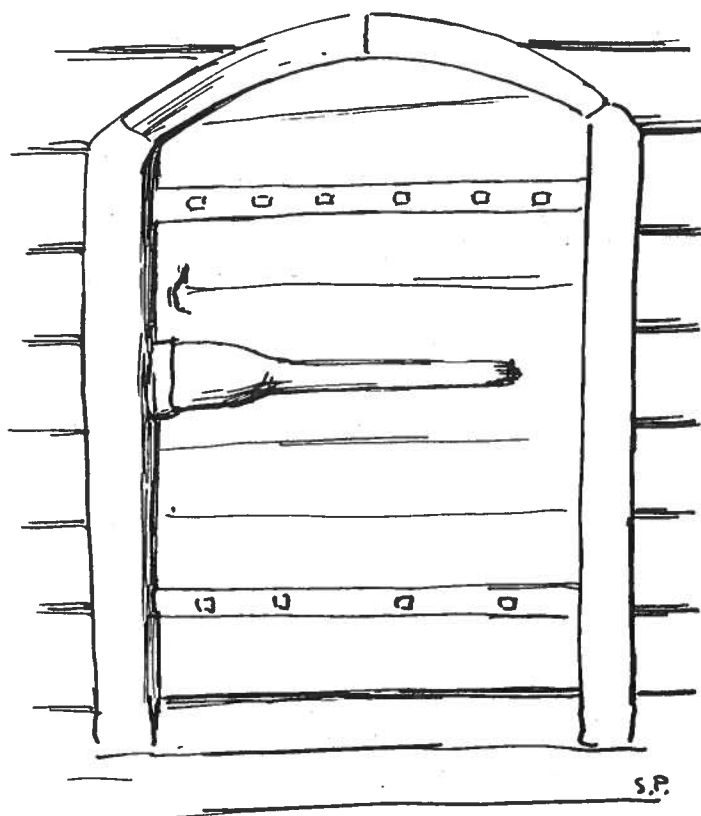
kuvissa.¹ Myös kirkon ovikehyksen rakenne on peräisin tuolta ajalta, sillä ei ole oletettavaa, että nykyisinkin vielä nähtävä rakenne olisi peräisin 1700-luvun lopulta. Ulko-ovissa on profiloitua listasat sommitellut vinoneliökoristeet sekä rombikuviainen voimakkaasti eteenpäin työntyvä kehyksen otsalauta. (DIAT 10,31)

Rovastintarkastuksessa 24.7.1848 kappalainen Malmberg sai kiitosta utterasta toiminnastaan, jonka "tuloksena oli koko kirkon käsittävä kaunistus". Sisä- ja ulkomaalaus oli nyt saatu valmiiksi, samoin laajennustyö ja muut uudistukset rakennuksessa. Myös tuomiokapitulिन toivottiin huomaavan kappalaisen ponnistelut kirkon kunnostustöissä.² Ilmeisesti kaikki seurakuntalaiset eivät pitäneet Pikkukirkon rakentamisesta, sillä rakennus tuli osittain vanhojen hautojen päälle. Mm. entisten kappalaisten Matts Törnuddin (Temmeksellä 1815 - 1823³) sekä Johan Uhlbomin (Temmeksellä 1826 - 1832⁴) haudat jäivät uudisrakennuksen alle.⁵

7. Pikkukirkon
avain

Paulaharju 1916. HTTA. MV.

8 "Pikkukirkon" ovi sisäpuolelta.

1. Paulaharju 1916, s. 22 kuvat 24,25. HTTA. MV.
2. Pettersson 1962, s. 164 kuva 3.
3. Rovastintarkastuspöytäkirja 24.7.1848. TKA. OMA.
4. Colliander 1910, s. 706.
5. Ibid.
6. Kaleva 9.11.1912, n:o 261 B. Temmeksen kotiseutunumero.

11. MAALARIMESTARI CARL CHRISTOFFER STADIGH

Temmeksen kirkon maalaustöitä vuonna 1847 johti raahelainen maalarimestari Carl Christoffer Stadigh, joka maalasi samana vuonna myös kirkon alttaritaulun.¹ Temmeksen kotiseutunumeron mukaan maalarin nimi olisi ollut Stade.² Nimen muoto johtunee siitä, että häntä kotikaupungissaan Raahessa kutsuttiin myös tällä nimellä.³

Carl Christoffer Stadighin maalaustöistä tunnetaan varmuudella vain Haapaveden ja Temmeksen kirkon maalausurakat.⁴ Haapavedellä sisätilan maalaustöiden lisäksi tehtäviin kuuluivat alttaritaulumaalaukset: Ehtoollinen, Ristiinnaulitseminen sekä Kristuksen taivaaseenastuminen ja Helvetti-taulu. Kaikki maalaustyöt tehtiin vuonna 1835.⁵ Temmeksen kirkon maalaustyöt tehtiin 12 vuotta myöhemmin, jolloin kirkko maalattiin sisältä, ja alttaritaulu valmistui.⁶

Carl Christoffer Stadigh syntyi Raahessa 14.1.1807, jossa hän myös kuoli 31.8.1863 keuhkotautiin.⁷ Stadighin isä oli paikallisia käsityöläisiä, hatuntekijä Christoffer Stadigh (1774 - n.1810), ja äiti Anna Lisa Hjelmer o.s. Kamlin (12.4.1773 - 7.7.1825). Maalarin äiti oli hatuntekijä Johan Petter Hjelmerin leski ja kotoisin Kokkolasta.⁸ Stadigh-suku saattaa olla lähtöisin Ruotsista, sillä 1700-luvun aikana sieltä tuli useita Stadig-nimisiä miehiä sotilastorppareiksi Uuteenkaarlepyyhyn. Kyseisissä sotilastorppareissa oli useita käsityöläisiä, mainitaan mm. kankuri ja suutari.⁹ Myös äidin puolelta löytyy käsityöläisiä, sillä äidin isä oli muurarimestarina Kokkolassa.¹⁰ Carl Christoffer oli perheen kolmesta lapsesta nuorin. Sisar Maria syntyi 8.3.1799 ja Anna 12.2.1802. Carl Christoffer Stadigh avioitui 24.8.1837 merimiehen leski Britha Matintytär Lagusin (24.1.1795 - 25.7.1865)

-
1. Sopimus maalaustyöstä 7.6.1847. TKA. OMA. Lähteissä käytetään nimestä muotoja Stadigh ja Stadig. Maalarimestari itse käyttää muotoa Stadigh.
 2. Kaleva 9.11.1912, n:o 261 B. Temmeksen kotiseutunumero.
 3. Paulaharju 1925, s. 170.
 4. Pettersson 1973, s. 496.
 5. Ibid.
 6. Sopimus maalaustyöstä 7.6.1847. TKA. OMA.
 7. Kuolleet ja haudatut 1855-1880. RKA.
 8. Stadig-suvusta kootut tiedot. RKA.
 9. Backman 1941, s. 88.
 10. Björkman 1935, s. 132.

kanssa. Perheeseen syntyi kaksi lasta Carl Petter (4.7.1838 - 27.5.1867) ja Fredrik Aleksander (27.5.1841 - 20.5.1842). Lisäksi perheeseen kuului Brita Lagusin tytär ensimmäisestä avioliitosta.¹

Samuli Paulaharju kertoo kirjassaan Vanha Raahe kaupungin maalarimestareista, että "he antoivat väriä koko kaupungille, toiset huolehtivat huonekaluista ja talon sisäpuolesta, toiset taas antaen näköä ulkopinnalle, jotkut uskaltaen astua kirkkoakin koristamaan". Stadighin lisäksi Raahessa vaikuttivat 1800-luvun puolivälissä myös ruotsalaissyntyinen Petter Holmqvist sekä "vesimaalari" Heikki Långman, joka suoritti lähinnä ulkomaalaustöitä. Johan Elfbrandt vaikutti Raahessa 1870-80-luvuilla. Häntä pidettiin arvostettuna maalarina, joka "maalasi seinätaulujakin".²

Maalarimestari Carl Christoffer Stadighia Paulaharju kuvailee seuraavasti: "Vanhempia maalarimestareita oli Karl Stadig, iso ruskeapartainen Stade-ukko, joka asui Aitakadulla. Mestari Stadig hyvin piti itseään herrana, koska parhaina päivinään oli ollut 'Ruotsin kuninkaan hovimaalarina' ... Kirkkojakin Stadig oli maalannut, mutta oli kerran pudonnut kirkon katosta, ja loukannut päänsä, niin että se oli toisinaan hiukan vialla. Silloin ukko lähti helposti karkumatkalle. Päästen kerrankin niin pitkälle, että löydettiin vasta Limingan niityltä heinäladosta. Siellä mestari heinäsudilla huiteli ladon kattoa, sanoen maalaavansa kuninkaan kirkkoa. Mutta kun äijä oli ryypyissään, ei hän kyllä yrittänyt karkumatkalle, vaan päinvastoin reuhasi kotona ja ajoi Brita-muorinsa kankaalle."³

1. Rippikirjat 1847-1853. RKA.
 2. Paulaharju 1925, s. 170-172.
 3. Paulaharju 1925, s. 170-181.

11.1. HAAPAVEDEN KIRKON MAALAUSTYÖT VUONNA 1835

Haapaveden Kustaa Adolfin kirkko oli tasavartinen ristikirkko, jonka Simon Jylkkä-Sivén rakensi vuonna 1784 Ruotsin yli-intendentinviraston suunnitelman pohjalta.¹ Kirkko saatiin valmiiksi Suomen sotaan mennessä, sen jälkeen kun ulkoseinät saatiin vuonna 1804 vuorattua ja muutama vuosi tämän jälkeen punamullattua. Sisätila oli tuolloin vielä kokonaan maalaamaton, mutta se oli tarkoitus valkaista kuten edellinenkin kirkko.²

Kirkon sisätilan maalaustyöt sai tehtäväksi raahelainen maalari-mestari Carl Christoffer Stadigh, joka maalasi myös kirkon alttaritaulun, saarnatuolin ja kaksi uskonnollista maalausta. Haapaveden kirkon maalaustyöt suoritettiin vuonna 1835, mistä muistuttivat ristinelion holviviistosten alakulmiin maalatut laakerin- ja tammenlehväseppeleet vuosilukuineen. Työstä maksettiin Stadighille ensin 100 riikintaalaria ja loput palkkiosta 30 riikintaalaria 32 killinkiä 1.10.1837.³

Suomen Muinaismuistoyhdistyksen VII:n taidehistoriallisen retkikunnan ottamien valokuvien ja Emil Nervanderin kirjoittaman raportin perusteella selviää vuoden 1835 tilanne kirkon sisätilassa. Seinät olivat vaaleansiniset, ovien ja ikkunoiden sivuilla olevat följarit oli marmoroitu keltaisiksi ja niiden kapiteelit olivat tummemmat. Kattolistassa oli keltaiselle pohjalle mustalla sablonoitu ornamenttinauha. Holvin kupolijäljitel- (KUVA 16) män keskiosassa oli kullattu aurinko, jonka ympärillä oli tähtiä, tumma ympyrä sekä uloimpana taustalla ajelehtivia pilviä. Petterssonin mielestä Stadigh maalasi yleismaalauksen lisäksi myös kupolijäljitelmän, kattolistan, saarnatuolin taustadraperialan sekä saarnatuolin yläpuolella olleen papin kuvan.⁴

Haapaveden kirkon saarantuolin rakensi vuonna 1785 Sigfrid Silvast eli Sipi Pekanpoika Silvasti (1746 - 1790). Tämä rokokootyylinen tuoli oli muodoltaan poikkeuksellisen suppea. Solak-

1. Suomen kirkot ja kirkkotaide 2 1980, s. 32. Kirkko paloi 17.5.1981, Oulun läänin kirkot 1985, s. 10.
 2. Pettersson 1973, s. 492-493.
 3. Pettersson 1973, s. 496.
 4. Pettersson 1975, s. 494.

kaa vaikutelmaa lisäsi vielä se, että kaikukatos oli sijoitettu korkealle sidehirsikonsolien tasolle.¹ Vuoden 1839 inventaarioluettelossa todetaan, että saarnatuoli on maalattu ja osittain kullattu. Saarnatuolin peileissä oli kuvattuna vasemmalta oikealle Markus, Matteus, Mooses ja Aaron. Porraskaiteen kuva-aiheina olivat kasvit sekä pilvisommitelmat. Tuolin ornamenttikassa oli samoja piirteitä kuin kattolistan koristelussa. Saarnatuolin takana oli hirsiseinään maalattu punainen, sinivuo-
rinen draperia köysineen ja tupsuineen. Kulmassa saarnatuolin takana oli vielä erillinen, kuperalle lautapohjalle tehty maalaus, jonka yläosassa oli Jehovan silmä ja alaosassa raamattua kädessään pitelevä pappi. Seurakuntalaiset olivat kertoneet Emil Nervanderille vuonna 1899, että kuva esittää Haapaveden Sarelius-nimistä pappia. Pettersson täydentää tietoa mainitsemalla, että pappi oli Johan Sarelius, joka oli seurakunnan kappalaisena kirkon maalaustöiden aikana 1810 - 1836.²

1. Pettersson 1973, s. 492.

2. Pettersson 1973, s. 494.

11.2. HAAPAVEDEN KIRKON MAALAUKSET VUODELTA 1835

Vuoden 1836 inventaarioluettelossa on tieto, että kirkossa oli yhteensä neljä taulua: Ehtoollisen asettaminen, Ristiinnaulitseminen, Kristuksen taivaaseenastuminen sekä Helvetti-aiheinen taulu. Näistä kaksi ensin mainittua sijaitsivat varsinaisena alttaritauluna. Kristuksen taivaaseenastuminen oli sijoitettu vinosti koristellun kattolistan yläpuolelle. Helvetti-tili riippui alkuaan pohjoisristissä, mistä se myöhemmin siirrettiin sakaristoon. Vanha alttaritaulu korvattiin vuonna 1904 Gabriel Engberginmaalauksella Risti myrskyaaltojen keskellä. Helvetti-tili siirrettiin vuonna 1913 Seurasaaren ulkomuseoon ja Ristiinnaulitseminen rullalla kirkkomuseoon.¹ Kaikki Haapaveden maalaukset oli maalattu öljyvärillä ohuelle pahville². Kaikki kirkossa olleet Carl Christoffer Stadighin maalaukset sekä saarnatuoli tuhoutuivat kirkon tuhopoltossa 17.5.1981.³

Haapaveden alttaritaulun predellassa on esitettynä ehtoollisen asettaminen. Kuvassa istuu 13 miestä aterioimassa katetun suorakaiteisen pöydän ympärillä. Pöydän takana, kasvot katsojaan, istuu 9 miestä. Ryhmän keskellä, arvokkaimmalla paikalla, on Kristus. Pöydän molempiin päihin on sijoitettu yksi mies samoin kuin pöydän etupuolelle lähelle sen päitä. Kaikilla 11 miehellä, joiden kasvot ovat näkyvissä, on tuuheat parrat ja vaatetukse- na tummat pitkähihaiset vaatteet. Selvimmin vaaleissa vaatteis- sa, muista erottuvana, on pöydän oikeassa päässä sivuttain istu- va mies, joka pitelee vasemmassa kädessään pussia. Pöydän pääl- lä on vaalea, reunojen yli ulottuva, liina, jolle on katettu ate- ria: keskellä suuri jalallinen pikari ja sen molemmilla puolil- la vadit, joissa on pyöreitä leipiä. Pikarin takana katsojasta vasemmalla on veitsi ja haarukka ristissä. Kristuksen oikeas- sa kädessä on jalallinen pikari, ja vasemman käden etusormi osoit- taa ylös. Kristuksen molemmilla puolilla olevat ryhmät tarkkai- levat tätä, mutta pöydän päissä olevat miehet näyttävät keskus- televan keskenään. Pöytä on sijoitettu keskelle huonetta, jonka

1. Pettersson 1973, s. 494, 496 ja 498.

2. Pettersson 1973, s. 496. MUSEOVIRASTO ei ole inventoinut Haapaveden kirkon esi- neistöä, joten maalauksista ei ole tarkempia tietoja, tutkija Heikki Hyvösen tiedonanto 18.3.1983.

3. Kanslisti Terttu Pajulan tiedonanto 20.11.1986.

molemmissa sivuseinissä on korkeat, 8-ruutuiset ikkunat. Sivuseinien takaosassa olevat vaaleammat pystyt suorakaiteet kuvannevat oviaukkoja. Huoneen päädyssä on kaksi ikkunaa, joiden neljä ylintä ikkunaruutua ovat näkyvissä. Ruokailijoiden yläpuolella sekä sivuseinillä riippuu seiniä tummempi draperia. Sekä henkilöt että pöydälle sijoitetut esineet on sijoitettu keskeisperspektiiviä käyttäen, mikä korostaa keskipisteenä olevan Kristuksen asemaa ja merkitystä. (KUVA 15)

Haapaveden Ehtoollisen asettaminen edustaa perinteistä aiheen kuvaustapaa, jonka tärkeimpänä esikuvana oli Leonardo da Vincin 1480-luvulla Milanon Santa Maria delle Grazien refektorioon maalaama Pyhä ehtoollinen. Pohjanmaalla mm. Lars Galleniuksen (n.1658 - 1753¹), Margareta Capsian (1690 - 1759²) ja Petter Bergströmin (k. 1749³) ehtoolliskuvissa voidaan havaita Leonardon sommittelun vaikutusta.⁴ Haapaveden Ehtoollisen asettamis-

ta maalatessaan Stadigh pysytteli tutussa kuvaustavassa maalaten Kristuksen suorakaiteisen pöydän ääreen symmetrisesti molemilla puolilla istuvine opetuslapsineen. Anatomian sekä draperian kuvaaminen on ollut taiteilijalle vaikeaa - kasvot ovat pyöreät ja varsinkin kädet on toteutettu ylimalkaisesti. Opetuslasten ja Kristuksen silmät tulevat korostuneesti esille, minkä perusteella yhtymäkohtia löytyy etenkin Lars Galleniuksen maalauksista, esimerkkinä Sotkamoon vuonna 1719⁵ maalattu alttari-
taulu. Stadigh on jättänyt maalauksestaan turhat yksityiskohdat pois. Huoneen dekoratiivinen draperia on kuvattu ylimalkaisen viitteellisenä, vain muutamilla nopeilla siveltimen vedoilla. Haapaveden Ehtoollisen asettaminen ei edusta juhlallista tai loisteliasta aiheen kuvausta. Maalaus on esimerkki tavallisen maalarin, ei niinkään taiteilijan, omintakeisesta ja persoonallisesta kuvaustavasta. Hän on käyttänyt perinteistä, jo vaikiintuneen muotonsa saavuttanutta, aiheen kuvaustapaa, mutta lopputulos ei kuitenkaan ole toteutukseltaan jäykän pinnallinen. Stadigh on, johtuen juuri teknisistä heikkouksista, esittänyt maaluksessa herkkää naivismia ja eloisuutta. Sisällöltään ja rakenteeltaan maalaus on täyttänyt seurakuntalaisten ja papiston toivomukset.

1. Mähönen 1975, s. 29.
2. Mähönen 1975, s. 34.
3. Mähönen 1975, s. 36.
4. Mähönen 1975, s. 202-203.
5. Mähönen 1975, s. 31 kuva 5.

Maalauksessa Ristiinnaulitseminen on ristillä olevan Kristuksen lisäksi kaksi muuta henkilöä. Kristuksen oikealla puolella, maalauksen vasemmassa reunassa, on tummaan pitkään pukuun ja valkoiseen paitaan pukeutunut nainen, jonka pää on peitetty tummalla laskostetulla hunnulla. Hunnun alta näkyy sitä pitelevä vasen käsi. Oikea käsi on alhaalla ja pitelee valkoista liinaa. Pää on kääntyneenä kohti ristiinnaulittua ja sen ympärillä on tumma, voimakassäteinen glooria. Ristin alapuolella maassa istuu vaaleaan, pitkään, pitkähihaiseen pukuun pukeutunut nainen, jonka hiukset valuvat hartioille. Naisen kädet ovat ristissä polvien päällä. Lyhytpartainen, pitkähiuksinen Kristus on nauhattu ristiin nauloilla, jotka on lyöty kämmenien ja päällekkäin olevien jalkaterien läpi. Kylkihaavasta sekä käsien ja jalkojen haavoista suorastaan suihkuaa verta. Kristuksen päässä on orjantappuraseppele, jonka aiheuttamista haavoista valuu myös verta. Lanteiden ympärille on kevyesti kiedottu vaalea, hulmuava vaate. Ristin yläosaan, joka ei kokonaan näy maalauksessa, on kiinnitetty kaartuva valkoinen kyltti, johon on maalattu kahdelle riville initiaalit INRI. Ristin juurella on pääkallo, jonka alla on kaksi luuta ristissä. Ristiryhmän taakse on kuvattu kaupunkimaisema. Kuvassa, ristin oikealla puolella, on monikerroksisia taloja sekä kaksi kaariaukkoista porttirakennusta. Kupolikattoinen rakennus on ilmeisesti Jerusalemin Kallioskeija. Maalauksessa rakennukset keskittyvät oikealle puolelle, vasemmalla on vain muutamia harjakattoisia taloja. Rakennusryhmän kattojen yläpuolelle kohoaa useita suippoja tornikattoja. Taivaalle on maalattu tummia pilviä. (KUVA 14)

Haapaveden kirkon Ristiinnaulitseminen noudatti myös aiheen vaikiintunutta kuvaustapaa, jonka sommittelullisena lähtökohtana oli ns. kalvaario-ryhmä.¹ Kristillisessä ikonografiassa ristiinnaulittu-maalauksissa erotetaan yksi-, kolmi- ja nelifiguuriset muodot. Yksifiguurisessa maalauksessa on kuvattuna aino-

1. Rönkkö 1986, s. 124.

astaan ristillä riippuva Kristus. Kolmifiguurisessa maalauksessa on Kristuksen lisäksi Maria ja Johannes. Nelifiguurisessa ristiinnaulittu-kuvassa Kristuksen lisäksi Maria, Jeesuksen äiti, Maria Magdaleena ja Johannes.¹ Haapaveden Ristiinnaulitseminen edustaa kolmifiguurista tyyppiä, jossa tavallisesta poiketen on kuvattu Maria, Jeesuksen äiti, sekä Maria Magdaleena. Protestanttisessa ikonografiassa Maria Magdaleena oli kuvattuna ristin juurella joko polvillaan tai kädet kiedottuna ristin ympärille. Tällä ekstaattisella hahmolla haluttiin kuvata erityisesti voimakasta surua.² Maalauksen vasemmalla puolella on Maria, joka on kuvattu tyypillisessä asennossa, huntuaan toisella kädellään pidellen. Itse ristillä rippuvan Kristuksen kuvaustapa edusti myös vakiintunutta muotoa. Maalauksen symboliikalla tuotiin esille vanha ja uusi liitto. Vanhan liiton merkkinä oli, kuten myös tässä Stadighin maalauksessa, Jerusalemin temppeli. Uutta liittoa edusti ristillinen kirkkorakennus.³ Haapaveden maalauksessa kaupungin kattojen yläpuolella on kuvattu useitakin ristihuippuisia, parhaiten ehkä tukipilarikirkkojen suippoja tornipäätteitä muistuttavia, kattorakennelmia. Edellä esitetty tapa kuvata uutta ja vanhaa liittoa oli yleinen lähinnä 1600- ja 1700-luvuilla. Ristin juurella olevat pääkallo ja luut kuvaavat Aatamia, joka on Kristuksen typologinen vastine. Symbolilla ymmärretään myös vastakohtia: uusi ja vanha liitto, syntiinlankeemus ja lunastus.⁴

Haapaveden kirkon Ristiinnaulitseminen sisältää kaikki tyypilliset, aiheen kuvaukselle ominaiset elementit. Vaikka maalaus on tekniseltä toteutukseltaan (perspektiivikuvaus, sommittelu) kömpelö, siinä on saavutettu aiheen vaatima dramatiikka. Maria Magdaleena näyttää kiemurtelevan tuskasta, ja Marian olemus ilmentää hiljaista alistumista ja tyytymistä ennustettuun kohtaloon. Dramatiikkaa korostaa Kristuksen kylkihaavasta sekä naulojen haa-

1. Komulainen 1986, s. 85.

2. Komulainen 1986, s. 83.

3. Ibid.

4. Komulainen 1986, s. 37.

voista roiskuava veri, jota maalauksessa on korostettu. Vaikka anatomian ja draperian kuvaus on heikkoa, maalauksessa on tuoreutta ja ekspressiivisyyttä, joka vain korostuu. Työskentelyn taso on vaihtelevaa: Maria Magdaleenan käsien kuvaus on jäänyt melkein luonnosasteelle, eikä kasvoihin ole saatu luonnollista pyöreyttä. Jeesuksen äidin kasvot ja kädet ovat puolestaan toteutukseltaan viimeistellymmät ja anatomialtaan onnistuneemmat. Taus-tan kaupunkinäkyä on toteutettu ääriviivamaisesti, mutta taivaan pilviaiheeseen toteuttamiseen on kiinnitetty suurempaa huomiota. Stadigh on ollut varmempi maalatessaan pilviaihetta, kuuluihan tämä marmoroinnin ohella yleisiin koristeaiheisiin.

Vastaavanlaisia ristiinnaulittu-maalauksia Haapaveden lähipitä-jissä oli noihin aikoihin mm. Vihannin kirkkoon vuonna 1787 valmistunut Emanuel Granbergin maalaus¹ sekä Mikael Toppeliuksen Jeesus ristillä Pulkkilan kirkossa² ja Thomas Kiempen maalaama vuodelta 1795³ Alavieskan kirkossa. Naapuriseurakuntien kirkoissa tutuiksi tulleet aiheet lienevät vaikuttaneet seurakunnan päätökseen uuden alttaritaulun muodosta.

Maalauksessa Kristuksen taivaaseenastuminen on kuvattu keskellä lyhytpartainen Kristus, joka leijailee pilvien päällä. Pilvet peittävät jalat nilkkoihin asti lähes kokonaan. Kristuksen vasen käsi on kohotettuna sivulle, oikeassa kädessä on jalallinen pikari. Pään ympärillä on tumma, voimakassäteinen glooria. Vartalon ympärille, oikean hartian ja lantion yli on kiedottu pitkä, tumma vaatekappale. (KUVA 16)

Haapaveden kirkon alttaritaulukokonaisuuteen kuuluva Taivaaseenastuminen, noudattaa yleisen käytännön mukaista kuvaustapaa. Stadigh on kuvannut Kristukselle autuaan, valoisan rauhallisen ilmeen. Maalauksen kuvaustapa on niukkaa, ja huomio kiinnittyy kokonaan Kristuksen hahmoon. Ilmeisesti tässäkin työssä maalari on ollut vaikeuksia anatomian kuvauksessa, ja vaikeiksi koetut jalkaterät on kokonaan peitetty pilvimassaan.

1. Rönkkö 1986, s. 69.

2. Mähönen 1975, s. 120 kuva 135.

3. Mähönen 1975, s. 61 kuva 43.

Helvetti-maalaukseen on kuvattu kymmenet ihmiskasvot, mutta vain muutaman yläruumis on näkyvissä. Lisäksi näkyy käsiä ja paljaita olkapäitä. Ylimmällä sarvipäisellä hahmolla on kädessään pitkä, terävä keppi, jolla se juuri iskee alapuolellaan olevaa, kädessään pulloa pitelevää, hahmoa. Maalauksen oikeassa reunassa on sarvipäinen olento, jolla on pitkät torahampaat. Myös muiden ihmishahmojen lomasta työntyy esiin sarvipäisiä, pitkähampaisia olentoja sekä neljä käärmettä. Myös maalauksen vasemmassa alakulmassa on ollut sarvipää, mutta se osa taulusta on vaurioitunut. Maalauksessa vasemmalla voi havaita ihmishahmujen joukossa liekkejä. Vasemmalla olevalla ihmishahmolla on kädessään pelikortteja. Oikealla olevan hahmon kädessä on viulu, ja pään yläpuolella näkyy viulun jousi. Maalauksen yläreunaa kiertää väritykseltään tummempi holvikaari. (KUVA 17)

Helvetti-maalauksessa, joka kuvaa viimeistä tuomiota hirviöineen, käärmeineen ja liekkeineen, Stadigh on halunnut selvästi osoittaa ne paheet, joita kirkon piirissä pidettiin tuomittavina. Tässäkin maalauksessa huomio kinnittyy intensiivisiin katseisiin. Koska maalari ei ole tarkoin ollut selvillä ihmisruumiin kuvaustavasta, hän on maalannut näkyviin etupäässä vain kasvot, jotka on kuvattu pyöreinä edestäpäin. Taulussa on rajua ilmeikkyyttä, jota tehostavat mahdollisimman pelottavina kuvatut mielikuvitukselliset hirviöt. Aiheen kuvaustapa on saanut vaikutteita perinteisestä tavasta kuvata viimeistä tuomiota. Maalauksen esikuvina ovat olleet mm. C.E.Hessin ja Richard van Orleyn kuparipiirroksat, jotka molemmat on tehty Münchenin Pinakotekissa säilytetyn Rubensin Tuomittujen helvettiinsyöksy -maalauksen mukaan.¹ Esikuvana on ollut myös Michelangelon Sikstuksen kappeliin tekemät freskot.² Tunnetuimpia Viimeinen tuomio -maalauksia Oulun seudulla olivat tuolloin mm. Petter Bergströmin Viimeinen tuomio Limingan kirkossa vuodelta 1741, Mikael Toppeliuksen maalaus Haukiputaan kirkossa vuodelta 1779 sekä Emanuel Granbergin Viimeinen tuomio Paltamon kirkossa vuodelta 1778 - 81.³

1. Mähönen 1975, s. 196.

2. Mähönen 1975, s. 196; Bottari 1968, s. 46-47 kuvat.

3. Mähönen 1975, s. 37 kuva 13; s. 56 kuva 38; s. 95 ja 212.

Haapaveden alttaritaulu oli kolmiosainen, ja sen rakenne noudatti evankeliselle alttaritaululle tyypillistä muotoa. Alttaritaulun alaosassa esitettiin ehtoollista, pääosassa ristiinnaulitsemista ja yläosassa oli taivaaseenastuminen, jonka paikalla saattoi olla myös ylösnousemusta esittävä maalaus.¹

1. Riska 1978, s. 154.

12. TEMMEKSEN KIRKON ENSIMMÄINEN SISÄMAALAUUS VUONNA 1847

Sopimus Temmeksen kirkon maalaustyöstä tehtiin raahelaisen maalarimestari Carl Christoffer Stadighin kanssa 7. kesäkuuta 1847 Temmeksellä. Sopimuksen allekirjoittivat maalarin lisäksi kappalainen Herman Malmberg ja kappeliseurakuntalaisten puolesta talolliset Iisak Witali, Gabriel ja Olaf sekä Erik Kärsämä. Sopimuksen mukaan maalaustyöt oli aloitettava viimeistään 1.7., joten valmisteluihin jäi aikaa vajaa kuukausi. Työ oli suoritettava loppuun heinäkuun aikana. Stadigh sai työstä palkkaa kaikkiaan 62 ruplaa 32 kopeekkaa hopeaa sekä 10 kappaalaa hyvää ruista kustakin kokonaisesta manttaalista. Maalarimestari kuittasi 8.6. saaduksi 25 ruplaa, ja loput summasta hän sai 12.11. samana vuonna. Seurakuntalaiset velvoitettiin rakentamaan tarvittavat telineet sekä hankkimaan apumiehiä.¹

Sopimuksen mukaan Stadigh suoritti annettujen ohjeiden mukaan koko kirkon sisämaalauksen, alttarilaitteen, alttarikaiteen ja saarnatuolin koristelun sekä maalasi alttaritaulun. Sisäkatto tuli maalata taivaansiniseksi, ja jokaisen kruununkannattimen kohdalle oli lisäksi maalattava joku kuvio, maalarin oman vallinnan mukaan (kyrkan till taket himmelsblå med någon lempelig grannlåt vid hvarje kronfäste). Seinät oli maalattava vaaleankeltaisiksi mustine ja valkoisine roisketäplineen (ljusgul med hvit och svart bestänkning).² Roiskemaalauksella joko kuvioitiin tapetteja tai koristeet maalattiin suoraan hirsipinnalle. Pesarat pirskoteltiin liimaväripohjalle varpuvispilälä. Pohjaväri oli usein harmaa, vaaleanpunainen tai keltainen, ja roisketäplät mustia, valkoisia tai punaisia.³ Kattovyöhykkeeseen vaaleansiniselle pohjalle tuli poikkeavalla värillä koristekuvioita (takbandet eller listen, som först diktal, bör målas med särskild kolor och diverse ornamenten). Kaikki edellä luetellut maalauskohteet siveltiin liimavärillä. Sakaristo ja pikkukirkko maalattiin kuten runkokuone, mutta katot tulivat valkoisiksi.

1. Sopimus kirkon maalaustyöstä 7.6.1847. TKA. OMA.

2. Ibid.

3. Niiranen 1981, s. 77.

Ikkunoiden puitteet ja vuorilaudat tuli maalata ulkopuolelta valkoisella ja sisäpuolelta vaaleansinisellä öljymaalilla kuten myös ovien vuorilaudat. Ikkunoiden sivuilla olevat följarit oli marmoroitava, mutta toimenpiteistä ei ennettu tarkempia ohjeita.¹

Penkit tuli maalata joka puolelta joko tasaisella värillä tai ne oli marmoroitava, väristä ei sopimuksessa ole mainintaa. Kuorissa olevat papin- ja lukkarinpenkit oli myös maalattava, mutta niiden peilit oli jätettävä valkoisiksi.²

Vuoden 1848 inventaarioluettelossa mainitaan, että kirkon katto oli vaaleansininen, ja seinät marmoroitu "tavallisella vaaleankeltaisella öljyvärillä". Marmoroinnilla tarkoitetaan tässä juuri mustalla ja valkoisella maalilla suoritettua roiskemaalausta.³ Ikkunanpuitteet olivat vaaleansiniset samoin penkit.⁴ Maalari Stadigh sai oman harkintansa mukaan maalata koristeet kolmen kruununkannattimen kohdalle. Kattoon maalattiin mustalla, harmaalla ja valkoisella lehtiruusuksia, joista keskimäinen on muita hieman kookkaampi. Ruusuksia on reunustettu mustalla nauhallalla, joka muodostuu vinoneliöistä ja soikioista. Tämä koriste toistuu myös seiniä kiertävän ornamentin alareunassa. Noin 30 cm korkea ornamenttinauha on sablonoitu mustalla, ja se muistuttaa Haapaveden vastaavaa koristeaihetta, vaikka on hieman yksinkertaisempi. Paulaharju mainitsee selostuksessaan Temmeksen kirkosta mainittuaan ensin saarnatuolin taakse maalatusta verhosommitelmasta, että "Muuta seinämaalausta ei kirkossa ole, ellei oteta lukuun holvin alareunan koristefriisiä, n. 30 cm leveää raitaa, jossa sama koristeaihe yhä uuvestaan toistuu. Katossa on lisäksi kolme lehtiaiheista sovitettua ympyräkoristetta holvin korkeimmalla kohdalla, perempänä keskellä ovipuolella. Koristeet sinisellä maalatut, mitättömät".⁵ (KUVAT 4,8,12,13)

1. Sopimus kirkon maalaustyöstä 7.6.1847. TKA OMA.

2. Ibid.

3. Inventaarioluettelo 24.7.1848. TKA. OMA. Vaikka roiskeet eivät enää olekaan näkyvissä, sillä ne peitettiin vuoden 1958 korjauksien yhteydessä, niitä voi löytää esim. följareista läheltä seinää.

4. Inventaarioluettelo 24.7.1848. TKA. OMA.

5. Paulaharju 1916, s. 11. HTTA. MV.

Ikkunoiden sivuilla olevat följarit, joiden väristä sopimukseksi ei annettu ohjeita, maalattiin pohjamaaliltaan seiniä tummemmiksi eli vaaleanruskeiksi. Marmorointi oli voimakaskuvioista, ja se tehtiin punaisella ja valkoisella. Följareitten yläosan kapiteelit, jotka tukeutuvat pitkittäisten sidehirsien alla olevaan kaarevaan laudoitukseen, muodostuvat tummanpunaisesta listasta. Alttaritaulun molemmilla puolilla olevien följareitten yläosat kohoavat koristekuvion päälle, ja niiden kapiteelit ovat muita korostetummat. Vuoden 1847 sisämaalauksesta kiinnitettiin keskimmäisiin poikittaisiin sidehirsiiin puulaatta, jossa teksti: Korjattu ja maalattu, anno 1847. (DIAT 14,18)

Oli yleistä, että kirkkojen koristelu- ja maalaustyöt tehtiin vasta usean vuoden, jopa vuosikymmenen, kuluttua itse kirkon valmistumisesta. Matti Komulainen on tutkinut Kuopion vanhan emäseurakunnan alueen kirkkojen maalaushankintoja, ja todennut, että ennen pikkuvihaa (Hattujen sodan 1741 - 43 jälkeinen miehitysaika) valmistuneissa kirkoissa hankinnat siirtyivät yleensä pikkuvihan jälkeiseen aikaan. Esimerkiksi Iisalmessa, jossa kirkko valmistui vuonna 1700, hankinnat tehtiin vasta vuonna 1748.¹ Hankintojen aikataulussa Komulainen käyttää esimerkkinä Kiuruveden vuonna 1765 valmistunutta kappelikirkkoa. Kirkon kassaa kartutettiin ensin kahden tai kolmen vuoden ajan, minkä jälkeen tehtiin hankinnat. Köyhällä seurakunnalla ei ollut mahdollisuuksia tehdä isoja hankintoja yhdellä kertaa. Kirkollisiin toimituksiin tarvittava esineistö ja kalustus oli seurakunnalle toiminnan kannalta maalaushankintoja tärkeämmät.²

Vuonna 1776 annetun määräyksen mukaan kirkkoja ei enää ollut lupa rakentaa ilman yli-intendentinkonttorin hyväksymiä piirustuksia. Määräysten mukaan kirkot oli nyt tehtävä kivistä, ja myös niiden sisustus joutui rakennusjärjestyksen alaiseksi. Taivoitteena oli vanhahtavien piirteiden poistaminen ja maun paran-

1. Komulainen 1986, s. 189, 191-192.

2. Komulainen 1986, s. 160, 192.

taminen Tukholmassa virallisesti hyväksytyjen tyylikäsitysten suuntaan.¹ Maalaiskirkon ihannetyypiksi tuli kivistä rakennettu länsitornillinen pitkäkirkko tai jos väkiluku vaati, ristikirkko. Tiilestä muuratun tai puisen tynnyriholvin katta- ma, valkoiseksi kalkittu kirkkosali kuvasti ajan rationalismin ja kirkollisen neologian suosimaa tarkoituksenmukaisuutta ja yksinkertaisuutta. Kun usklassismi 1700-luvun lopulla syrjäyt- ti barokin ja rokokoon rikkaammat muodot, nämä piirteet tuli- vat yhä selvemmin esille. Usklassismin ja varsinkin sen alku- ajan kustavilaisen klassismin aikana kirkkojen sisustuksen vä- riasteikko vaaleni. Suosittiin helmenharmaata ja vaaleansinis- tä sekä seinäpintaa jaottelevia pilastereita, jotka pyrittiin marmoroimaan todella marmoria muistuttaviksi.²

Vähitellen siirryttiin vielä rokokoovaikutteisesta usklassis- mista raskaampaan empireen, joka edelleen ihannoi kiviarkkiteh- tuuria.³ Empiren valtakautta kesti pitkälle 1800-lukua. Tyy- lille oli ominaista yksiväriset pinnat, sillä seiniä ei enää jaoteltu kenttiin. Seinän ja katon rajaa pyrittiin korostamaan erilaisilla koristelustoilla, ja graniittia jäljittelevä täplä- maalaus oli edelleen yleistä.⁴ Profaanissa arkkitehtuurissa le- veä friisi kattolistassa oli erittäin suosittu empiresisustuk- sissa.⁵

Kun Temmeksen kirkon sisätilan maalaustyö vuonna 1847 suori- tettiin, oli emäseurakunnan Limingan A.W.Arppen ja A.F.Gran- stedtin piirustusten mukaan vuonna 1826 valmistunut ristikirk- ko vielä sisätilaltaan maalaamaton. Kirkon sisäseinät maalat- tiin vasta vuonna 1862, ja alttarilaite marmoroitiin seuraava- na vuonna.⁶ Tuolloin oli käytössä vielä vuonna 1596 valmistu- nut länsitornillinen tukipilarikirkko. Rakennuksen sisäseinät oli valkaistu liimavärillä, jossa koristeena oli käytetty orna- mentteja ja kuva-aiheita, joista ei ole säilynyt tarkempia tie- toja.⁷

1. Sinisalo 1978, s. 70.

2. Sinisalo 1978, s. 71; Riska 1978, s. 166; Cleve 1968, s. 19. Niiranen 1981, s. 307: usklassismi 1775-1810, kustavilainen klassismi 1775-1810, empire 1810-1830 (1880).

3. Riska 1978, s. 166.

4. Nokela 1981, s. 201-203.

5. Niiranen 1981, s. 75.

6. Pettersson 1977, s.354,372.

7. Pettersson 1977, s. 213,321,318,

Kempeleen länsitornillisen tukipilarikirkon seinissä ja holvissa oli Mikael Toppeliuksen vuosina 1785 - 1795 suorittama maalauskoristelu.¹ Rantsilan vuonna 1785 valmistuneessa ristikirkossa oli myös Toppeliuksen maalauksia, sillä kirkkomaalari koristeli valkaistun kirkkosalin alttariseinän vuonna 1788 sekä saarnatuolin vuonna 1794.² Vuonna 1820 Mikael Toppelius koristeli myös Tyrnävän kirkon seiniä, saarnatuolin sekä maalasi alttarin, penkkejä, ikkunankehyskiä ja ovia. Maalaukset tuhoutuivat kirkon palossa vuonna 1865.³ Lumijoelle rakennettiin 1600-luvun alussa valmistuneen tukipilarikirkon jälkeen erivartinen, sisäviisteinen ristikirkko vuonna 1815, joka muutettiin vuonna 1849 keskeisesti korostetuksi kupukirkoksi. Tämä kirkko paloi kuitenkin vuoden 1850 tienoilla tai vasta vuonna 1882. Kirkon sisämaalauksesta ei ole tietoja, mutta oletettavaa on, että se olisi ollut sisätiloiltaan valkaistu.⁴ Utajärven kirkon sisätila, seinät ja holvi, oli valkaistu liimavärillä vuonna 1838. Penkit ja ikkunanpuitteet oli tuolloin maalattu helmenharmaiksi.⁵

Temmeksen kirkon sisätilan uutta maalauskoristelua tarkasteltaessa yhtymäkohtia löytyy ajan profaanista sisustustyylistä. Seurakunnan pienuudesta johtuva varojen niukkuus aiheutti sen, että mahdollisimman hyvään ja näyttävään lopputulokseen oli päästävä suhteellisen vähällä rasituksella. Maalarimestari Stadighin kanssa tehdystä urakasopimuksesta käy ilmi, että seurakuntalaiset halusivat viimeinkin, 80 vuotta kirkkorakennuksen valmistumisen jälkeen, toteuttaa sisämaalauksen kaikkia yksityiskohtia myöten. Korjaushankkeita veti innokkaasti eteenpäin korjausvuonna seurakuntaan muuttanut kappalainen Herman Malmberg. Tosin korjaushanke on ollut vireillä jo aikaisemmin, sillä maetriaaleja ja maalarin palkkaa varten kirkon kassaan oli kerättävä varoja jo vuosia aikaisemmin. Malmberg oli aikaisemmin toiminut Isonkyrön pitäjässä, Orismalan (Orisberg) tehdasseurakunnassa⁶, jossa oli vuonna 1830 valmistunut C.L.Engelin piirtämä kahdeksankul-

1. Mähönen 1975, s. 242.

2. Mähönen 1975, s. 245.

3. Mähönen 1975, s. 250.

4. Suomen kirkot 2 1978, s. 194; Lindberg 1934, s. 154.

5. Pettersson 1962, s. 211.

6. Colliander 1910, s. 706.

mainen empirekirkko. Uuden kappalaisen mielipide on ilmeisesti vaikuttanut Temmeksen kirkon sisämaalauksen lopulliseen asuun. Olihan naapuriseurakunnissa sekä muissa Limingan keppeliseurakunnissa vielä näkyvissä 1700-luvulle tyypillinen sisätilan koristelu valkaistuine seinineen ja holveineen sekä niitä koristavat kuvasarjat ja rikkaat ornamentit. Esikuvana ei ole toiminut myöskään emäseurakunnan Limingan uusklassillinen ristikirkko, sillä sen sisätila maalattiin vasta Temmeksen kirkon maalaustöiden jälkeen.

Temmeksen kirkon sisämaalauksessa päädyttiin lähinnä empirelle ominaiseen tummahkoon ja raskaampaan lopputulokseen marmorointiineen ja yksinkertaisine ornamenttinauhoineen. Lopputulos on kuitenkin sopusoinnussa arkkitehtonisilta piirteiltään vanhahtavan muotokielen kanssa. Empiresisustusta täydentävät vielä vuonna 1830 suurennetut, modernimpaa muotokieltä edustavat korkeat, suorakaiteiset ikkunat. Vielä tänä päivänä sisätilassa on näkyvissä pääpiirteissään tuo vuoden 1847 maalauskoristelu, jossa noudatettiin lähinnä papiston ja seurakunnan toivomuksia. Maalarimestari oli saanut toteuttaa omia ajatuksiaan vain muutamissa pienissä yksityiskohdissa. Sisätilan maalauskoristelua korjattiin vasta vuoden 1958 korjaustöiden yhteydessä, jolloin esimerkiksi vaaleankeltaisten seinien roiskemaalaus peitettiin.

15. Katon reunan koriste-
aine

Seinää kiertävän friisin koristekuvio Temmeksellä (vas.) ja Haapavedellä. Paulaharju 1916. HTTA. MV; Haapaveden kirkko, vanhoja alttaritauluja. Neg. 613:2. HTKA. MV.

13. ALTTARILAITTE

Kirkon valmistumisvuodelta olevan tiedon mukaan kirkossa oli tuolloin (1767) alttari¹, jolla tarkoitettaneen itse alttaria ja alttarikaidetta. Vuonna 1912 mainitaan Temmeksen kotiseutunumerossa, että "Alttarikin laitettiin silloin (1847) uudesta ja mallina pidettiin nähtävästikin Limingan kirkon byzantilaistyyliä alttaria. Asiantuntijan silmään vaikuttaa jotenkin häiritsevästi byzantilaistyylinen alttari sievän barokkimallisen saarnatuolin rinnalla, joka säilytettiin alkuperäisenä."² Maalaus-sopimuksen mukaan alttariaitaus sekä itse alttaritaulun kehykset (äfvenså altarskranket både in och ut vändigt såsom och ramen till sjelfva altartaflan) tuli marmoroida tai maalata yksivärisellä öljymaalilla kuten saarnatuolikin.³ Kanttori F.A.Gutzénin vuonna 1916 ottamassa valokuvassa alttarilaitteen maalauskoristelu on samanlainen kuin nykyisin. Alttarikaide on valokuvassa osittain peitetty valkoisella vaatteella, mutta kaide ei kuvassa näytä olevan kaksivärinen. Kaiteen käsinoja on kuitenkin ollut nykyistä vastaava, profiloitu.⁴ On ilmeistä, että alttarikaide on vielä vuosisadan alkupuolella ollut rakenteeltaan yksinkertaisempi. Tähän viittaa myös se, ettei vuonna 1847 annetuissa, hyvinkin yksityiskohtaisissa, ohjeissa ollut mainintaa kaiteen kaksivärisyydestä.⁵ Alttarikaide on viisilapainen umpinainen kaide, sen profiloitu käsinoja on verhoilematon. Käsinojaa kannattelevat litteät laudasta sahatut balusterit. Käsinoja ja balusterit on marmoroitu ja taustalevy siniseksi maalattu.⁶ Alttarikaide on saanut kaksivärisen balusterikoristelun ilmeisesti vuoden 1958 korjaustöiden yhteydessä, jolloin kirkkoon vuonna 1930 rakennetun lehterin kaide myös uusittiin.⁷ Itse alttari on rakennettu laudasta, ja sen sivut on marmoroitu. Alttarin korkeus on 94 cm, leveys 158 cm ja syvyys 70 cm.⁸ (DIA 19, KUVA 19)

-
1. Turun piispa Carl Fredrik Mennanderin kirje rovasti Matthias Pazeliukselle 22.7.1767. TTKA.
 2. Kaleva 9.11.1912, n:o 261 B. Temmeksen kotiseutunumero.
 3. Sopimus kirkon maalaustyöstä 7.6.1847, TKA. OMA.
 4. F.A.Gutzénin valokuva: Kirkko koilliseen peränurkkaan päin kuvattuna. HTKA.MV.
 5. Sopimus kirkon maalaustyöstä 7.6.1847. TKA. OMA.
 6. Hyvönen 1981, s. 2. HTTA. MV.
 7. Kirkkoneuvoston ptk. 22.6.1930. TKA; Th. Lindquistin korjausehdotus 16.6.1954. ROA. MV.
 8. Hyvönen 1981, s. 2. HTTA. MV.

Alttaritaulua ympäröivä alttarilaite seisoo kapealla suorakaisella jalustalla, joka on marmoroitu valkoisella ja harmaalla. Marmoroinnin päälle on maalattu ruskealla ja valkoisella muurausta jäljittelevä maalaus. Jalustalta kohoavat, lähinnä doorilaiset pylväät, ovat halkaisijaltaan pyöreät. Ne on marmoroitu mustalla ja valkoisella. Pylväiden pyöreää jalkaa reunustavat listat on maalattu mustalla, keltaisella ja sinisellä. Pylväiden ylä- ja alaosa kiertävät hammastetut keltaisella ja mustalla maalatut renkaat. Pylväiden kapiteelit ovat yksinkertaiset, keltaisiksi maalatut. Arkkitraavissa on keskellä tummemmalla marmoroitu suorakaide sekä reunoissa siniset yksinkertaiset sabloniruuksukset. Palkiston alareunassa on hammastus. Ylempänä kohoavassa päätykolmiossa on käytetty marmorointia sekä sinistä, valkoista ja keltaista maalauskoristelua.¹ (DIA20, KUVA19)

Limingan kirkon alttarilaite on tehty A.W.Arppen ja A.F.Granstedtin piirustusten (1823) mukaan. Limingan kirkon alttarilaitteessa on neljän joonialaisen pylvään kannattama palkisto ja päätykolmio. Pylväiden välissä on kussakin kaksi päällekkäistä pystypeiliä. Vuoden 1863 inventaarioluettelon mukaan alttarilaite oli vielä kokonaan maalaamaton, vaikka siinä olisi jo vuodesta 1828 pitänyt olla maalarimestari G.A.Wahlgrenin suorittama marmorointi.² Kalevan tiedon mukaan Temmeksen kirkon alttarilaitteen rakentamisessa saatiin vaikutteita emäseurakunnan vasta valmistuneesta alttarista. Mutta kun alttarirakennelma taukuineen Temmekselle valmistui, oli Limingan alttarilaite vielä kokonaan maalaamaton. Tosin arkkitehtonisia vaikutteita tästä on Temmekselle ilmeisesti saatu, vaikka laitteen rakenne kappelikirkossa olikin yksinkertaisempi. (KUVA 24)

1. Ks. myös Hyvönen 1981, s. 2. HTTA. MV.
2. Pettersson 1977, s. 354,355,371 ja 372.

14. CARL CHRISTOFFER STADIGHIN ALTTRITAU LU VUODELTA 1847

Suomen kirkon paimenmuistiossa vuodelta 1910 mainitaan Temmeksen kirkkoa esittelevässä kappaleessa: "Alttaritaulu kaksiosainen: Jeesus ristillä ja H.P. Ehtoollinen; se on vanha, tuntemattoman tekemä."¹ Alttaritaulun tekijä on kuitenkin vielä vuosisadan alussa ollut seurakuntalaisten hyvässä muistissa, sillä mainitaanhan Sanomalehti Kalevan Temmeksen kotiseutunumerossa vuonna 1912, että vuonna 1847 hankittiin alttaritaulu, jonka maalasi raahelainen maalari Stade.² Kyseinen nimi tarkoittaa juuri Carl Christoffer Stadighia, sillä tätä kutsuttiin kotikaupungissaan Stade-ukoksi.³ Samuli Paulaharju ei mainitse vuonna 1916 laatimassaan kertomuksessa alttaritaulun tekijästä mitään.⁴ Teoksessa Suomen kirkot ja kirkkotaide (1980) on seuraava tieto: "Alttaritaulu 1947: Kristus ristillä ja Ehtoollinen."⁵ Pohjois-Pohjanmaan kulttuurihistoriallisesti merkittävien kohteiden luettelossa vuodelta 1978 on tieto, että Temmeksen kirkon maalausten tekijä olisi Mikael Toppelius.⁶ Vuonna 1985 ilmestyneen Oulun läänin kirkkoja esittelevän teoksen mukaan alttaritaulun tekijästä esiintyy useita toisistaan poikkeavia tietoja, mainitaan mm. Mikael Toppelius ja Emanuel Granberg.⁷ Lars Pettersson tuli Haapaveden kirkon maalaustöitä ja alttaritaulua tutkiessaan siihen tulokseen, että niiden tekijä oli raahelainen maalarimestari Carl Christoffer Stadigh, jonka Pettersson mainitsee maalanneen myös Temmeksen kirkon sisätilan ja alttaritaulun.⁸ Muut maalaustyön oletetut tekijät Mikael Toppelius (1734 - 1821⁹) ja Emanuel Granberg (1754 - 87?¹⁰) olivat jo kuolleet ennen Temmeksen kirkon sisätilan ja alttaritaulun maalaustöitä. On toki ymmärrettävää, että vielä nykyään maalaustyön tekijänä pidetään jompaa kumpaa kirk-

1. Colliander 1910, s. 707.

2. Kaleva 9.11.1912, n:o 261 B. Temmeksen kotiseutunumero.

3. Paulaharju 1965, s. 170.

4. Paulaharju 1916, HTTA. MV.

5. Suomen kirkot 1980, s.

6. Pohjois-Pohjanmaan kulttuurihistoriallisesti merkittävät kohteet 1978, s. 146.

7. Oulun läänin kirkot 1985, s. 124.

8. Pettersson 1973, s. 496.

9. Mähönen 1975, s. 211, 213.

10. Mähönen 1975, s. 47.

komaalaria¹, vaikuttivathan molemmat aikanaan Oulun seudulla, ja molempien koristelemia kirkkorakennuksia oli edelleenkin nähtävänä. Stadighin nimi oli jostain syystä unohtunut tämän vuosisadan puolella.

Tässä tutkimuksessa Temmeksen kirkon alttaritaulumaalauksista käytetään nimitystä Jeesus ristillä sekä Pyhä Ehtoollinen. Alttaritaulu on kolmiosainen: alimpana on Pyhä Ehtoollinen, keskellä Jeesus ristillä ja ylimpänä päätykolmiossa Karitsa. Uusi uskonpuhdistuksen jälkeinen evankelinen alttaritaulu on yleensä kaksi- tai kolmiosainen, ja sen kehyksissä on arkkitehtonisia yksityiskohtia. Alaosassa esitetään yleensä ehtoollista, pääosassa ristiinnaulitsemista ja yläosassa ylösnousemusta tai taivaaseenastumista. Ylimpänä saattaa joskus olla puuhun leikattu Ylösnoussut tai tämän symbolina karitsa ristilippuineen.²

Vuoden 1847 maalaussopimuksessa luetellaan alttaritaulumaalauksien aiheet sekä annetaan ohjeet niiden kuvaustavasta: "... altartaflan hvilken i nedersta afdelningen bör föreställa Christus omgiven af sine Lärjungar i den stund han instiftar Nattvarden; Taflans hufvud eller medlersta afdelning bör afbildla Frälsaren på Golgatha samt öfverst i Triangeln af ramen bör synes ett Lamb med segerfana."³ Maalaukset Pyhä Ehtoollinen ja Jeesus ristillä on maalattu öljyvärillä kankaalle. Maalaukset on naulattu ilman kehyksiä suoraan hirsipinnalle. Naulauksen päälle on kiinnitetty keltaruskeat puulistat.⁴

Maalauksen Pyhä Ehtoollinen koko on 67,5 x 180,0 cm. Pitkän suorakaiteisen pöydän takana istuu Kristus opetuslastensa ympäröimänä. Damastiliinan⁵ päälle on katettu tinalautaset, sinertäviä laseja ja pikareja sekä karahveja. Astioiden välissä on pyöreitä, pieniä leipiä. Pukkijalkainen pöytä on matalassa kasettikattoisessa huoneessa, jonka molemmilla sivuseinillä on suorakaiteiset, tummaksi maalatut aukot. Takaseinällä on kolme suorakaiteista ikkunaa, joista keskimäinen on muita korkeampi. Ikkunoista nä-

1.Suntio Matti Marttilan tiedonanto 6.2.1983.

2.Riska 1978, s. 154.

3.Sopimus kirkon maalaustyöstä 7.6.1847. TKA. OMA.

4.Kiljunen, Temmeksen kirkon alttaritaulun vaurioiden tarkastus 23.3.1959. HTTA: P

5.Hyvönen 1981, s. 2. HTTA. MV.

kyy kaupunkimaisema kupolikattoisine rakennuksineen ja korkeine torneineen. Kaupunkiin, joka on Jerusalem, johtaa vasemmalla tie. Kristus istuu keskellä pöydän takana, ja opetuslapset tämän molemmilla puolilla, kuusi kummallakin sivulla. Opetuslapset näyttävät keskustelevan ja kiistelevän keskenään. Heidät on kuvattu neljässä kolmen hengen ryhmässä. Maalauksen henkilöt ovat pukeutuneet keltaisiin, sinisiin ja vihreisiin pukuihin tai viittoihin. Lattia on vaaleanruskea, huonetila takana tummansiniseksi maalattu. (KUVAT 20,21,DIAT22-24)

Holmströmin mukaan Temmeksen Pyhä Ehtoollinen olisi kopio van Dyckin maalauksesta.¹ Työ on kuitenkin selvä kopio Leonardo da Vincin 1480-luvulla Milanon Santa Maria delle Grazien refektorioon maalaamasta samannimisestä työstä, joka on ollut esikuvana useimmille myöhemmille ehtoolliskuville². Vielä pitkälle 1800-lukua maalarit käyttivät esikuvinaan kansainvälistyneitä uskonnollisaiheisia puupiiroksia ja kuparipiiroksia. Arvostetuimmatkaan maalarit eivät epäröineet käyttää joko koko maalauksen tai sen osan mallina kuparipiiroksia. Taidoiltaan heikoimmat maalarit joutuivat hyvään lopputulokseen päästäkseen vielä useammin turvautumaan valmiisiin malleihin.³

Esikuvaansa verrattuna Carl Christoffer Stadighin Pyhän Ehtoollisen tapahtuma on sijoitettu huomattavasti matalampaan tilaan. Kuvatut henkilöt vaikuttavat suhteettoman suurilta verrattaessa heitä huonetilaan tai pöydän kokoon. Stadigh on kuvannut Leonardon työssä näkyvän kasettikaton, mutta jättänyt keskimmäisen oven yläpuolelta sen kaariaiheen pois. Keskeisperspektiivi on kuitenkin korostunut, koska keskimmäistä oviaukkoa on suurennettu. Temmeksen Pyhässä Ehtoollisessa väritys poikkeaa alkuperäisestä, myös opetuslasten vaatetus on erilaista. Esineet pöydällä on kuvattu huolellisesti ja pikkutarkasti samaan ta-

1. Kaleva 9.11.1912, n:o 261 B. Temmeksen kotiseutunumero.

2. Mähönen 1975, s. 202.

3. Riska 1978, s. 154.

paan, joskin pöydälle on lisätty lasikarahveja ja pulloja. Stadighin maalaus ei ole yksityiskohdiltaan tarkka kopio Leonardon Pyhästä Ehtoollisesta. Esimerkiksi Jeesuksen vasen käsi kurkottaa Stadighin versiossa jalallista pikaria, ja vasemmalla maalauksessa olevan henkilön kädestä puuttuu veitsi. Toisena vasemmalla olevan opetuslapsen käsi on jätetty kokonaan maalaamatta.

Johan Gustaf Hedmanin vuonna 1840 maalaamassa Rantsilan kirkon alttaritaulun predellassa on myös jäljennös Leonardon Pyhästä Ehtoollisesta. Hedmanin maalaus on yksityiskohtaisempi kopio. Pekka Rönkkö arvelee Hedmanin kopioineen maalauksen jostain painokuvajäljennöksestä, joita oli tuolloin paljon liikkeellä.¹ Hedmanin ja Stadighin alttaritaulumaalauksen välillä on mielenkiintoisia yhtymäkohtia. Myös Hedmanin työssä Kristuksen käsi kurkottaa pikaria, ja toisena vasemmalla olevan opetuslapsen kättä ei ole maalauksessa kuvattu. Saattoi olla, että Stadigh suorastaan kopioi Rantsilan Pyhän Ehtoollisen Temmeksen alttaritauluun, olihan myös ristiinnaulittuun saatu vaikutteita naapuriseurakunnan alttaritaulusta.

Väreiltään Stadighin Pyhä Ehtoollinen eroaa alkuperäisestä maalauksesta, mutta kompositio ja yksityiskohdat on kopioitu lähes sellaisenaan. Stadighin työssä korostuvat henkilöiden silmät sekä käsien asennot. Maalauksessa on pyritty ilmeikkyyteen, vaikka kasvojen muotoja ei oikein olekaan pystytty tuomaan esille. Temmeksen kirkon alttaritaulun predellaosan Pyhä Ehtoollinen on toteutukseltaan huomattavasti varmempi ja myös yksitoikkoisempi kuin Haapaveden 12 vuotta aikaisemmin valmistunut samanaiheinen teos, jossa oli runsaasti naivia eloisuutta ja ilmeikkyyttä. Temmeksen työstäkään ei ole kokonaan hävinnyt Stadighille ominainen tuore kansanomaisuus jopa arkipäiväisyys - syynä juuri Stadighin puutteelliset taidot "taulu-maalarina". Juhlavan harras uskonnollinen aihe on saanut maalauksessa tutunomaisen, ikään kuin kodikkaan toteutuksen.

1. Rönkkö 1986, s. 93. Rantsilan kirkon kuorimaalaukset ovat Mikael Topeliuksen käsialaa vuodelta 1788. J.G.Hedmanin maalaus vuodelta 1840 oli väliaikainen, lahjoitettu alttaritaulu. Suomen kirkot ja kirkkotaide 2.1980.

Alttaritaulun keskiosassa on maalaus Jeesus ristillä. Maalauksen koko on 180 x 195 cm.¹ Maalauksen keskellä on Kristus kiinnitettynä käsien läpi lyödyillä nauloilla kapeahaaraiseen tammiristiin². Kristuksen kädet on kohotettu jyrkästi ylöspäin, sillä ristin poikkipuun on kapea verrattuna runko-osaan. Pystysuora runko-osa ei näy jatkuvan poikkipuun yläpuolelle. Maalauksen alareunassa on näkyvissä kaksi ristikkäistä puukiilaa. Ylhäällä ristissä, poikkipuun päällä, on alareunastaan käpristynyt paperiliuska, jossa on teksti JESUS/NASA/RENUS. Parrakkaan, pitkähiuksisen Kristuksen pää on taipunut nojaamaan oikeaan olkapäähän. Silmät ovat suljetut. Jalat ovat päällekkäin, mutta kummatkin on naulattu omilla nauloillaan. Lanteiden ympärille on kiedottu löysästi valkoinen vaate. Kylkihaavasta sekä naulojen haavoista tihkuu verta. Tausta on yksivärinen, tummansiniseksi maalattu.

Jeesus ristillä -maalauksessa Carl Christoffer Sradigh on pyrkinyt mahdollisimman viimeistellyyn anatomian kuvaukseen, mutta varsinkin kasvot ovat tuottaneet hänelle vaikeuksia. Kädet ja jalat on kuvattu erittäin yksityiskohtaisesti, samoin draperian kuvaukseen on yritetty kiinnittää huomiota. Lanteille kiedottu vaate erottuukin maalauksessa ikään kuin koristeellisenä yksityiskohtana. (KUVA 22, DIA 21)

Temmeksen kirkon maalaus Jeesus ristillä kuuluu yksifiguuristen ristiinnaulittumaalausten ryhmään. Oulun seudulla aihetta on käsitellyt samalla tavalla esimerkiksi Henrik Wacklin maalauksessaan Oulun vanhan kirkon alttaritaulussa, joka on peräisin 1790-luvulta.³ Suunnilleen samoihin aikoihin (1787) Emanuel Granberg maalasi Vihannin kirkon alttaritaulun, josta löytyy samoja piirteitä kuin Temmeksen kirkon alttaritaulussa.⁴ Myöhemmin Johan Gustaf Hedman päätyi Rantsilan kirkon vuonna 1840 valmistuneessa Jeesus ristillä -maalauksessa myös yksifiguuriseen lopputulokseen.⁵ Esikuvana tavalle kuvata ristiinnaulitsemista edellä esitetyn käytännön mukaisesti on ollut Rubensin tuotanto, joka tuli tunnetuksi varsinkin Rubensin oppilaan Paulus Pontiuksen tekemien kopioiden kautta.⁶ Carl Christoffer

1. Hyvönen 1981, s. 2. HTTA. MV.

2. Ibid.

3. Rönkkö 1986, s. 98 kuva 50.

4. Rönkkö 1986, s. 127 kuva 69.

5. Rönkkö 1986, s. 93 kuva 49.

6. Rönkkö 1986, s. 130, 131 kuvat 77-80.

Stadighin maalaamassa ristiinnaulitussa löytyvät esikuvat juuri Hedmanin tuotannosta. Rantsilan kirkon alttaritaulu lienee kokonaisuudessaan ollut lähtökohtana seurakunnan päättäessä Temmeksen kirkon alttaritaulun aiheista. Ratkaisu on ollut helppo myös Stadighille, jolle henkilöhahmojen maalaaminen on ilmeisesti ollut vaikea tehtävä. Maalari saattoi nyt keskittää taitonsa Kristuksen hahmon toteuttamiseen. Stadighin tekniikka on kehittynyt Haapaveden maalaustöiden jälkeen, jotka hän oli tehnyt 28-vuoden ikäisenä. 12 vuodessa siveltimen käyttö on tullut huomattavasti varmemmaksi, mutta liiankin viimeistely lopputulos on menettänyt nuoruuden lennokkaan ja persoonallisen ilmeensä, ja maalaus vaikuttaa hieman yksitoikkoisen kuivakiskoiselta.

Altтарitaulun ylimmässä osassa, sen päätykolmiossa, on siniselle pohjalle maalattu valkoisenharmaa karitsa, jonka pää on sijoitettu oikealle. Eturaajojen välissä on tanko, jossa liehuu valkoinen päistään lovettu viiri. Karitsa symboloi Jeesusta Jumalan karitsana, ja viirillä tarkoitetaan voitonlippua.¹ (KUVA 19, DIA 20)

Temmeksen kirkon alttaritaulu noudattaa sekä rakenteeltaan että aiheiltaan yleistä alttaritaulumuotoa: se on kolmiosainen, predellassa Pyhä Ehtoollinen, keskiosassa Jeesus ristillä ja ylimpänä Karitsa. Aiheiden kuvaustapa noudattelee totuttuja, vuosisataisia perinteitä, joista on löytynyt esimerkkejä naapuriseurakuntien kirkoissa. Alttarilaitteen ja alttaritaulun valmistuminen on saattanut lopullisesti kirkon sisätilan valmiiksi. Toteutukseltaan vanhahtava ja rakenteeltaan yksinkertainen alttaritaulu on hyvin sopu-soinnussa länsitornillisen tukupilarikirkon, väritykseltään tumman ja koristuksiltaan niukan, sisätilan kanssa. Samoin alttarilaitteen yksinkertainen muoto-kieli omalta osaltaan täydentää tätä tasapainoista kokonaisuutta.

1. Lempiäinen 1978, s. 154.

15. SAARNATUOLI

Tiedetään, että Temmeksen kirkossa oli saarnatuoli jo sen valmistumisvuonna 1767¹, mutta sen tekijästä ei ole löytynyt tietoja. Saarnatuolin viisisivuinen rokokootyylinen kori on voimakkaan pullea ja pyöreästi kaartuva. Maljamainen pohja on ilman jalkaa ja päättyy nodukseen. Korin reuna on voimakkaasti kaartuva, ja ulospäin pullistuvaksi muotoiltu porraskaide noudattelee korin muotoa.² Saarnatuoli on sijoitettu pohjoisen tukipilarin kohdalle, joka on etelä- ja länsisivuiltaan vuorattu pystylaudoituksella korin alaosan korkeudelta kattolistan alareunaan. Hirsien arkun länsisivun laudoitus kulkee vinosti tukipilarin nurkasta ikkunan oikealla puolella olevaan följarin, eikä noudattele tukipilarin kulmikasta muotoa. Alkuaan saarnatuolissa ei ollut kaikukatosta, vaan sen valmisti vuonna 1847 Sillankorvan isäntä Juho Jaakonpoika Junntila.³ Katos on kahdeksankulmainen, ja sen profiililistan reunalauta on jousenkaaren muotoinen. Katoksen kulmista kaartuvat S-kirjaimen muotoiset, avoimet kaaret keskustaan. Kaaret kannattelevat levyn päällä olevaa pallojalkaista ristiä.⁴ (KUVA 23, DIAT 25-27)

Vuoden 1833 inventaarioluettelossa mainitaan, että saarnatuoli oli vielä tuolloin maalaamaton.⁵ Vuonna 1848 saarnatuolista kerrotaan, että se oli marmoroitu edellisenä vuonna vaaleanharmaalla öljyvärillä (Predikstolen till formen ättkantig, mera enkel är 1847 målad med marmorerad hvitgrå oljefärg).⁶ Saarnatuoli oli maalattu laajojen korjaus- ja maalaustöiden yhteydessä vuonna 1847. Maalarimestari Stadighin kanssa tehdyssä sopimuksessa mainitaan saarnatuolin koristelusta, että tuoli oli maalattava joko yksiväriseksi tai marmoroitava (Predikstolen med allt hvad dertill hörer bestrykes med slätt eller marmorerad perlfärg...)⁷ Seurakunnan kappalainen Nils Holmström kuvailee vuonna 1886 saarnatuolia seuraavasti: "Saarnatuoli muo-

-
1. Turun piispa Carl Fredrik Mennanderin kirje rovasti Matthias Pazeliukselle 22.7.1767. TTKA.
 2. Hyvönen 1981, s. 3. HTTA. MV.
 3. Kaleva 9.11.1912, n:o 261 B. Temmeksen kotiseutunumero.
 4. Hyvönen 1981, s. 3. HTTA. MV.
 5. Inventaarioluettalo 30.12.1833. OTKA. OMA.
 6. Sopimus kirkon maalaustyöstä 7.6.1847. TKA. OMA.

doltaan kahdeksankulmainen, sijaitsee kirkon vasemman puoleisella seinämällä kirkon keskikohdalla, maalattu vuonna 1847 harmaalla öljymaalilla."¹ Vuonna 1895 mainitaan, että saarnatuoli oli tuolloin marmoroitu. Vuoden 1901 inventaarioluettelossa on kuitenkin tieto, että tuoli maalattu vaaleanharmaaksi, mikä tieto toistuu vuoden 1906 inventaarioluettelossa.² Samuli Paulaharju kuvailee Temmeksen saarnatuolia vuonna 1916 seuraavasti: "Saarnastuoli on vasemmalla. Se on hyvin sievä valkeaksi maalattu rokokotyylillä. Mitään kuvia siihen ei ole maalattu, joitakuuta reunakoristeita vain."³

Kun saarnatuolista mainitaan, että se oli joko vaaleanharmaa tai valkoinen, tarkoitettaneen nimenomaan vuonna 1847 valkoiselle pohjalle harmaalla maalattua marmorointia. Saarnatuolin maalauskoristelu uusittiin vuonna 1958, jolloin marmorointi sai alkuperäistä huomattavasti voimakkaamman kuvioinnin.⁴ Vuonna 1916 otetussa valokuvassa pintakuviointi on hyvin tasainen⁵, ja muistuttaa lähes yksiväristä pintaa, mistä syystä johtuvat vaihtelevat tiedot saarnatuolin maalauskoristelusta. Saarnatuolin yksityiskohtien koristelusta ei maalaussopimuksessa annettu ohjeita. Vuoden 1847 maalauskoristelu lienee kuitenkin säilynyt korissa ja kaiteessa muuttumattomana aina vuoteen 1958, jolloin tuoli maalattiin uudelleen yksityiskohdat kuitenkin säilyttäen.⁶ Korin peilien reunat on maalattu vihertävällä maalilla. Korin alareunan profiililistassa on kapea sinisellä maalattu kierteisnauha, ja yläreunan profiililistassa on leveämpi, samoin sinisellä maalattu, ruusukeaiheinen sablonoitu koristenauha.⁷

Vielä vuonna 1916 saarnatuolin kaikukatos oli nykyistä huomattavasti vaaleampi ja maalauskoristelultaan yksinkertaisempi. Se oli ilmeisesti marmoroitu vaaleanharmaaksi kuten korin peilit. Reunalaudan alareunassa, profiililistassa sekä S-kaarissa oli muuta tummemmat maaliraidat.⁸ Vuonna 1958 suoritettun kor-

1. Holmström 1886, s.1. HTTA. MV.

2. Inventaarioluettelot 12.8.1895, 16.9.1901 ja 29.10.1906. OTKA. OMA.

3. Paulaharju 1916, s. 10. HTTA. MV.

4. Th. Lindquistin työselitys sisämaalauksesta 15.7.1958. ROA. MV.

5. Paulaharju 1916, valokuva kirkon sisätilasta, neg. 3490:493. KKA. MV.

6. Valokuva kirkon sisätilasta 1958, neg. 59864. KKA. MV.

7. Hyvönen 1981, s. 3. HTTA. MV.

8. Paulaharju 1916, valokuva kirkon sisätilasta, neg. 3490:493. KKA. MV.

jausmaalauksen yhteydessä kaikukatos maalattiin vihertäväksi kuten peilien reunat. Reunalautaan maalattiin keskelle marmoroidut soikiot. Yksityiskohdat on maalattu keltaisella ja punaruskealla. S-kaarten kannattaman levyn päällä oleva risti on keltainen. Kaikukatoksen sisäpuolella on kahdeksansakarainen aurinko, joka näkyy myös vuonna 1916 otetussa valokuvassa¹. Aurinko on maalattu keltaiseksi ja sen ympärillä oleva kehä muuta vaaleammalla vihreällä värillä. (DIA 27)

Saarnatuolin takana on draperiamaalaus, joka kiertää tukipilarin länsi- ja eteläseinän laudoituksella ja itäseinän hirsipinnalla. Samuli Paulaharju kuvailee maalausta: "Saarnatuolin tausta salvospilarin seinä ikkunapieleen asti on peitetty lauvoituksella. Siihen on maalattu joku verhon tai esiripun tapainen karminpunaisella laskosvarjoineen ja nuorasiteineen sidesolmuineen ja kolmine omenoineen."² Draperia on maalattu tummanpunaisella, vuori sinisellä. Reunaa kiertää keltainen raita. Vaate on sidottu keskeltä ja molemmilta sivuilta keltaisella punosnauhalla ruusukkeiksi. (DIAT 16,25,27,28, KUVAT 9,10)

Maalarimestarin kanssa tehdyssä sopimuksessa ei mainita saarnatuolin takana olevaa draperiamaalausta. Ajatus koristeaiheen käytöstä Temmeksellä on ehkä saatu naapuriseurakunnan Rantsilan kirkosta, jonka saarnatuolin taustaan Mikael Toppelius maalasi verhosommitelman vuonna 1788³. Maalarimestari Stadighilla oli aikaisempaa kokemusta draperia-aiheen toteuttamisesta, sillä hän oli maalannut vuonna 1835 Haapaveden kirkkoon draperiamaalauksen köysineen ja tupsuineen.⁴

Saarnatuoliin johtaa porttirakennelma, jonka otsalauta on voimakkaasti profiloitu. Oven koristeena on profiililaudasta sommiteltu risti. Vuoden 1958 korjaustöiden yhteydessä ovi maalattiin vihertäväksi. Ovi ei ole aina ollut nykyisellä paikallaan. Vuosisadan alkupuolella se oli vielä sakaristossa nurkka-kaapin ovena. Vuonna 1954 laaditussa korjausehdotuksessa, ehdotetaan sen siirtämistä kirkkosalin puolelle, alkuperäiselle paikalleen.⁵ (DIA 16)

-
1. Paulaharju 1916, valokuva kirkon sisätilasta, neg. 3490:493. ROA. MV.
 2. Paulaharju 1916, s. 11. HTTA. MV.
 3. Mähönen 1975, s. 246.
 4. Pettersson 1973, s. 494.
 5. A.Tavaststjerner mittapiirustukset 28.-29.6.1916; Th.Linquist, kirkon korjausehdotus 16.6.1954. ROA. MV.

16. KORJAUSTYÖT 1800-LUVUN LOPULLA

Vuoden 1847 laajojen korjaus- ja maalaustöiden jälkeen Temmeksen kirkossa tehtiin 1800-luvulla vain pienehköjä korjaus- ja maalaustöitä. Kirkon katto tervattiin ainakin kesällä 1857 ja katolla tehtiin vuoden 1860 keväällä pienehköjä korjaustöitä. Vuonna 1851 mm. länsitornin katto tervattiin, hankittiin uusia ikkunanaruutuja sekä suoritettiin pieniä maalaustöitä. Ikkunoita jouduttiin korjaamaan säännöllisesti, sillä lasiruutuja hankittiin ainakin vuosina 1853, 1855, 1856, 1868 ja 1879.¹

Vuoden 1871 rovastintarkastuksen yhteydessä huomautettiin kirkon katon ja lattian huonosta kunnosta, ja seurakuntalaisia kehoitettiin keräämään varoja tulevia korjaustöitä varten.² Kirkon lattia uusittiin kokonaan vuosien 1877 ja 1878 aikana. Tuolloin uusittiin myös penkit ja maalattiin aikaisemman vaaleansinisen sijaan nyt keltaisiksi. Vuoden 1881 inventaarioluettelossa mainitaan, että penkit olivat nyt hyvässä kunnossa.³

Kirkon ulkoseinät olivat vuonna 1830 suoritettun vuorauksen jälkeen vielä hyvässä kunnossa. Vuonna 1847 keltaisella öljyväriellä maalattu länsitorni laudoitettiin ja maalattiin vaaleanharmaalla öljyväriellä vuonna 1879.⁴ Ilmeisesti myös vuorilautojen (DIA 31) valkoinen öljyvärikäsittely uusittiin tuolloin. Ajatus kellotornin uudesta värityksestä on ilmeisesti saatu Limingasta, jossa keltaokralla maalatun tapulin ulkoseinät maalattiin vuonna 1877 harmaalla öljyväriellä.⁵

1. Kirkonkassan tilit 1844-1881; Kappelikokouksen pöytäkirja 1.6.1857. TKA. OMA.

2. Rovastintarkastuspöytäkirja 28.9.1871. OTKA. OMA.

3. Inventaarioluettelot 27.8.1871; 3.10.1881. OTKA. OMA.

4. Inventaarioluettelot 12.8.1895, 11.8.1890. OTKA. OMA.

5. Pettersson 1977, s. 334.

17. KIRKON SISÄTILA 1800-LUVULLA

Tärkein muutos Temmeksen kirkon sisätilassa oli 1800-luvun aikana sisämaalauksen valmistuminen sekä tähän liittyvät alttarilaitteen ja saarnatuolin koristelutyöt ja uuden alttaritaulun valmistuminen. Vuosisadan loppupuolella vuoden 1847 sisämaalaus hieman muuttui, kun mm. penkit saivat uuden värityksen. Useita rakenteellisia muutoksia kirkon sisätilassa ei vuosisadan aikana tapahtunut. Tärkein sisätilaan ja mm. penkkijärjestykseen vaikuttanut muutos oli Pikkukirkon rakentaminen vuonna 1847.

Vuosisadan alussa kirkoon hankittiin useita uusia valaisimia, joita 1700-luvun puolella oli suhteellisen vähän, kun otetaan huomioon vähäisempi ikkunamäärä ja tästä johtuva valon tarve. Vuonna 1801 kirkkoon ostettiin neljä lampetta, jotka sijoitettiin kirkon käytävään. Seuraavana vuonna ostettiin yksi puusta ja raudasta valmistettu kynttiläkruunu, joka oli käytössä aina vuoteen 1858.¹ Jouluaamuna vuonna 1803 kihlakunnantuomari Henrik Holmbom vaimoineen lahjoitti kirkolle viisihaaraisen messinkipeltisen kynttilänjalan, joka sijoitettiin alttarille.² Vuoden 1804 inventaarioluettelossa mainitaan uutena kolmihaarainen kynttelikkö saarnatuolin vieressä seinällä.³ Kynttelikön oli valmistanut verstaskisälli Gustaf Stier vuonna 1803 Elias Tillbergin lesken työpajassa Hämeenlinnassa⁴, ja sen valmistuksessa käytettiin ainakin osittain kahden vanhemman kynttelikön tinaa⁵. Kirkkoon ostettiin 26.11.1846 messinkinen kymmenkynttiläinen pallokruunu, jonka oli valmistanut talollinen Abraham Moukka (Mandelin).⁶ Seuraavana vuonna samainen talollinen lahjoitti valmistamansa kaksihaaraisen kynttilänjalan, joka sijoitettiin saarnatuolin luokse. Sakaristoon ostettiin samana vuonna (1847) lisäksi kolmihaarainen kynttilänjalka.⁷ Vuonna 1858 todettiin pitäjänkokouksessa, että kaksi vanhaa kynttiläkruunua, joista toinen oli hankittu vuonna 1802 ja toinen 1700-luvun lopulla, olivat liian palovaaralliset. Kokouksessa esitettiin,

1. Kirkonkassan tilit 1801-1844. TKA. OMA; Inventaarioluettelot 1804, 30.8. 1833. TKA. OMA; Holmström 1886. HTTA. MV.

2. Inventaarioluettelo 24.7.1848. TKA. OMA; Holmström 1886. HTTA. MV.

3. Inventaarioluettelo 1804. TKA. OMA.

4. Hyvönen 1981, s. 3. HTTA. MV.

5. Kirkonkassan tilit 1801-1844. TKA. OMA.

6. Inventaarioluettelo 24.7.1848. TKA. OMA; Kirkonkassan tilit 1844.1881. TKA. OMA

7. Inventaarioluettelo 24.7.1848. TKA. OMA; Holmström 1886. HTTA. MV.

että seurakuntalaisilta kerättäisiin varoja uutta metallikruunua varten, joka oli tarkoitus tilata Olof Helanderilta Kalajoelta. Kruunu tulisi maksamaan 80 hopearuplaa. Vanhojen kruunujen metalliosat taottiin ketjuiksi, joilla korvattiin kannattimina aikaisemmin toimineet palovaaralliset köydet.¹ Myöhemmistä tiedoista käy ilmi, että uudet kruunut saatiin vuonna 1858.² Ne olivat messinkisiä, tyyliltään uusrokokoota.³ Vuonna 1889 oululainen kauppias Abraham Fellman lahjoitti kirkkoon empire-tyylisen kristallikruunun, joka oli muodoltaan pussikruunu, ja siinä oli paikat kuudelle kynttilälle.⁴

Kaksilasisesta tiimalasista on ensimmäinen merkintä vuodelta 1804.⁵ Tiimalasi on ollut ilmeisesti alunperin ollut joko saarnatuolin takana tukipilarissa tai saarnatuolin reunalla. Tiimalasin käyttö yleistyi 1600-luvulla, jolloin saarnojen enimmäispituudeksi määrättiin yksi tunti.⁶

Vuonna 1828 vanha numerotaulu korvattiin uudella. Taulun valmisti ja lahjoitti kirkolle Juho Jaakonpoika Kärsämä eli Junttila, joka teki myös saarnatuolin kaikukatoksen parikymmentä vuotta myöhemmin.⁷ Samana vuonna kirkon kassasta maksettiin metallinumeroiden maalaustyöstä.⁸ Vuonna 1830 hankittiin kolme renessanssityylistä puutuolia, nurkkakaappi sekä pieni pöytä, jotka kaikki sijoitettiin sakaristoon. Vuoden 1847 korjaustöiden yhteydessä ne maalattiin valkoisiksi.⁹ Lisäksi kirkon seinille oli ennen vuotta 1833 ripustettu kehystetty kuninkaan puhe valtiopäivien avajaisissa vuonna 1778 sekä viisi Suomen kansalle annettua keisarillisista oikeusjulistusta kehystettyinä. Nämä taulut oli sijoitettu Pikkukirkon oviaukon yläpuolelle. Ja ne olivat paikoillaan vielä 1900-luvun alkupuolella.¹⁰

1. Pitäjänkokouksen pöytäkirja 7.2.1858. TKA. OMA.

2. Holmström 1886, HTTA. MV.

3. Hyvönen 1981, s. 4. HTTA. MV.

4. Inventaarioluettelo 28.9.1871. OTKA. MV; Paulaharju 1916, s. 14. HTTA. MV.

5. Inventaarioluettelo 1804. TKA. OMA.

6. Lempiäinen 1981, s. 31.

7. Inventaarioluettelo 30.12.1833. TKA. OMA.

8. Kirkonkassan tilit 1801-1844. TKA. OMA.

9. Kirkonkassan tilit 1801-1844. TKA. OMA; inventaarioluettelot 30.12.1833, 24.7.1848. TKA. OMA.

10. Inventaarioluettelot 30.12.1833. TKA. OMA; 16.9.1901. OTKA. OMA.

Pastori Hildén lahjoitti vuonna 1838 seurakunnalle matkaehtoolisvälineet - hopeisen sisältä kullatun ehtoolliskalkin ja panteenin, jotka oli valmistanut oululainen kultaseppä Johan Imberg samana vuonna.¹ Talollinen Isak Wikiö lahjoitti vuonna 1843 kolehtihaavin, joka oli valmistettu mustasta sametista ja koristeltu kultareunuksella.² Vuonna 1852 kirkkoon saatiin lahjoituksena mustasta silkistä valmistettu, hopeakaluunoin koristeltu kalkkiliina.³ Kuusi vuotta myöhemmin, vuonna 1858, Maria Malmberg lahjoitti mustasta sametista valmistetun, hopeareunuksisen kirjaliinan.⁴ Tärkeimmistä pappien liturgisista vaatteista mainittakoon vuonna 1852 ostettu samettinen, hopeakaluunoin koristeltu musta messukasukka.⁵

Temmeksen kirkon hankinnat ja lahjoitukset näyttävät keskittyvän 1800-luvun alkupuolelle ja vuosisadan puoliväliin. Temmes sai kappelioikeudet vuonna 1796 ja ensimmäisen kappalaisen vuonna 1800. Seurakunnan itsenäistymisen jälkeen kirkkoon hankittiin runsaasti varsinkin valaistukseen liittyvää esineistöä. On selvää, että itsenäistymisen myötä vilkastunut seurakuntaelämä ja varsinkin uuden, oman kappalaisen tulo seurakuntaan on vaikuttanut myös hankintoja lisäävästi. Myös 1800-luvun puolivälissä esineistö karttu runsaasti, tuolloin hankittiin mm. uudet näyttävämmät uusrokookookruunut. Hankinnat ja lahjoitukset liittyivät vuoden 1847 korjaus- ja maalaustöihin, jolloin kirkon sisätila saatettiin lopullisesti valmiiksi. Vuosisadan lopulla hankintojen määrä väheni, sillä tuolloin kirkon kassaan kotiintuottiin varoja kirkon korjaustöitä ja pappilan rakentamista varten.

1. Holmström 1886. HTTA. MV; Hyvönen 1981, s. 12. HTTA. MV.

2. Holmström 1886. HTTA. MV.

3. Holmström 1886. HTTA. MV; Hyvönen 1981, s. 9. HTTA. MV.

4. Holmström 1886. HTTA. MV.

5. Kirkonkassan tilit 1844-1881. TKA. OMA; Holmström 1886. HTTA. MV.

18. KIRKON KUNTO VUOSISADAN VAIHTEESSA

Vuosina 1877 - 1879 suoritettut korjaustyöt koskivat etupäässä kirkon lattiaa ja länsitornia. Lisäksi oli suoritettu pieniä maalaustöitä kirkon sisätilassa. Vuosisadan loppupuolelle tultaessa oli varsinkin kirkon vesikatto tullut erittäin huonoon kuntoon. Vaativampiin korjaustöihin ei vuoden 1847 jälkeen ollut ryhdytty. Vuonna 1890 suoritettussa piispantarkastuksessa todettiin, että kirkko kaipasi nyt laajempaa korjausta. Seurakuntalaisia kehoitettiin keräämään varoja kirkonkassaan, jotta välttämätön korjaustyö ei tulevaisuudessa tulisi liikaa raskittamaan pientä seurakuntaa.¹ Viisi vuotta myöhemmin merkittiin piispantarkastuksessa pöytäkirjaan seuraava piispa Gustaf Johanssonin ankara huomautus samaisesta asiasta: "Oli viime kerran jo puhetta kirkosta, että se alkaa huonota ja että kassaa oli koottava sitä varten. Semmoista ei liene koottu, vaan piispantarkastuksen päätöstä täytyy noudattaa. Nyt vuotaa katto ja se täytyy parantaa," Samoihin aikoihin oli tullut ajankohdaiseksi myös pappilan korjaus. Pappilan kunnosta piispa huomauttaa seuraavaa: "Muuten pappila on niin huonossa tilassa, ettei hiippakunnassa ole toista. Ei ole se seurakunnalle kunniaksi. Ei tapaa pappilaa kattoon nähden semmoista."²

Temmesläiset puolustelivat korjaustöiden viipymistä seurakunnan laajennushankkeilla. Vuonna 1899 olivat Liminkaan kuuluneet Alatemmeksen kylän talot anoneet lupaa liittyä Temmeksen seurakuntaan, mutta Limingan kirkkoherra Forsman esitti hankkeelle vastaperusteluja vedoten "historiallisiin traditsioneihin", ja tuomiokapituli antoi hankkeen raueta.³ Asia oli esillä jälleen vuonna 1901, mutta siirto ei toteutunut, koska senaatti määräsi, että tilojen siirto sai tapahtua vasta silloisen papiston poistuttua seurakunnasta.⁴ Alatemmeksen vauras kyläkunta ryhtyi myöhemmin jopa hankimaan omaa kirkkoa ja kirkkoherraa, mutta asia katsottiin vuonna 1926 lopullisesti rauenneeksi.⁵ Temmesläiset odot-

1. Piispantarkastuspöytäkirja 11.8.1890. OTKA. OMA.

2. Piispantarkastuspöytäkirja 12.8.1895. OTKA. OMA.

3. Vahtola 1977, s. 115.

4. Vahtola 1977, s. 116.

5. Ibid.

tivat siis turhaan Alatemmeksen kyläkunnan liittymisestä joh-
tuvaa tulojen lisääntymistä. Asiaan vedottiin kuitenkin pitkäl-
le 1900-lukua, kun piispan- tai rovastintarkastuksissa tuli
puhe kirkon korjaustöiden laiminlyönnistä.

Vuonna 1901 piispa Juho Rudolf Forsman (Koskimies) toteaa jäl-
leen kirkon huonon kunnan, kuten piispat aikaisemmissakin tarkas-
tuksissa. Hän lisää, että jos Alatemmeksen kylä liitettäisiin
Temmekseen kävisi kirkko liian ahtaaksi, ja sitä olisi korjauk-
sen lisäksi myös laajennettava. Hänen ehdotuksensa oli, että kir-
kosta tehtäisiin ristikirkko, mikä ilmeisesti tarkoitti sakaris-
ton ja Pikkukirkon laajentamista ja korottamista. Korjaustyön
suunnittelu tulisi antaa alan ammattilaiselle, ja työ olisi tee-
tettävä päivätyönä kyläläisten puutavarasta.¹ Kun korjausasiaan
jälleen palattiin vuonna 1906, ei edes varoja oltu vielä ryhdyt-
ty keräämään. Kappalaisen mielestä hanketta kannatti siirtää,
koska seurakunnan laajennuttua manttaaliluku olisi kaksinker-
taistunut, ja kustannukset taloa kohti pienentyneet. Kirkossa
oli tehty pienehköjä korjauksia, mutta piispa epäili että kir-
ko saattoi perusteellisen korjauksen puutteessa mennä kokonaan
pilalle sisään valuvasta sadevedestä ja kosteuden aiheuttamas-
ta rakenteiden lahoamisesta.²

Piispantarkastuksessa vuonna 1911 vedotaan jälleen kerran lii-
toshankkeisiin sekä pappilan rakentamisesta aiheutuviin rasit-
teisiin. Piispa Johan Rudolf Koskimies mainitsee, ettei Ala-
temmeksen kyläkuntaa ole määrätty osallistumaan korjauskustannuk-
siin, vaikka kylä Temmekseen liittyisikin. Piispan mielestä tä-
mä seikka oli katsottava eduksi, sillä kirkkoa ei tarvitse laa-
jentaa taloluvun pysyessä samana. Tarkastuksen yhteydessä piis-
pa antaa seuraavia ohjeita: "Kun myöskin kirkon nykyinen tyy-
li on jalo ja kaunis, ei sitäkään tarvitse muuttaa, joka kaikki
huojentaa korjauskuluja. Muuten tulisi pitää tarkka huoli, et-
tä kirkon vanha, kaunis rakennusmalli säilytetään, jottei sen
kauneus ja harvinaisuus häviäisi ja ettei siitä tulisi joku

1. Piispantarkastuspöytäkirja 16.9.1901. OTKA. OMA.

2. Piispantarkastuspöytäkirja 29.10.1906. OTKA. OMA.

uusi välimuoto, joka ei ole sitä eikä tätä. Korjauksessa tarvitsisi luultavasti oikoa seiniä, joitakin paikkoja korjata, ja lisärakennus korottaa sopusointuun muun kirkon kanssa. Vielä tulisi kirkko sisältä laudoittaa, korjata katto ja laittaa lämmityslaitokset. Arkkitehti voi sitten ajallaan tarkemmin selittää näitä asioita. Kirkon voisi seurakunta jo heti punamullata ulkoa. Kun tähän innolla ryhdytte, saatte itsellenne kauniin kirkon jumalanpalveluspaikaksi."¹

Kirkon tuolloinen huono kunto näkyy selvästi Samuli Paulaharjun vuonna 1916 ottamissa valokuvissa. Varsinkin kirkon sisäkatto on täynnä kosteudesta johtuvia tummia laikkuja, samoin seinissä, ja salvosnurkissa on kosteuden aiheuttamia vaurioita. Vuoden 1906 inventaarioluettelossa kappalainen Niilo Holmström mainitsee, että kirkon seinät olisivat olleet harmaat², vaikka ne vuonna 1847 maalattiin vaaleankeltaisella liimavärillä ja kuvioitiin roiskemaalauksella. Seinien lisäksi myös katto oli menettänyt alkuperäisen värinsä, sillä vesivaurioiden johdosta väripinta oli pahasti tummentunut. Seinissä käytetty liimaväri ei ollut kovin kestävä, sillä se ei nuhraantumatta kestänyt kovaa kulutusta ja hankautui pois varsin helposti³. Vuonna 1906 mainitaan, että myös kirkon porttirakennus, ullakko, oli huonossa kunnossa.⁴ (KUVAT 3-6)

1. Piispantarkastuspöytäkirja 6.10.1911. OTKA. OMA.
2. Piispantarkastuspöytäkirja 29.10.1906. OTKA. OMA.
3. Niiranen 1981, s. 91.
4. Inventaarioluettelo 29.10.1906. OTKA. OMA.

19. KIRKON KORJAUSHANKE VUOSINA 1915 - 1916

Vasta vuoden 1915 aikana Temmeksellä ryhdyttiin viimein toimeen kirkon korjaamiseksi. Keväällä kyseisenä vuonna valittiin toimikunta suunnittelemaan korjaustöitä. Kirkonkokous hyväksyi toimikunnan esityksen, jonka mukaan lehtereitä ei vielä tässä vaiheessa rakennettaisi. Sisäseinät oli tarkoitus esityksen mukaan paneloida kapeilla laudoilla ja maalata valkoisiksi. Korjaus oli aikomus rahoittaa viinikassan varoilla ja ottaa pankkilaina.¹ Seurakunta hankki korjauspiirustuksen rakennusmestari Haloselta, ja ne lähetettiin tuomiokapituliin hyväksyttäväksi. Kirkonkokous toivoi niiden hyväksymistä, koska "näin tehty korjaus palauttaisi kirkon alkuperäiseen muotoonsa".²

Rakennusmestari Halosen suunnitelman mukaan huomattavin muutos ulkoasussa olisi ollut vuonna 1847 rakennetun Pikkukirkon purkaminen. Juuri tällä muutoksella tarkoitettiin kirkon saattamista alkuperäiseen asuunsa. Sakariston seinät oli tarkoitus korottaa runkokuoneen seinien korkuisiksi, ja katto muuttaa muodoltaan kaksilappeiseksi. Piirustuksissa sekä länsitorni että seinät on väritetty vaaleankeltaisella, mikä seikka edellyttäisi myös ulkoseinien vuorausta vaakasuoralla laudoituksella. Seinäpintaa jäsentävät valkoisiksi maalatut pystysuorat kontrastit ikkunoiden sivuilla. Sakariston päätyseinässä on valkoiseksi maalattu ristin ympärille sommiteltu koristeaihe. Länsipäädyn arkkitehtuuria olisivat muuttaneet länsitornin länsiseinän ikkunan korvaaminen pyöreällä ruusuikkunalla ja päätyyn sijoitetut pyörökaari-ikkunat.³ (LIITTEET 14,15)

Piirustuksen lähetettiin Kuopion hiippakunnan tuomiokapituliin, josta ne hyväksytyinä toimitettiin edelleen senaatin hyväksyttäväksi. Senaatti ei kuitenkaan Yleisten rakennusten ylihallituksen lausunnon perusteella voinut hyväksyä piirustuksia. Lausunnon mukaan "kysymyksessä olevaa kirkkoa, joka on rakennettu v. 1767 ja jonka ulkomuoto on sangen kaunis, ei pitäisi

1. Kirkonkokouksen pöytäkirjat 20.4.1915; 7.5.1915 ja 25.5.1915. TKA.

2. Kirkonkokouksen pöytäkirja 9.8.1915. TKA.

3. Rakennusmestari Halosen korjaussuunnitelma 1.6.1915. TKA.

muuttaa ennenkuin teknillisessä suhteessa kykenevä henkilö on laatinut täydelliset piirustukset, joista kirkon nykyinen ulkomuoto ja aijutut muutokset selvenisivät, mutta nykyiset piirustukset ovat niin yksinkertaisesti laaditut että Ylihallitus ei voi puoltaa niiden hyväksymistä".¹ Päätöksessä käytetään perusteluina Alarik Tavaststjernan 22.2.1916 päivättyä lausuntoa,² josta käyvät selvemmin ilmi myös Halosen suunnitelmaan sisältyvät korjaustyöt. Pikkukirkon purkamista perusteltiin sillä, että kirkko näin palautuisi alkuperäiseen asuunsa. Tavaststjerna ei katsonut perustelua aiheelliseksi, koska lisärakennus oli yli 60 vuotta kuulunut kirkkoon, ja itse kirkkorakennuskin oli vielä suhteellisen nuori. Pikkukirkko antoi myös tarpeellista lisätilaa, mikä kirkossa oli tarpeen. Sekä Pikkukirkkoa että sakristoa oli lupa korottaa, mutta vain muutamalla hirsikerralla, ja niiden kattomuodot oli säilytettävä. Korottamalla välikatolle tulisi lisätilaa, ja ne voitaisiin nyt paremmin eristää. Pikkukirkon ulko-ovi kehoitettiin poistamaan kokonaan. Halosen piirustuksissa sakariston ikkunaa oli suurennettu runkokuoneen ikkunoiden suuruiseksi, mitä ajatusta Tavaststjerna piti mahdollomana, koska ikkunasta olisi tullut suhteettoman suuri sisätilaan verrattuna. Halosen suunnitelman mukaan kirkon sisätila oli tarkoitus vuorata kapeilla laudoilla ja maalata valkoiseksi. Tavaststjernan mielestä kapea panelointi ei olisi ollut sopusoinnussa massiivisten sidehirsien kanssa. Hän esitti, että hirsipinnat puhdistetaan, tilkitään ja käsitellään vaaleanuskealla läpikuultavalla maalilla. Myös katto oli Halosen mukaan tarkoitus paneloida, mitä toimenpidettä perusteltiin esteettisillä syillä. Lisäksi katsottiin, että kirkon lämmöneristys olisi näin meneteltäessä parantunut. Asiantuntijan mielestä oli kuitenkin parempi vain puhdistaa katto, valkaista se tai jättää puunväriseksi kuten runkokuoneen seinät. Eristäminen tapahtuisi ullakolla, missä välikatto peitettäisiin ter-
vapaperilla ja laudoilla. Lehterille ei otettaisi tilaa kellaripulista, vaan portaat tuli sijoittaa eteiseen kuten aikai-

1. Keisarillisen Suomen senaatin, kirkollisasiaain toimikunnan kirje Muinaistieteelliselle Toimikunnalle 5.9.1916. HTTA. MV.

2. Alarik Tavaststjernan lausunto kirkon korjausehdotuksesta 22.2.1916. HTTA. MV.

semmin. Halosen suunnitelmissa länsitornin katto oli tarkoitus tehdä pellistä, mikä olisi ollut ristiriidassa runkohuoneen paanukaton kanssa. Länsitorniin oli sijoitettu ruusuikkuna ja länsipäätyyn, tosin länsitornin ikkunoita muistuttavat, mutta niitä paljon kookkaammat, pyörökaari-ikkunat. Näitä pidettiin rakennustaiteellisesti kirkon tyyliin täysin sopimattomina. Myös pääoven ulkomuotoa oli tarkoitus muuttaa, mutta sen säilyttäminen katsottiin kuitenkin aiheelliseksi.¹

Vuosien 1915 - 1916 korjaussuunnitelmien mukaan kirkkoon oli tarkoitus järjestää myös lämmitys, joka olisi parantanut seurakuntalaisten mukavuutta ja samalla lisännyt rakenteiden säilyvyyttä kosteusvaurioilta. Samuli Paulaharjun mukaan lämmityslaitteet (kaminat) oli tarkoitus sijoittaa molempien tukipilareiden viereen, niiden keskikäytävän puoleisille sivuille. Muutosten takia saarnatuoli oli tarkoitus siirtää lähemmäksi kuoria "niin että siihen voitaisiin nousta sakaristosta suoraan nyk. sakastista kirkkoon vievän oven kautta. Viereen tehtäisiin toinen ovi, joka veisi sakastista kirkkoon".² Lämmityslaitteet olisivat näin sijoitettuina peittäneet tukipilariarkut ja vähentäneet penkkien lukumäärää.

Pikkukirkkoa pidettiin yleisesti rakennukseen sopimattomana.³ Sisätilan valkaisua perusteltiin lähinnä käytännöllisillä syillä, joiden mukaan sisäseinät olisi ollut parempi erstää. Koska seinien ja katon liimaväripinta oli erittäin huonossa kunnossa, ja väri siitä kulunut kokonaan pois, oletettiin, että väritys oli alkujaankin ollut valkoinen. Sakariston ja Pikkukirkon korotusajatus oli ollut esillä jo aikaisemmin 1900-luvun alussa, kun vuonna 1901 piispantarkastuksen yhteydessä esitettiin näiden tilojen korottamista.⁴

1800-luvun puolivälissä oli väistyvän empiren jälkeen tyyli-suunnaksi kehittynyt uusgotiikka, jonka ideat saatiin lähinnä saksalaisista, englantilaisista ja ruotsalaisista aikakauslehdistä. Vuosisadan loppupuolella mukaan tuli uusrenessanssin aineksia.⁵ Temmeksen kirkon 1900-luvun alkupuolelle

1. Alarik Tavaststjernan lausunto kirkon korjausehdotuksesta 22.2.1916. HTTA.MV.
 2. Paulaharju 1916, s. 18-19. HTTA. MV.
 3. Kaleva 9.11.1912, n:o 261 B. Temmeksen kotiseutunumero.
 4. Piispantarkastuspöytäkirja 16.9.1901. OTKA. OMA.
 5. Pettersson 1962, s. 214.

ajoittuneessa korjaushankkeessa oli tarkoitus radikaalisti uudistaa vanha kirkkorakennus sekä ulkoa että sisätä. Myös tarpeellisten lämmityslaitteiden hankkiminen kirkkoon oli vaikuttanut sisätilan arkkitehtuuriin ja muuttanut huomattavasti alkuperäisessä asussaan säilynyttä kirkon sisätilaa. Huomattavimpana muutoksena sisätilassa olisi ollut hirsipinnan vuoraaminen kapealla laudoituksella, ja seinien valkoinen väritys. Pienen runkokuoneen tumma empireväitys olisi saanut aivan uudenlaisen ilmeen, jota olisivat täydentäneet länsiseinään puhkaistut uusgotiikan muotokieltä edustavat ikkunat. Vuonna 1915 alulle pantu korjaushanke kuitenkin kariutui, koska rakennusmestari Halosen suunnitelma hylättiin kokonaan. Korjaushanke olisi edellyttänyt laajempaa rakennushistoriallista tutkimusta ja asiantuntevampaa suunnittelutyötä. Piirustukset oli hyväksytty tuomiokapitulissa, mutta hanke kaatui Muinaistieteellisen toimikunnan antamiin asiantuntijalausuntoihin, joiden pohjana oli erityisesti Samuli Paulaharjun Temmeksen kirkosta kirkoittama selvitys sekä tähän liittyvät valokuvat. Paulaharju toimi tuolloin Oulun läänin Historiallisen ja Kansatieteellisen museon (nyk. Pohjois-Pohjanmaan museo) hoitajana¹.

Tarvetta korjaukseen oli ilmennyt jo 1890-luvulla. Piispantarkastuksen yhteydessä vuonna 1922 todettiin, että kirkon korjaushanke oli ollut jo pitemmän ajan vireillä, ja kirkko vaati sekä sisä- että ulkopuolen korjausta.² Laajemmat korjaustyöt siirtyivät kuitenkin 1930-luvulle, joten korjaushankkeen valmisteluissa vierähti 40 vuotta.

1. Samuli Paulaharjun kirje valtioneuvostonkirjuri Hj. Appelgren-Kivalolle 27.1.1916. HTTA. MV.

2. Piispantarkastuspöytäkirja 23.7.1922. TKA. OMA.

20. KIRKON MYÖHEMMÄT KORJAUSTYÖT

Vuodelta 1922 on peräisin tieto, että kirkko oli tuolloin vielä korjaamatta. Syyksi töiden viivästymiseen ilmoitettiin seurakunnan huono taloudellinen tilanne.¹ Seitsemän vuotta myöhemmin korjaustöiden suunnittelu lähti jälleen käyntiin. Seurakuntalaiset eivät halunneet suuria muutoksia ulko- ja sisätilaan, kuten 13 vuotta aikaisemmin, mutta Pikkukirkko esitettiin jälleen poistettavaksi.² Vuoden 1935 piispantarkastuksessa todettiin, että kirkko oli korjattu, ja sinne oli hankittu lämmityslaitteet.³

Korjaussuunnitelman teki oululainen arkkitehti D.Dahlberg. Seurakunta hyväksyi piirustukset muutamaa kohtaa lukuunottamatta 22.6.1930.⁴ Piirustusten mukaan suurin muutos kirkon sisätilassa olisi ollut hirsipinnan vuoraaminen kapealla laudoituksella (3/4" x 4") ja seinien maalaaminen vaalein värein. Seinien vuoraus jäi kuitenkin tekemättä, ja suurempi maalauskorjaus siirtyi vuoteen 1958. Dahlbergin piirustusten mukaan lehterin portaat tuli rakentaa eteisestä nouseviksi, kuten Alarik Tavaststjerna oli jo vuonna 1916 suositellut lausunnossaan tehtäväksi. Vuoden 1930 suunnitelmissa lehteri olisi ulottunut pitkälle kirkkosaliin, mutta seurakuntalaisten toivomuksesta lehterin lattiapinta-alaa pienennettiin. Lehterin kaiteen etu- ja sivuseinien alaosa peitettiin vanerilla, ja päälle tuli avonainen kaide. Tornin jalka säilyi nyt lähes alkuperäisessä asussaan. Ainoastaan tornin alapohjaa korotettiin noin kuudella hirsikerralla tilan saamiseksi lehterille. Lehterin kantavuutta lisättiin kahdella lisäpilarilla. Pikkukirkkoa ei nytkään purettu, vaan se yhdistettiin oviaukkoa suurentamalla paremmin runkokuoneeseen liittyväksi tilaksi. Pikkukirkko ei ollut aikaisemmin ollut tehokkaassa käytössä, sillä vasta tällöin sinne rakennettiin kiinteät penkit seiniä kierävien irtopenkkien tilalle. Kirkkoon hankittiin kaminat lämmitystä varten, minkä vuoksi seinien, katon ja ikkunoiden lämpöeristystä oli

1. Piispantarkastuspöytäkirja 23.7.1922. TKA.
 2. Kirkonkokouksen pöytäkirja 3.2.1929. TKA.
 3. Piispantarkastuspöytäkirja 10.10.1935. TKA.
 4. Kirkonkokouksen pöytäkirja 22.6.1930. TKA.

parannettava. Lisäksi kirkossa tehtiin pienempiä muutostöitä, mm. runkokuoneen ikkunat uusittiin vanhan mallin mukaan samoin ovet pääovea lukuunottamatta. Länsitornin koristeelliset rombi-puitteiset ikkunanpuitteet korvattiin yksinkertaisemmalla mallilla.¹ (LIITTEET 16-23)

Korjaustyöt päättyivät vuoden 1934 alussa. Koko kirkko ja länsitorni oli nyt eristetty ulkopuolelta sekä paanukatto uusittu. Sisätilassa oman lisänsä arkkitehtuuriin toivat kaminat savuhormeineen. Tarvittavaa lisätilaa oli saatu rakennetulta lehteriltä ja kalustetusta Pikkukirkosta.² (DIAT 1-9, KUVA 11)

Theodor Lindquistin vuonna 1954 laatiman ensimmäisen korjaus ehdotuksen mukaan lehteri oli tarkoitus purkaa ja tornista lehterille puhkaistu oviaukko tukkia. Myös kuoripenkit oli tarkoitus purkaa pois. Muinaistieteellinen Toimikunta ei puoltanut hanketta, ja muutokset jäivät toteuttamatta.³ Temmeksen seurakunta hyväksyi Lindquistin uusitun suunnitelman 1.6.1958.⁴ Vanha liimaväri poistettiin katosta ja seinistä. Katto maalattiin vanhan mallin mukaan vaaleansiniseksi, seinät oli tarkoitus marmoroida kolmella värillä, joka myös oli alkuperäinen väritys.⁵ Roiskemaalausta, joka olisi palauttanut seiniin vuoden 1847 väriksen, ei kuitenkaan toteutettu, vaan seinät maalattiin tasisaisen vaaleankeltaisiksi. Kattovyöhykkeen maalauskoristelu ja katon ruusukkeet korjattiin alkuperäisessä asussaan.

Vuosien 1931 - 1934 korjaustöiden yhteydessä rakennetun lehterin kaide uusittiin. Sen alaosa koristeltiin suorakaiteisin peilein, jotka maalattiin vihreällä ja harmaalla. Yläosan avonainen kaide korvattiin umpinaisella rakenteella, jota koristavat (KUVA 11) puusta leikatut balusterit. Balusterit on marmoroitu valkoisella ja harmaalla, niiden tausta on sininen.⁶ (DIAT 29,30)

1. D.Dahlbergin korjaussuunnitelma ja työselitys 1931. TKA.

2. D.Dahlbergin korjaussuunnitelma ja työselitys 1931; kirkonkokouksen pöytäkirjat 22.6.1939 ja 28.1.1934. TKA.

3. Th. Lindquistin korjausehdotus 16.6.1954, TKA.; Muinaistieteellisen Toimikunnan kirje Temmeksen kirkkohallitukselle 11.2.1958. ROA. MV.

4. Kirkkovaltuuston pöytäkirja 1.6.1958. TKA.

5. Kolmella värillä marmoroinnilla tarkoitettaneen keltaiselle pohjamaalille mustalla ja valkoisella tehtyä roiskemaalausta.

6. Th.Lindquistin työselitykset 28.12.1957. TKA. ja 15.7.1958. ROA. MV.

Kirkon penkit uusittiin, mutta niistä ei tehty samanlaisia kuin Limingan kirkossa, mikä oli Lindquistin ehdotus.¹ Mallina käytettiin Temmeksen kirkon vanhoja penkkejä², ja ne lakkattiin himmeällä lakalla tummanruskeiksi.³ Tuolloin uusittiin myös ikkunoiden ja ovien maalipinnat. Aikaisemmin vaaleansiniset ikkunanpuitteet maalattiin vihertävällä maalilla. Alttari-kaiteen ja alttarilaitteen maalauskoristelu uusittiin samoin saarnatuolin maalipinnat. Kaikukatos sai nykyisen värityksensä tuolloin.⁴ Parisenkymmentä vuotta käytössä ollut kaminalämmitys vaihdettiin paloturvallisempaan kuumailmalämmitykseen, ja kirkkoon saatiin sähköt, mikä paransi erityisesti sisätilan valaisemista.⁵ (DIAT 29,30)

Viimeisin laajempi korjaustyö Temmeksen kirkossa tehtiin vuosina 1983 - 1984. Suunnittelutyö oli aloitettu jo vuonna 1980. Korjaustyö vei odotettua kauemmin, sillä homesienivaurioiden takia kirkon lattia jouduttiin uusimaan kokonaan, mikä vaati koko rakennuksen nostamista. Viimeisessä korjauksessa keskityttiin lähinnä sähkö- ja LVI-töihin. Kirkkoon asennettiin mm. sähkölämmitys ja vesijohto. Kirkon vesikatto paanutettiin vanhalla menetelmällä uudelleen, ja itäpäädyn vuoraus uusittiin kokonaan. Kirkon ulko- ja sisätila säilytettiin muuttumattomana⁶, eikä esimerkiksi väritystä uusittu. Sisämaalaus oli lähinnä vanhojen maalipintojen korjaamista, ulkoseinien punamultaus uusittiin samoin. Korjauksen yhteydessä parannettiin myös kirkon paloturvallisuutta. Korjaustöiden suunnittelussa käytettiin arkkitehtitoimistoa, jolla oli kokemusta vanhojen rakennusten saneeraustöissä. Samoin ammattimiehet olivat erikoistuneet entisöintityöhön. Lisäksi pyrittiin käyttämään perinteisiä materiaaleja mm. aitoa punamultaa ja hautatervaa.⁷

1. Th.Lindquistin korjausehdotus 16.6.1954. TKA.

2. Esim. Paulaharjun ottamat valokuvat 1916, neg. 3490:494. KKA. MV.

3. Th.Lindquistin työselitys 28.12.1957. TKA.

4. Th.Lindquistin korjausehdotukset 16.6.1954. TKA. ja työselitykset 28.12.1957. TKA. ja 15.7.1958. ROA. MV.

5. Piispantarkastuspöytäkirja 8.8.1971. TKA.

6. Leena Olsbon tiedonanto 25.4.1983.

7. "Kirkon korjaus - pienen seurakunnan suuri ilo". Kaleva 29.10.1984.

Temmeksen kirkko on ollut viimeiseimpiä seurakuntien pääkirkkoja, jotka tähän asti ovat olleet ilman urkuja. Temmeksen seurakunnan uudet urut vihittiin käyttöön 23.8.1987. Myös urkujen rakenteen ja ulkoasun suunnittelussa on otettu huomioon kirkon sisätilan vanhahtava muotokieli.¹

Temmeksen kirkossa 1900-luvun aikana suoritettut korjaustyöt ovat olleet lähinnä entistä säilyttäviä, ellei oteta huomioon lehterin rakentamista tapuli rungon alaosaan. Vuoden 1958 korjaustöiden yhteydessä oli suunnitelmien mukaan tarkoitus toteuttaa hirsipinnan roiskemaalauskoristelu vuonna 1847 toteutetun mallin mukaan. Suunnitelma ei kuitenkaan toteutunut, eikä sisätilaa tältä osin ole myöhemminkään palautettu tuohon alkuperäiseen asuunsa. Vuosien 1915 - 1916 korjaushanke on esimerkkinä tuon ajan makukysymyksistä. Korjaushankkeita tarkasteltaessa tulevat hyvin selvästi esille kunkin ajan käsitykset vanhojen rakennusten uudistamis- ja restaurointikysymyksissä. Vielä vuosisadan alkupuolella rakennuksia voitiin uudistaa rajuin ottein - uusia, vanhalle muotokielelle vieraita elementtejä käytettiin rohkeasti vanhoja rakennuksia korjattaessa. Myöhemmin käytiin yhä varovaisemmiksi, ja korjaussuunnitelmat pohjautuivat yhä enemmän rakennushistoriaan. Nykyisin myös työmenetelmien ja materiaalien valinnassa pyritään vanhoihin, perinteisesti käytettyihin ratkaisuihin.

1. "Temmes saa kirkkoonsa urut". Kaleva 22.8.1987.

21. KIRKKOTARHAN VAIHEITA JA VAIVAISUKKO

Pohjanmaalla on pidettu 1600-luvun puolivälistä lähtien ihan- teena suorakaiteen muotoista kirkkotarhaa, josta voitiin kui- tenkin poiketa esimerkiksi teiden sijainnin takia. Aita oli kirkkotarhan tärkein osa, sillä se erotti vihityn maan muusta ympäristöstä, ja esti eläinten pääsyn alueelle. 1700-luvun lop- pupuolella oli yleistä ympäröidä hautausmaat hirsiaidalla, jo- ka oli vahvistettu lamasalvospilareilla tai poikittaisilla tu- kiseinillä. Näin meneteltiin mm. Oulussa ja Muhoksella. Tuol- loin kiviaitoja oli vain muutamissa emäseurakunnissa, kuten Kemissä ja Iissä sekä Ylikiimingin kappelissa.¹ Valtiovalta oli 1750-luvulta lähtien vastustanut hirsiaitojen käyttöä ja suositellut kiviaitojen rakentamista. Syynä oli lähinnä huoli valtakunnan metsävaroista.²

Limingassa oli käytössä vuonna 1760 luultavasti katettu hir- siaita. Hirsiaidan saattoivat korvata kirkkotarhan laitamil- le vierekkäin sijoitetut viistokattoiset hautarakennelmat. Nämä olivat yleistyneet Etelä- ja Keski-Pohjanmaan rannikkopi- täjissä, ja niitä käytettiin multahautojen ohella. Tavallises- ti nämä kollektiivihaudat kuuluivat jollekin talolle tai ky- läkunnalle.³ Vuonna 1826, uuden kirkon valmistuttua, Limingas- sakin oli jo kiviaita. Kiiskilän ja Temmeksen kylänmiehille kuuluneet hirsiset hautarakennukset olivat vielä tuolloin käy- tössä.⁴ Nämä puurakennukset purettiin huonokuntoisina 1860- luvulla.⁵

Ensimmäinen maininta kivistä ladotusta aidasta Temmeksellä on vuodelta 1833. Kirkkotarhaa oli tuolloin jo kerran laajennettu (Kyrkogården som för någon tid sedan blifvid utvidgad och in- hägnad med stengärdesgård). Kirkkotarhan ympärysmittaksi ilmoi- tetaan 293 kyynärää, joka metreiksi muutettuna on 173 metriä. Kiviaidassa oli portti (en port eller grind), josta kuljettiin kirkkotarhaan. Tavallisesti käytettiin myös erillistä portti- rakennusta.⁶ (LIITE 1)

1. Pettersson 1962, s. 185-186.

2. Halila 1954, s. 379.

3. Pettersson 1975, s. 336-337.

4. Pettersson 1975, s. 337.

5. Pettersson 1975, s. 338.

6. Inventaarioluettelo 30.12.1833. TKA. OMA.

Vuonna 1850 kirkkotarhaa laajennettiin jälleen, ja alue suureni 1446 neliökyyntärällä. Kooksi merkittiin laajennuksen jälkeen 6705 neliökyyntärää.¹ Seuraavien kerran hautausmaata laajennettiin vuonna 1872, minkä jälkeen se käsitti yhteensä 15480 neliökyyntärää.² Tuolloin jatkettiin myös kiviaitaa, sillä talollisille Juho Kandelbergille ja Matti Hongalle maksettiin kirkonkassasta palkkaa hautausmaan aidan tekemisestä. Talollinen Kustaa Moukka sai kirkolta korvausta kirkolle lainaamistaan kivikärryistä.³ Ennen vuotta 1895 kirkkotarhaa oli jälleen jouduttu laajentamaan, sillä kyseisenä vuonna sen laajuudeksi ilmoitettiin 22185 neliökyyntärää.⁴ Kappalainen Nils Holmström kirjoittaa Suomen Arkeologiselle toimistolle laatimassaan selvityksessä vuonna 1886: "Hautausmaa sijaitsee kirkon ympärillä ja sisältää 22185 neliökyyntärää. Hautakirjoituksista ei ole mitään mainittavaa".⁵

Vuosisadan vaihteessa hautausmaa oli huonossa kunnossa, mistä kappalainen mainitsee piispantarkastuksessa vuonna 1901. Hän lisää, että "Kansakin tuntuu olevan välinpitämätön omaistensa haudoista".⁶ Vielä viisi vuotta myöhemmin palataan piispantarkastuksessa kyseiseen asiaan ja temmesläisille huomautetaan, että hautausmaa on huononpuoleisessa kunnossa, ja vain harvoja hautoja on hoidettu. Jotkut seurakuntalaiset ovat kuitenkin hankkineen haudoille "kivisiä muistomerkkejä".⁷

Temmeksen papistoa on haudattuna kirkon läheisyyteen. Kirkon eteläpuolelle on sijoitettu sotien vainajien sankarihaudat. Portin läheisyyteen on vuoden 1983 - 1984 korjaustöiden yhteydessä rakennettu vuonna 1771 valmistuneen porttirakennuksen muotokieltä myötäilevä työkalukatos.

-
1. Inventaarioluettelo 11.10.1858. TKA. OMA.
 2. Inventaarioluettelo 12.8.1895. OTKA. OMA.
 3. Tositteet 1871-1886; Kirkonkassan tilit 1844-1881. TKA. OMA.
 4. Inventaarioluettelo 12.8.1895. OTKA. OMA.
 5. Holmström 1886. HTTA. MV.
 6. Piispantarkastuspöytäkirja 16.9.1901. OTKA. OMA.
 7. Piispantarkastuspöytäkirja 22.10.1906. OTKA. OMA.

Vuodelta 1833 on peräisin tieto, että mustaksi maalattu vaivaisukko oli sijoitettu kirkon ulkopuolelle tien varrelle.¹ Vuonna 1855 tietoa tarkennetaan mainitsemalla, että nykyisen vaivaisukon edeltäjä oli sijoitettu porttirakennuksen länsiseinustalle, missä se usein joutui ohikulkijoiden ilkivallan kohteeksi, ja sen rahat varastettiin.² Sekä vuonna 1810 että vuonna 1814 oli jouduttu ukkoon ostamaan uudet lukot rikottujen tilalle.³ Vuonna 1855 päätettiin sijoittaa vaivaisukko porttirakennuksen sisäpuolelle, lisäksi turvallisuutta oli tarkoitus parantaa varustamalla ovet paremmilla lukoilla.⁴ Vuoden 1858 alussa käsiteltiin jälleen vaivaisukkoasiaa, ja päätettiin hankkia uusi ja kestävämpi vanhan tilalle.⁵ Järjestetyssä urakkahuutokaupassa työn sai tehtäväksi puu- ja rautaseppänä tunnettu Juho Juhonpoika Kandelberg.⁶ Hän sai seurakuntalaisilta seikkaperäiset ohjeet ukon muodosta ja sen sijoittamisesta. Mallina tuli käyttää Rantsilan vaivaisukkoa⁷, jonka oli valmistanut rantsilalainen puuseppä Juho Jääskelä.⁸ Temmesläisten mielestä uusi vaivaisukko muistutti Temmeksen silloista kirkkoherraa.⁹ Uusi vaivaisukko tuli sijoittaa porttirakennuksen ulkopuolelle, avoimelle paikalle, missä sitä ei ehkä niin helposti rikottaisi ja ryöstettäisi.¹⁰

Temmeksen vaivaisukko, "Kirkon äijä", on 185 cm pitkä, hartioistaan 60 cm leveä. Sillä on rautalevyin suojattu takki ja päässä silinterihattu. Ukko on kiinnitetty kiveen rautasin-kilöillä. Vasemmassa kädessä on rautainen kävelykeppi, ja raha-aukko on sijoitettu rintaan.¹⁰ (KUVA 25)

-
1. Inventaarioluettelo 30.12.1833. TKA. OMA.
 2. Kirkonkokouksen pöytäkirja 2.12.1855. TKA. OMA.
 3. Kirkonkassan tilit 1801-1844. TKA. OMA.
 4. Kirkonkokouksen pöytäkirja 2.12.1855. TKA. OMA.
 5. Kirkonkokouksen pöytäkirja 1.2.1858. TKA. OMA.
 6. Kirkonkokouksen pöytäkirja 14.2.1858. TKA. OMA.; Juho Kandelberg 1823-1895, Leppo, s. 67.
 7. Kirkonkokous 14.2.1858. TKA. OMA.
 8. Paulaharju 1911, s. 250.
 9. "Luvatta rakennettu, papiton Temmeksen kirkko 200-vuotias". Kaleva 15.7.1967.
 10. Kaleva 9.11.1912, n:o 261 B. Temmeksen kotiseutunumero; Hyvönen 1981, s. 19. HTTA. MV.

Tälle vuosisadalle tultaessa Temmeksen vaivaisukko oli joutunut huonoon kuntoon. Sen kunnosta riimiteltiin seuraavasti: "Kas kun aika äijän karsi, pois on toinen käsivarsi".¹ Vuonna 1912 otetussa valokuvassa näkyy mm. että ukon molemmat käsivarret ovat poikki.² Vaivaisukko korjattiinkin muutama vuosi tämän jälkeen.³ Perusteellisemmän korjauksen kohteeksi ukko joutui vasta 1960-luvulla.⁴ Vuonna 1930 maisteri Elfving pyysi seurakunnalta lupaa saada sijoittaa vaivaisukko Turkansaaren ulkomuseoalueelle, mutta lupaa tähän ei annettu, koska sen katsottiin oleellisesti liittyvän seurakunnan historiaan.⁵

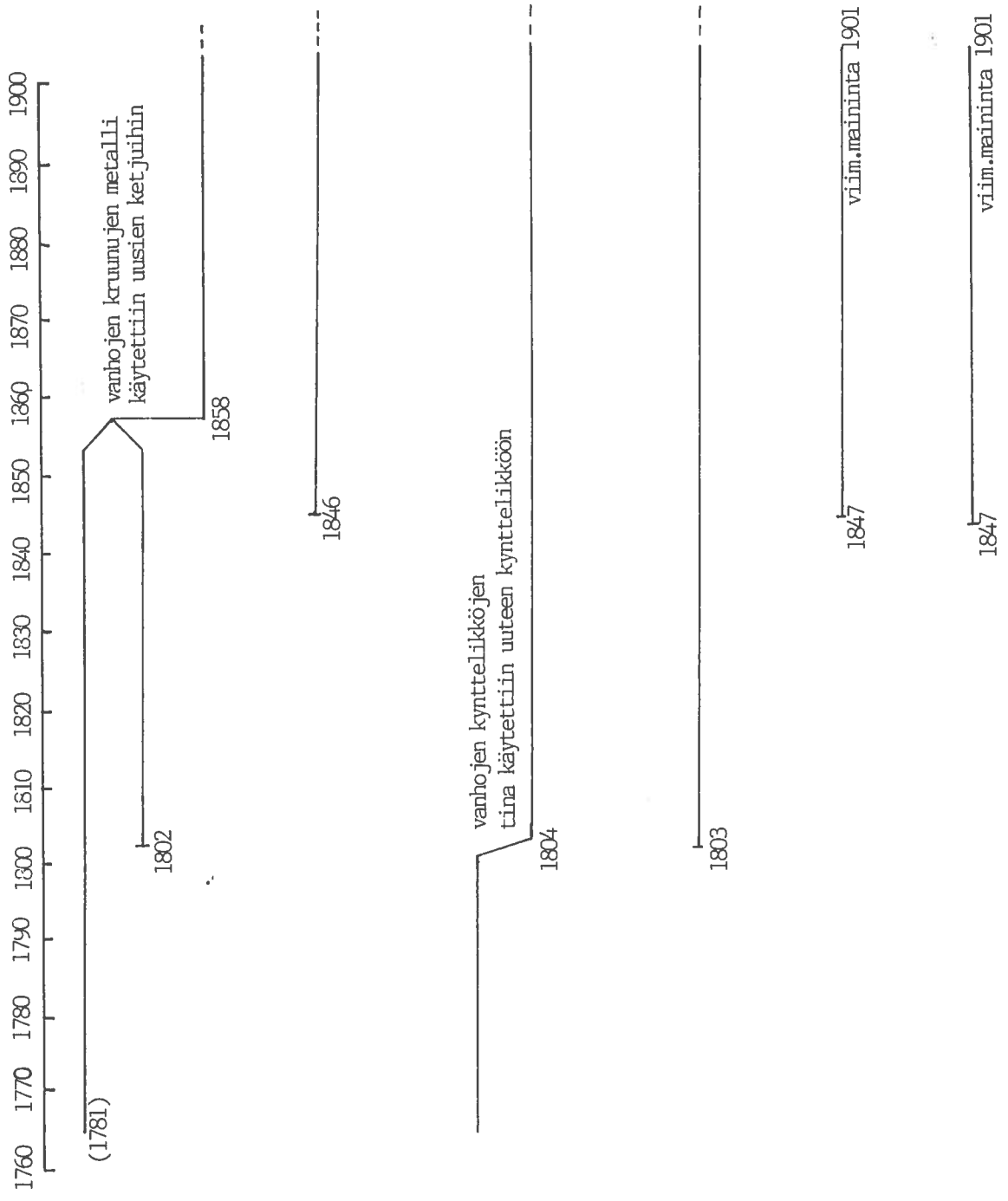
-
1. "Luvatta rakennettu, papiton Temmeksen kirkko 200-vuotias". Kaleva 15.7.1967.
 2. Paulaharju 1916, s. 31 kuva 42. HTTA. MV.
 3. Kirkonkokouksen pöytäkirja 7.5.1915. TKA.
 4. "Luvatta rakennettu, papiton Temmeksen kirkko 200-vuotias". Kaleva 15.7.1967.
 5. Kirkonkokouksen pöytäkirja 31.8.1930. TKA.

22. KRONOLOGINEN LUETTELO TEMMEKSEN SEURAKUNNAN VAIHEISTA
SEKÄ TÄRKEIMMISTÄ KIRKOSSA SUORITETUISTA KORJAUSTÖISTÄ

- 1760 Saatiin lupa entistä isomman rukoushuoneen rakentamiseen.
- 1766 Kirkon rakennustyöt aloitettiin syksyllä.
- 1767 Kirkko saatiin pääpiirteissään valmiiksi kesällä.
- 1770 Saatiin lupa pitää kirkossa jumalanpalveluksia.
- 1771 Rakennettiin porttirakennus eli ullakko.
- 1774 Marraskuussa saatiin lupa vihkiä kirkko.
- 1775 Kirkko vihittiin.
- 1782 Länsitorniin ostettiin kirkonkello.
- 1796 Temmes sai kappelioikeudet.
- 1800 Ostettiin Ojalan tila uuden kappalaisen virkataloksi.
- 1830 Rakennus vuorattiin pystylaudoituksella. Rakennettiin kolme uutta isokokoisempaa ikkunaa, ja neljä vanhaa uudistettiin lisättyjen kaltaisiksi.
- 1833 Kirkon runkokuoneen ensimmäinen punamultasively.
- 1847 Sisätilan laaja maalaustyö. Carl Christoffer Stadigh maalasi alttaritaulun sekä alttarilaitteen ja saarnatuolin koristelun. Juho Jaakonpoika Junntila valmisti saarnatuolin kaihukatoksen. Runkokuoneeseen lisättiin yksi ikkuna. Eteläseinälle rakennettiin Pikkukirkko. Länsitorni maalattiin keltaokralla öljymaalilla, yksityiskohdat valkoisella. Porttirakennus punamullattiin, ja sen katto uusittiin.
- 1858 Juho Juhonpoika Kandelberg teki uuden vaivaisukon.
- 1877-78 Kirkon lattiat uusittiin. Penkit uusittiin ja maalattiin keltaisiksi.
- 1879 Länsitorni maalattiin vaaleanharmaalla öljymaalilla, ja sen luukut uusittiin.
- 1895 Merkintä, että penkit olivat nyt vaaleansiniset.
- 1899 Temmeksestä tuli itsenäinen seurakunta.

- 1915-16 Laaja korjaushanke, joka toteutuessaan olisi ratkaisevasti muuttanut kirkon ulkonäköä.
- 1918 Seurakunta sai ensimmäisen kirkkoherran.
- 1931-34 Runkohuoneen pystyvuoraus uusittiin.
Sakaristo ja Pikkukirkko vuorattiin kokonaan
Länsitorni vuorattiin pystylaudoituksella.
Koko kirkkorakennus punamullattiin.
Katon paanutus uusittiin
Ikkunat uusittiin niiden vanha muoto säilyttäen.
Pikkukirkko liitettiin paremmin itse runkohuoneeseen
aukkoa suurentamalla.
Pikkukirkkoon rakennettiin kiinteät penkit.
Rakennettiin lehteri.
Hankittiin lämmityslaitteet.
- 1958-59 Sisätilan maalipinnat uusittiin vanha säilyttäen.
Lehterin ja alttarin kaiteet uusittiin.
Penkit uusittiin vanhan mallin mukaan ja lakattiin.
Ikkunoiden ja ovien maalipinnat uusittiin ja maalattiin vihertäviksi.
Saarnatuolin ja kaikukatoksen maalipinnat uusittiin.
Hankittiin sähköt ja kuumailmalämmitys.
- 1983-84 Paanukatto uusittiin.
Itäpäädyn vuoraus uusittiin.
Homesienivauriot korjattiin.
Punamultaus uusittiin.
Rakennettiin työkaluvarasto porttirakennuksen muoto-kieltä noudattaen.
Hankittiin sähkölämmitys, ja asennettiin vesijohto.
- 1987 Hankittiin kiinteät urut urkuharmonin tilalle.

23. TEMMEKSEN KIRKON ESINEISTÖÄ 1700- JA 1800-LUVUILLA

KRUUNUT

1. Kruunu puuta ja metallia
 - 1700-luvun lopulta
2. Kruunu puuta ja metallia
 - hankittu 1802
3. Uusrokookruunut, 2 kpl
 - messinkiä
 - valm. Olof Helander Kalajoel-
ta vuonna 1858
4. Pallokruunu
 - messinkiä
 - lahj. Abraham Moukka (Mande-
lin) vuonna 1846

KYNTTELIKÖT

1. Tinakynntelikköt, 2 kpl
 - 1700-luvun lopulta
2. Seinäkynntelikkö 3 kynntilälle
 - tinaa
 - valm. Gustav Steier Elias Till-
bergin lesken työpajassa Hämeen-
linnassa 1803
 - ostettu 1804
3. Pöytäkynntelikkö 5 kynntilälle
 - messinkipeltiä
 - lahj. Henrik Holmbom vaimoineen
jouluna 1803
 - sij. alttarille
4. Seinäkynntelikkö 2 kynntilälle
 - messinkipeltiä
 - lahj. Abraham Moukka (Mandelin)
1847
5. Pöytäkynntelikkö 2 kynntilälle
 - sij. saarnatuolin luokse
 - ostettu 1847
 - sij. sakaristoon

1760 1770 1780 1790 1800 1810 1820 1830 1840 1850 1860 1870 1880 1890 1900

KYNTTILÄNJALKA

1. Valettu kynttilänjalka
- pronssia
- lahj. Andreas Klaavu 1700-luvun lopulla

(1781)

LAMPETIT

1. Lampetit puristettua messinkipeltiä 4 kpl
- ostettu 1801
- 1833 käytössä 3
2. Lampetit messinkiä 2 kpl
- ostettu ennen vuotta 1804
3. Lampetti messinkipeltiä
- lahj. Maria Perälä 1847

1801 poistettu käytöstä 1901

(1804)

1847 viim. maininta 1901

KYNTTILÄPIDIKKEET

30 kynttiläpidikettä

- ostettu 1797

1797

käytössä vielä 1901

KRUSIFIKSI

- alabasteria, kehys puuta
- lahj. Jacob Ahlbrandt 1781

1781

KASTEMALJA

- tinaa
- valmistettu joko Ruotsissa tai Suomessa
- lahj. Joh. Kovalaisen vaimo Birgitta Mätä (Määttä) 1773

1773

NUMEROTAULUT

Vanha

- valmistettu ilm. 1700-luvun lopulla
- käytössä vuoteen 1828

1828

Uusi

- valm. ja lahj. Juho Jaakonpoika Junttila 1828

1828

Kirkonkassan tilit 1773 - 1921, sekalaiset tositteet 1871 - 1886, inventaarioluettelot 1781, 1804, 1815, 1833, 1848, 1858. TKA: OMA. Inventaarioluettelot 1871, 1881, 1890, 1895, 1901. OTKA. OMA.

24. PÄÄTÄNTÖ

Temmeksen seurakunnan länsitornillisen tukipilarikirkon rakentamisesta tulee tänä vuonna kuluneeksi 220 vuotta. Tämä paikallista pohjalaista kirvesmiestaitoa edustava kirkkorakennus on tukipilarikirkkotradition viimeisin tuote - onhan kirkko viimeinen kokonaan tällä tekniikalla rakennettu kirkko. Valitettavasti rakennus on paikallisen mestarin Antti Kallenpoika Louvetin (1735 - 1808) ainoaksi jäänyt rakennuskohde, joten hänen arkkitehtonisten ideoitten laajempi vertailu on mahdotonta. Laajemmalla vertailulla olisi saatu selkeämpi ja yksityiskohtaisempi kuva tämän mestarin tuotannosta, joka sattui mielenkiintoiseen ajanjaksoon vanhan tukipilarikirkkotradition ja uudemman ristikirkkoarkkitehtuurin taitekohtaan.

Tukipilari-, sidehirsi- ja konsolijärjestelmän käyttö kirkkorakennuksissa tunnetaan jo 1400-luvun lopulta. Tekniikan käyttö oli yleinen sen valta-alueella Pohjois-Pohjanmaalla aina 1700-luvulle 1600-luvun ollessa Oulun alueella tukipilarikirkkojen rakentamisessa vilkkainta aikaa. Tukipilarikirkot olivat joko tornillisia tai tornittomia. Koska Temmeksellä oli kyse kappelikirkosta, alunperin vain vaatimattomasta saarnahuoneesta, ei länsitornin rakentaminen olisi ollut välttämätöntä - jätettiinhan se pienemmissä kappeliseurakunnissa kuten Tyrnävällä kokonaan pois. Temmeksellä päädyttiin kuitenkin länsitorniin, jonka arkkitehtuuriin vaikutti erityisesti pohjalaisen renessanssitapulien muotokieli. Kuten Utajärvellä vuonna 1762 korvattiin Temmeksellä jo rakennusvaiheessa vanhemmille tukipilarikirkoille tyypillinen suippo ja korkea päätte modernimmalla huipulla. Temmeksellä päätteenä ei kuitenkaan ole lanterniini, vaan tornin ylimmäksi osaksi valittiin jyrkempi neliömäinen kellokerros. Vaikutelma tapulista kuitenkin säilyi, varsinkin kun tornin väriyty alkuperäisessä asussaan oli runkokuoneen massasta poikkeava. Viralliseltakin taholta suositeltuun renessanssipäätteeseen päädyttiin kahta tietä: vaurioitunut tornipääte muutettiin korjauksen yhteydessä uudenaikaisemmaksi tai runkokuoneen länsipäätyyn rakennettiin renessanssitapuli, joka myöhemmässä vaiheessa salvottiin kiinteämmin itse rakennukseen liittyväksi. Temmeksen kirkossa on eri-

koista se, että tukipilarikirkoista ensimmäisenä sen länsitorniin sijoitettiin kellot. Saattaa olla mahdollista, että menettelyyn vaikutti toteutumaton tapulihanke. Mahdolliseen tapulin rakentamiseen viittaa esimerkiksi se, ettei vuonna 1771 rakennettua porttirakennusta sijoitettukaan samaan linjaan runkokuoneen kanssa vaan hieman etelämmäksi. Maantieteellisiä tai liikenteellisiä esteitä porttirakennuksen rakentamiseen totutummalle paikalle kirkon keskiakseliin ei ollut. Tosin ajatukseen jo alunperin sijoittaa kellot länsitorniin viittaa päätteen tukevampi rakenne. Tornin muutostöistä kellon hankkimisen aikoihin vuonna 1782 ei ole olemassa nimenomaisia tietoja, vaikka tornissa tehtiinkin muutostöitä noihin aikoihin. Mielenkiintoista on myös Temmeksen kirkon muista tukipilarikirkojen torneista poikkeava rakenne - ainoastaan runkokuoneen sisäpuolelle jäävä torninjalan osa on rakennettu hirsistä muun osan ollessa lautarakenteinen. Sisätilassa torni lepää tavallisesta poiketen hirsipilareiden varassa.

Temmeksen kirkko on pieni verrattaessa sitä emäseurakuntien tai suurempien kappeliseurakuntien kirkkoihin - seiniä tukemassa on vain yksi hirsiarkkupari. Pohjoinen tukipilari on lisäksi puutteellinen, sillä sakariston sisään työntyvä osa puuttuu kokonaan. Oli tavallista, että sakariston tai asehuoneen kohdalle sattuva arkku jätettiin kokonaan pois kylkiäisen tukiessa tarpeeksi seinärakennetta. Näin meneteltiin esimerkiksi Hailuodossa 1620-luvulla. 1600-luvulla oli lisäksi yleistä, että sakariston tai asehuoneen kohdalla olevat hirsiarkut sijoitettiin näiden tilojen sisäpuolelle. Vasta Kristiinankaupungin kirkossa (1700) tukirakenteet olivat ulkopuolella. Temmeksellä hirsiarkkua ei jätetty kokonaan pois, vaan se toteutettiin puutteellisena. Täydellisenä tukipilarin sijoittamisessa olisi noudatettu vanhempaa rakennustapaa. Vanhemmille 1600-luvun kirkkoille oli tyypillistä, että sidehirret olivat kahden ja konsolit yhden tai kahden hirsikerran vahvuiset. Temmeksellä vahvuudet noudattavat tätä kaavaa, sillä sekä sidehirret että konsolit ovat kahden hirsikerran vahvuiset. Konsolien profiloinnissa voi havaita vanhempaa goottilaista muotokieltä matalammassa ja pehmeämmässä muotoilussa, mutta mukana on myös renessanssin kulmikkaampia ja voimakkaampia muotoja. Vanhemmissa kirkkoissa tukipilarijär-

jestelmän kulmikas rakenne oli kokonaan näkyvissä, mutta Temmeksellä pitkittäisten sidehirsien alapuoli on vuorattu kaarevalla laudoituksella, mikä pehmentää muotoja siirryttäessä seinäpinnasta holviin. Poikittaiset sidehirret jakavat runkokuoneen kahteen lähes yhtä pitkään traveehen, mikä on myöhäisrenessanssin ristikirkon mukanaan tuomaa pyrkimystä symmetriaan. Myös Temmeksien kirkon loivempi ja pyöreämpi kattomuoto viittaa uudempaan arkkitehtuuriin. Kattoholvin pyöreämpään muotoon vaikuttivat ohennukset kattotuolien rakenteissa. Kun uudempaa kattomuotoa käytettiin, olivat myös holvit yleensä matalammat suhteessa seinien korkeuteen. Temmeksellä holvin ja seinien korkeudet eivät kovinkaan suuresti eroa toisistaan, mikä viittaa vanhempiin tukipilarikirkkoihin. Uudemman arkkitehtuurin vaikutusta Temmeksellä oli peiterimojen jättäminen pois holvilautojen jatkoskohdista, kuten myös Matti Honka ja Jaakko Suonperä tekivät rakentamissaan kirkoissa. Länsitornillisissa tukipilarikirkoissa oli yleensä hyvin jyrkkä ja korkea paanukatto. Utajärven kirkossa käytettiin jo loivempaa kattomuotoa, mutta Lars Pettersson huomauttaa, että myös joissain vanhemmissa kirkoissa saattoi joskus olla tavallisesta poiketen loivempi vesikatto. Temmeksien kirkon vesikatto on kuitenkin huomattavasti Utajärven kirkon kattoa loivempi, mikä selvemmin viittaa uudempaan kauneuskäsitykseen kirkkoarkkitehtuurissa. Utajärven kirkon sakaristossa ja asehuoneessa oli vielä jyrkkä ja korkea runkokuoneen kattoa muistuttava kaksilappeinen katto. Temmeksien kirkon sakariston kolmilappeinen päädyistä aumattu taitekatto on epäilemättä saanut vaikutteita modernimmasta ristikirkoarkkitehtuurista. Myös sakariston kokonaisvaikutelma on Temmeksellä matalampi kuin vanhemmissa tukipilarikirkoissa.

Temmeksien kirkon vanhahtava yleisilme uudistui vuonna 1830, kun pienemmät ikkunat vaihdettiin empirevaikutteisiin isokoisempiin ikkunoihin. Samana vuonna kirkko vuorattiin ensimmäisen kerran ulkopuolelta tuolloin jo vanhahtavalla pystysuoralta laudoituksella ja punamullattiin. Vanhahtavan ulkovuorauksen vastapainona oli vuonna 1847 keltaokran värisivelyn saanut ta-pulimainen länsitorni. Kirkon perusrakennetta muutti vuonna 1847 rakennettu ns. Pikkukirkko, jota useaan otteeseen myöhemmin esitettiin purettavaksi, mutta joka aiottua matalammak-

si jääneenä ei kuitenkaan riitele itse kirkkorakennuksen muoto-kielen kanssa.

Johtuen vähäisistä kunnostustöistä Temmeksen kirkko joutui 1900-luvulle tultaessa erittäin huonoon kuntoon. Ensimmäiset korjaushankkeet olivat olleet esillä jo 1800-luvun loppupuolella. Jos vuosien 1915 - 1916 korjaushanke olisi sellaisenaan toteutunut, olisi kirkon alkuperäisenä säilynyt asu muuttunut huomattavasti. Hanke kuitenkin raukesi lähinnä Muinaistieteellisen Toimikunnan asiantuntemuksen ansiosta. Vasta 1930-luvulla kirkossa toteutettiin laaja korjaustyö, jolloin koko rakennus vuorattiin ulkoa, ikkunat uusittiin ja sisätilaan saatiin lisätilaa rakentamalla lehteri. Suurin muutos oli kuitenkin länsitornin vuoraaminen pystysuoralla laudoituksella ja punamultaaminen. Samalla jätettiin pois pieniä arkkitehtonisia rakenteita, joten torni menetti itsenäisemmän aseman ja sulautui kiinteämmäksi osaksi runkokuonetta. 1950-luvun korjaukset koskivat lähinnä sisämaalausta. Tuolloin ennallistettiin vuoden 1847 vaurioitunut maalauskoristelu, mutta alkuperäinen roiskemaalauskoristelu jätettiin kuitenkin toteuttamatta. Nämä korjaukset eivät olleet kovin perusteellisia, joten jo 1800-luvun lopulla alkanut lähinnä kosteudesta johtuva vaurioituminen perusrakenteissa saatiin pysähtymään vasta 1980-luvulla, kun lahovauriot saatiin vuosien 1983 - 1984 korjaustöiden yhteydessä poistettua.

Temmeksen kirkon sisämaalaustyöt saatiin suoritettua vasta vuonna 1847, 80 vuotta kirkon valmistumisen jälkeen. Tyyllillisesti lähinnä empiren ihanteita noudattava maalauskoristelu edusti tuolloin modernimpaa suuntausta, joka ei kuitenkaan riitele kirkkorakennuksen vanhahtavamman muotokielen kanssa, vaan osaltaan täydentää tätä niukkaeleistä kokonaisuutta. Oman mielipiteensä empiren suuntaan lienee tuonut korjausvuonna seurakuntaan muuttanut uusi kappalainen, joka oli tutustunut empirearkkitehtuuriin aikaisemmassa asemapaikassaan.

Alttaritaulumaalausten tekijästä on vielä viime vuosina ollut olemassa hyvin erilaista tietoa. Virheellisyyksiin lienee osaltaan vaikuttanut parempi tuntemus naapuriseurakuntien kirkkojen

maalauksista ja niiden tekijöistä Emanuel Granbergistä ja Mikael Toppeliuksesta. Maalausten tekijäksi Temmeksellä löytyi kuitenkin raahelainen maalarimestari Carl Christoffer Stadigh (1807 - 1863), jonka tuotannosta ei valitettavasti ole säilynyt laajempaa aineistoa. Vertailukohteena ovat ainoastaa Haapavedelle vuonna 1835 toteutetut, nyt tuhoutuneet, maalaukset. Haapaveden maalaukset oli toteutettu vapautuneesti, rajustikin. Toteutukselle antaa oman lisänsä maalarin puutteellinen tekniikka. Aiheissa hän on kuitenkin pysytellyt traditionaalisissa motiiveissa ja kuvaustavassa. Temmeksen maalauksissa voi havaita tekniikan kehittymistä, mutta persoonallinen ja tuore toteutus on tullut kaavamaisemmaksi ja jäykemmäksi. Paikoin kuitenkin on havaittavissa persoonallisempaa ja eloisampaa toteutusta. Stadigh oli lähinnä koristemaalari, jonka ammattitaito näkyy paremmin koristeaiheiden toteuttamisessa. Toteutukseltaan vuosisataisia perinteitä noudattava alttaritaulu sekä yksinkertainen alttarilaite ovat sopusoinnussa länsitornillisen tukipilarikirkon väriykseltään tumman ja koristeiltaan niukan sisätilan kanssa.

Temmeksen kirkko on säästynyt suurilta muutostöiltä, joten sen 1700-luvun asu on yhä vieläkin tarkasteltavana. On myös onni, että kirkko on saanut seistä rauhallisella paikalla vanhan maantien varressa, vanhan rakennuskannan ympäröimänä, eikä modernin muotokielelle vieras rakentaminen riitele vanhan arkkitehtuurin kanssa, kuten niin monessa kirkonkylässä.

DIALUETTELO

1. Temmeksen kirkko. Kirkko etelästä. Marja Junttila 1983.
2. Temmeksen kirkko. Kirkko etelästä. Marja Junttila 1983.
3. Temmeksen kirkko. Kirkko lounaasta, pikkukirkko. Marja Junttila 1983.
4. Temmeksen kirkko. Kirkko kaakosta. Marja Junttila 1983.
5. Temmeksen kirkko. Kirkko idästä. Marja Junttila 1983.
6. Temmeksen kirkko. Kirkko pohjoisesta, sakaristo. Marja Junttila 1983.
7. Temmeksen kirkko. Kirkko lännestä. Marja Junttila 1983.
8. Temmeksen kirkko. Länsitornin huippu. Marja Junttila 1983.
9. Temmeksen kirkko. Pikkukirkko lännestä. Marja Junttila 1983.
10. Temmeksen kirkko. Kirkon pääovi länsitornissa. Marja Junttila 1983.
11. Temmeksen kirkko. Porttirakennus eli ullakko 1771. Marja Junttila 1983.
12. Temmeksen kirkko. Näkymä porttirakennuksesta. Marja Junttila 1983.
13. Temmeksen kirkko. Eteläinen tukipilari. Näkyvissä pitkittäisten sidehirsien konsoliprofilointi. Marja Junttila 1983.
14. Temmeksen kirkko. Pitkittäisten sidehirsien konsoliprofilointia kuoripäädysssä. Marja Junttila 1983.
15. Temmeksen kirkko. Eteläinen tukipilari ja poikittaisten sidehirsien konsoliprofilointi. Marja Junttila 1983.
16. Temmeksen kirkko. Saarnatuolin takana oleva pohjoinen tukipilari sekä sidehirsien konsoliprofilointi. Marja Junttila 1983.
17. Temmeksen kirkko. Kirkon sisätila, kuva Pikkukirkkoon. Marja Junttila 1983.
18. Temmeksen kirkko. Keskimmäisen kruununkannattimen ympärillä oleva maalauskoristelu vuodelta 1847 holvin laessa. Marja Junttila 1983.
19. Temmeksen kirkko. Alttarilaite ja Carl Christoffer Stadighin alttaritaulu vuodelta 1847. Marja Junttila 1983.
20. Temmeksen kirkko. Alttarilaite: pylväiden kannattama päätykolmio sekä palkisto. Alttaritaulun keskiosassa Jeesus ristillä, päätykolmiossa Karitsa. Marja Junttila 1983.
21. Temmeksen kirkko. Alttaritaulu Jeesus ristillä sekä predellan maalaus Pyhä Ehtoollinen. Carl Christoffer Stadigh 1847. Marja Junttila 1983.

- 22.- 24. Carl Christoffer Stadigh, alttaritaulun predellan Pyhä Ehtoollinen 1847. Marja Junttila 1983.
25. Temmeksen kirkko. Saarnatuoli 1700-luvun lopulta. Kaikukatos, Juho Jaakonpoika Junttila 1847. Draperiamaalaus, Carl Christoffer Stadigh 1847. Marja Junttila 1983.
26. Temmeksen kirkko. Saarnatuoli. Marja Junttila 1983.
27. Temmeksen kirkko. Saarnatuoli. Marja Junttila 1983.
28. Saarnatuolin taustan draperiamaalaus, Carl Christoffer Stadigh 1847. Marja Junttila 1983.
29. Temmeksen kirkko. Kirkon sisätila vuoden 1958 korjauksen jälkeen. Neg. 59864. HTKA. MV.
30. Temmeksen kirkko. Kirkon sisätila vuoden 1958 korjauksen jälkeen. Neg. 59863. HTKA. MV.
31. Temmeksen kirkko. Kirkko pohjoisesta. Samuli Paulaharjun tekemä kopio Halosen ottamasta valokuvasta vuodelta 1912. HTKA. MV.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

ARKKITEHTITOIMISTO HUUSKO & TEPPÖ, Oulu

Temmeksen kirkko, inventointipiirustukset 7.7.1982.

LIMINGAN KIRKONARKISTO (LKA), Oulun maakunta-arkisto, Oulu

Yleisen kirkonkokouksen pöytäkirja 6.2.1844.

Kirkonkokouksen pöytäkirja 17.8.1875.

MUSEOVIRASTO (MV), Helsinki

HISTORIAN TOIMISTON KUVA-ARKISTO (HTKA)

Temmeksen kirkko

Kirkko pohjoisesta 1912

Kirkon sisätila vuoden 1958 korjausten jälkeen, neg. 59863, 59864

Sisätila kuorin koilliseen nurkkaan, kuva F.A.Gutzén 1916.

Temmeksen kirkon inventointikertomukseen liittyvät valokuvat, P.O.Welin 1981.

Kuori, neg. 173690

Alttaritaulu, neg. 173703

Pyhä Ehtoollinen, neg. 173704

Saarnatuoli, neg. 173692

Krusifiksi, neg. 173670

Haapaveden kirkko, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen VII taidehistoriallisen retkikunnan valokuvat vuodelta 1899.

Ehtoollisen asettaminen, neg. 614

Ristiinnaulitseminen, neg. 694

Taivaaseenastuminen, neg. 613:2

Helvetti, neg. 693

HISTORIAN TOIMISTON TOPOGRAFINEN ARKISTO (HTTA)

Kappalainen N.Holmsröm, Kertoeleava kalustoluettelo Temmeksen seurakunnan kirkosta, sen koristuksista, kirjastosta ja vanhemmasta muusta omaisuudesta. Tehty Suomen Arkeologisen toimiston anomuksesta 14.12.1886.

Paulaharju, Samuli, 1916. Kuvia ja Lyhyt selostus Temmeksen kirkosta.

Samuli Paulaharjun kirje valtionarkeologi Hj. Appelgren-Kivalolle 27.1.1916.

Alarik Tavaststjernan lausunto Temmeksen kirkon korjausehdotuksesta 22.2.1916.

Keisariliisen Suomen Senaatin Kirkollisasian toimikunnan kirje Muinaistieteelliselle Toimikunnalle 9.5.1916.

Konservaattori Veikko Kiljusen tarkastuskertomus Temmeksen kirkon alttaritaulun vaurioista 23.3.1959.

Tutkija Heikki Hyvösen laatima Temmeksen kirkon esineinventointikertomus 23.12.1981.

KANSATIETEEN TOIMISTON KUVA-ARKISTO (KTKA)

Temmeksen kirkko, Samuli Paulaharjun ottamat valokuvat vuodelta 1916.

Kirkko lounaasta, neg. 3490:483

Pikkukirkko kaakosta, neg. 3490:484

Porttirakennus luoteesta, neg. 3490:486

Kirkon sisätila Pikkukirkon suuntaan, neg. 3490:491

Saarnatuoli, neg. 3490:493

Kirkon sisätila länteen, neg. 3490:494

RAKENNUSHISTORIAN OSASTON ARKISTO (ROA)

Alarik Tavaststjernan mittapiirustukset 28.-29.6.1916.

D.Dahlbergin korjaussuunnitelmat, huhtikuu 1930.

Muinaistieteellisen Toimikunnan kirje Temmeksen kirkkohallitukselle 11.2.1958.

Theodor Lindquistin työselostus Temmeksen kirkon sisämaalsuksesta 15.7.1958.

OULUN TUOMIOKAPITULIN ARKISTO (OTKA), Oulun maakunta-arkisto, Oulu

Piispantarkastuspöytäkirjat sekä niihin liittyvät kappalaisen laatimat kertomuksen inventaarioluetteloineen.

27.8.1871

3.10.1881

11.8.1890

12.8.1895

16.9.1901

29.10.1906

6.10.1911

RAAHEN KIRKONARKISTO (RKA), Raahe

Kuolleitten ja haudattujen luettelo 1855 - 1880

Rippikirjat 1847 - 1853

Stadig-suvusta kootut tiedot

TEMMEKSEN KIRKONARKISTO (TKA), Oulun maakunta-arkisto, Oulu

Kuolleitten ja haudattujen luettelo 1801 - 1847

Rippikirjat 1788 - 1809

Kirkonkassan tilit

1773 - 1800

1801 - 1844

1844 - 1881

1881 - 1921

Sekalaiset tositteet 1871 - 1886

Inventaarioluettelot

28.1.1781
1804
17.12.1915

Piispan- ja rovastintarkastuspöytäkirjat sekä niihin liittyvät kappalaisen laatimat kertomukset inventaarioluetteloineen.

30.12.1833
24.7.1848
11.10.1858
28.9.1871

Kappelikokouksen pöytäkirja 1.7.1857.

Kirkonkokouksen pöytäkirjat

2.12.1855
14.2.1858

Sopimus Limingan seurakunnan kappalaisten palkkauksesta 3.11.1740.

Kuningas Adolf Fredrikin päätös 5.9.1770.

Pitäjänskokouksen anomus kuninkaalle 24.5.1774.

Kuningas Kustaa II:n päätös 1.11.1774.

Kuningas Kustaa Adolfin päätös 4.8.1796.

Kauppakirja Ojalan tilan ostosta kappeliseurakunnalle 15.10.1798.

Sopimus Temmeksen krikon maalaustyöstä 7.6.1847.

TEMMEKSEN KIRKONARKISTO (TKA), Temmes

Piispantarkastuspöytäkirjat sekä niihin liittyvät kirkkoherran laatimat kertomuksen inventaarioluetteloineen.

12.8.1895
23.7.1922
14.6.1929
10.10.1935

Kirkonkokouksen pöytäkirjat

20.4.1915
7.5.1915
25.5.1915
9.8.1915
3.2.1929
22.6.1930
31.8.1930
28.1.1934
22.6.1939

Kirkkovaltuustonpöytäkirjat

7.2.1958
1.6.1958
23.2.1959

Temmeksen pappilan rakennustöiden urakkahuutokaupan pöytäkirja 15.2.1900.

Rakennusmestari N.Halosen korjausehdotus, piirustukset 1.6.1915.

Korjaus ja uudistus. Arkkitehti D.Dahlbergin laatima Temmeksen kirkon korjausehdotus. Helmikuu 1931.

Rakenteelliset korjaukset. Th.Lindquistin laatima Temmeksen kirkon korjaustöiden työselitys 16.6.1954.

Kartta Temmeksen kappaliseurakunnan maista vuodelta 1833.

TURUN TUOMIOKAPITULIN ARKISTO (TTKA), Turun maakunta-arkisto, Turku
Turun piispa Fredrik Mennanderin kirje Limingan rovasti Matthias Pazeliukselle 22.7.1767.

SUULLISIA JA KIRJALLISIA TIETOJA ANTANEET

Hyvönen, Heikki, tutkija. Museovirasto, Helsinki. Kirje 18.3.1983.

Marttila, Matti, suntio. Temmes. Tiedonanto 6.2.1983.

Olsbo, Leena, arkkitehtiylioppilas. Arkkitehtitoimisto Huusko & Teppo, Oulu. Tiedonanto 16.3.1983.

Pajula, Terttu, kanslisti. Haapavesi. Tiedonanto 20.11.1986.

Rontu, Lasse, kirkkoherra. Temmes. Tiedonanto 27.10.1987.

PAINETUT LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

- Alcenius, Elias, Robert, 1971. Genealogia Sursilliana. 1850. Sursillin suku. Täydentänyt ja toimittanut Eero Kojonen. Tapiola.
- Backman, Wold., 1941. Soldattorp, soldater jämte deras efterkommande i Nykarlebys landskommun. Vasa.
- Björkman, Hjalmar, 1935. Bouppteckningar i Gamlakarleby stad 1697 - 1800. Efter författarens död utgivna av Birger Åkerman. Suomen Sukututkimusseuran julkaisuja XI. Helsinki.
- Bottari, Stefano, 1968. I grandi decoratori. Michelangelo. La Cappella Sistina. Milano.
- Cajanus, K.I., 1936. Kempeleen seurakunnan vaihteita. Oulu. Näköispainos 1979. Oulu.
- Cleve, Nils, 1968. Suomen rokokoon ja uusklassismin taidearteita. Johdanto. Helsinki.
- Colliander, O.I., 1910. Suomen kirkon paimenmuistio 19:n vuosisadan alusta nykyaikaan I. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia VIII. Helsinki.
- Gardberg, C.J., 1978 a. Medeltiden. Byggnadskonst. Konsten i Finland. Från medeltid till nutid. Toim. Sixten Ringbom. Helsingfors.
- Gardberg, C.J., 1978 b. Från reformationen till stora ofreden. Byggnadskonst. Konsten i Finland. Från medeltid till nutid. Toim. Sixten Ringbom. Helsingfors.
- Halila, Aimo, 1953. Oulun kaupungin historia II. 1721 - 1809. Oulu.
- Halila, Aimo, 1954. Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1721 - 1775. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia V. Oulu.
- Hautala, Kustaa, 1975. Oulun kaupungin historia III. 1809 - 1856. Oulu.
- Heimala, Aarne, 1964. Uuden ajan kirkot. Rakennusmuistomerkimme ja niiden suojelu. Porvoo.
- Härö, Elias - Kaila, Panu, 1976. Pohjalainen talo. Rakentajan opas. Helsinki.
- Klemetti, Heikki, 1927. Suomalaisia kirkonrakentajia 1600- ja 1700-luvuilla. Porvoo.
- Klemetti, Heikki, 1936. Suomalaisia kirkonrakentajia 1800-luvulla. Porvoo.
- Kulttuurihistoriallisesti merkittävät kohteet. Pohjois-Pohjanmaa. Pohjois-Pohjanmaan seutukaavaliitto 1978. (Moniste)

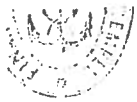
- Leinberg, K.G., 1906. Finlands territoriala församlingars namn, ålder, utbildning och utgrening. Handlingar rörande finska kyrkan och presterskap II, IV, V. Finska kyrkohistorisak samfundets handlingar VII. Helsingfors.
- Lempiäinen, Pentti, 1981. Kuvat puhuvat. Perustietoa kristillisistä vertauskuvista.
- Leppo, Markus, 1967. Vaivaisukot. Porvoo.
- Lindberg, Bo, 1978. Måleri från romantik till realism. Konsten i Finland. Från medeltid till nutid. Toim. Sixten Ringbom. Helsingfors.
- Lindberg, Carolus, 1934. Suomen kirkot. Maamme kirkkorakennuksia käsittelyvä tietoteos. Helsinki.
- Mannering, Douglas, 1981. The art of Leonardo da Vinci. Italy.
- Mähönen, Reino, 1975. Kirkkomaalari Mikael Toppelius. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 78. Helsinki.
- Niiranen, Timo, 1981. Miten ennen asuttiin. Vanhat rakennukset ja niiden sisustukset. Keuruu.
- Nokela, Leena, 1981. Sisustustyylit antiikista nykyaikaan. Keuruu.
- Oulun läänin kirkot. Lieto 1985.
- Pappilatyöryhmän mietintö. Opetusministeriö 1982. (Moniste)
- Paulaharju, Samuli, 1911. Kirkonäijistä Pohjanmaalla. Kotiseutu 1911.
- Paulaharju, Samuli, 1965. Wanha Raahe. Porvoo.
- Pettersson, Lars, 1941. Träkyrkor och klockstaplar i Österbotten och sydvästra Finland. Sanct Henrik 2.
- Pettersson, Lars, 1958. Tornion kirkko ja kellotapuli. Torneå kyrka och klockstapel. Arkkitehti - Arkitekten 9 - 10, 1957. Helsinki.
- Pettersson, Lars, 1959. Kirkot ja kirkkotaide. Oma maa VI. Porvoo.
- Pettersson, Lars, 1962. Utajärven kirkko ja tapuli. Utajärven kirkon vaiheita. Muistojulkaisu kirkon 200-vuotisjuhliaan. Toim. Arvi Korhonen. Helsinki.
- Pettersson, Lars, 1971. Hailuodon palanut puukirkko ja sen maa-laukset. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 73. Helsinki.
- Pettersson, Lars, 1973. Haapaveden kirkot. Haapavesi ennen ja nyt II. Haapaveden kirja. JYY:n kotiseutusarja N:o 9. Pieksämäki.
- Pettersson, Lars, 1977. Limingan kirkot ja tapulit. Liminka 1477 - 1977. Toim. Seija Korte. Oulu.
- Pettersson, Lars, 1979. Kansallisia ja kansainvälisiä aineksia Suomen vanhassa puukirkkoarkkitehtuurissa. Abacus. Suomen rakennustaiteen museo. Vuosikirja. Helsinki.
- Pettersson, Lars, 1986. Tornion kirkko ja kellotapuli. Oulu.

- Riska, Tove, 1978. Suomen kirkkotaide ja kirkkojen esineistö. Suomen kirkot ja kirkkotaide 1. Lieto.
- Riska, Tove, 1980. Suomen kirkot 10. Alastaron, Mellilän ja Metsämaan kirkot. Turun arkkihiippakunta 8. Loimaan rovastikunta II. Julk. Museovirasto. Helsinki.
- Rönkkö, Pekka, 1985. Noitarummusta kirkkauden kruunuun. Lapin kirkkomaalauksia keskiajalta nykypäiviin. Oulu.
- Sinisalo, Antero, 1970. Kauneimmat kirkkomme. Jyväskylä.
- Sinisalo, Antero, 1978. Suomalaisen kirkkoarkkitehtuurin vaihteita. Suomen kirkot ja kirkkotaide 1. Lieto.
- Suolahti, Gunnar, 1912. Suomen pappilat 1700-luvulla. Porvoo.
- Suolahti, Gunnar, 1919. Suomen papisto 1600- ja 1700-luvuilla. Porvoo.
- Suomen kirkot ja kirkkotaide 2. Kirkkojen aakkosellisen luetteloinen. Lieto 1980.
- Vahtola, Jouko, 1977. Liminkalaisten historiaa. Liminka 1477 - 1977. Toim. Seija Korte. Oulu.

SANOMALEHTIARTIKKELIT

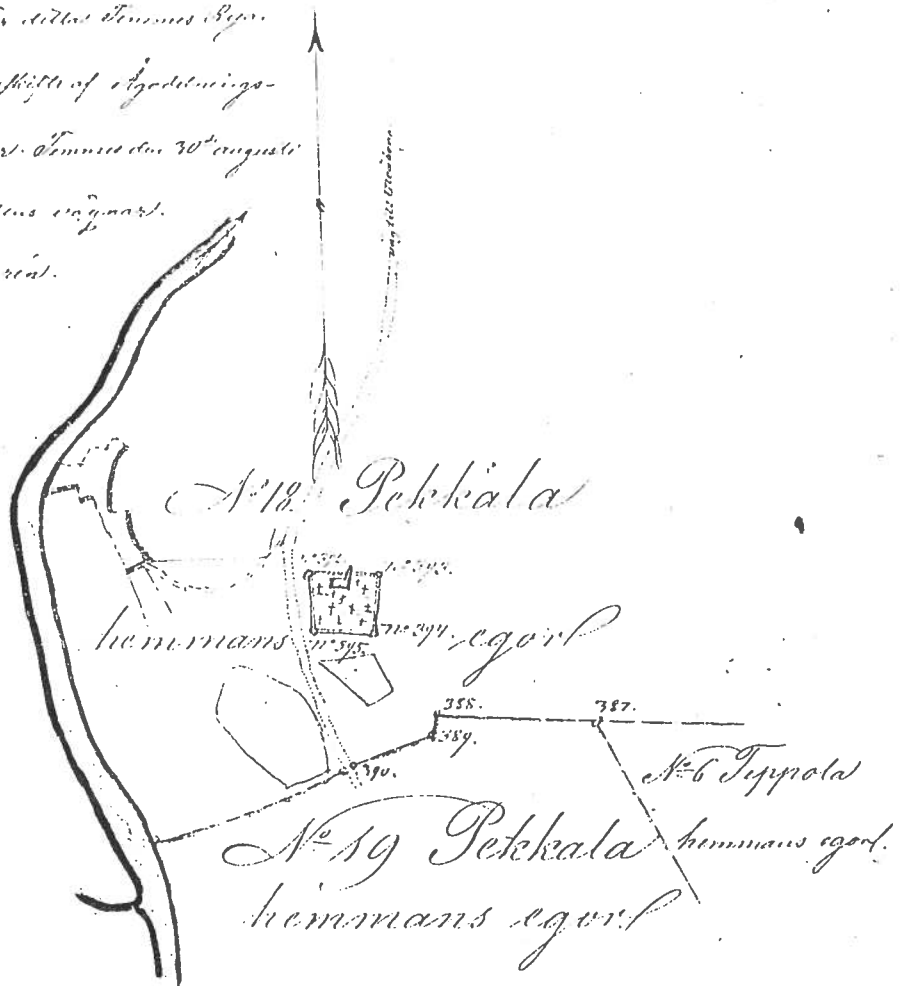
- Jakkula, Leena, "Temmes - papiton pieni pitäjä". Kaleva 10.9.1965, n:o 244.
- K[oskela], M[ari], "Toisinajatteleva Lauri Louet". Rantalakeus 19.1.1983.
- "Kirkon korjaus - pienen seurakunnan suuri ilo". Kaleva 29.10.1984.
- "Luvatta rakennettu, papiton Temmeksien kirkko 200-vuotias". Kaleva 15.7.1967.
- "Temmeksien 200-vuotias kirkko on lakeuden historian symboli". Liitto 15.7.1967.
- Temmeksien kotiseutunumero. Kaleva 9.11.1912, n:o 261 B.
- "Temmes saa kirkkoonsa urut", Kaleva 22.8.1987.

KARTTA TEMMEKSEN KAPPELISEURAKUNNAN MAISTA VUODELTA 1833 (TKA)

Utdrag af *Temmes*
 samfällighets egor i Limminge socken
 Uleå härad och Uleåborgs län.
 Uppmålad år 1833 af C. H. Sandberg

Enligt utdrag i data, är detta Temmes Byg-
 lags Fänge- och utmärkeskifte af ägodelnings-
 rättens fastlöshet; inryggar Temmes den 30de augusti
 1837. till ägodelningsrättens vägnar.
 af Appelqvist.

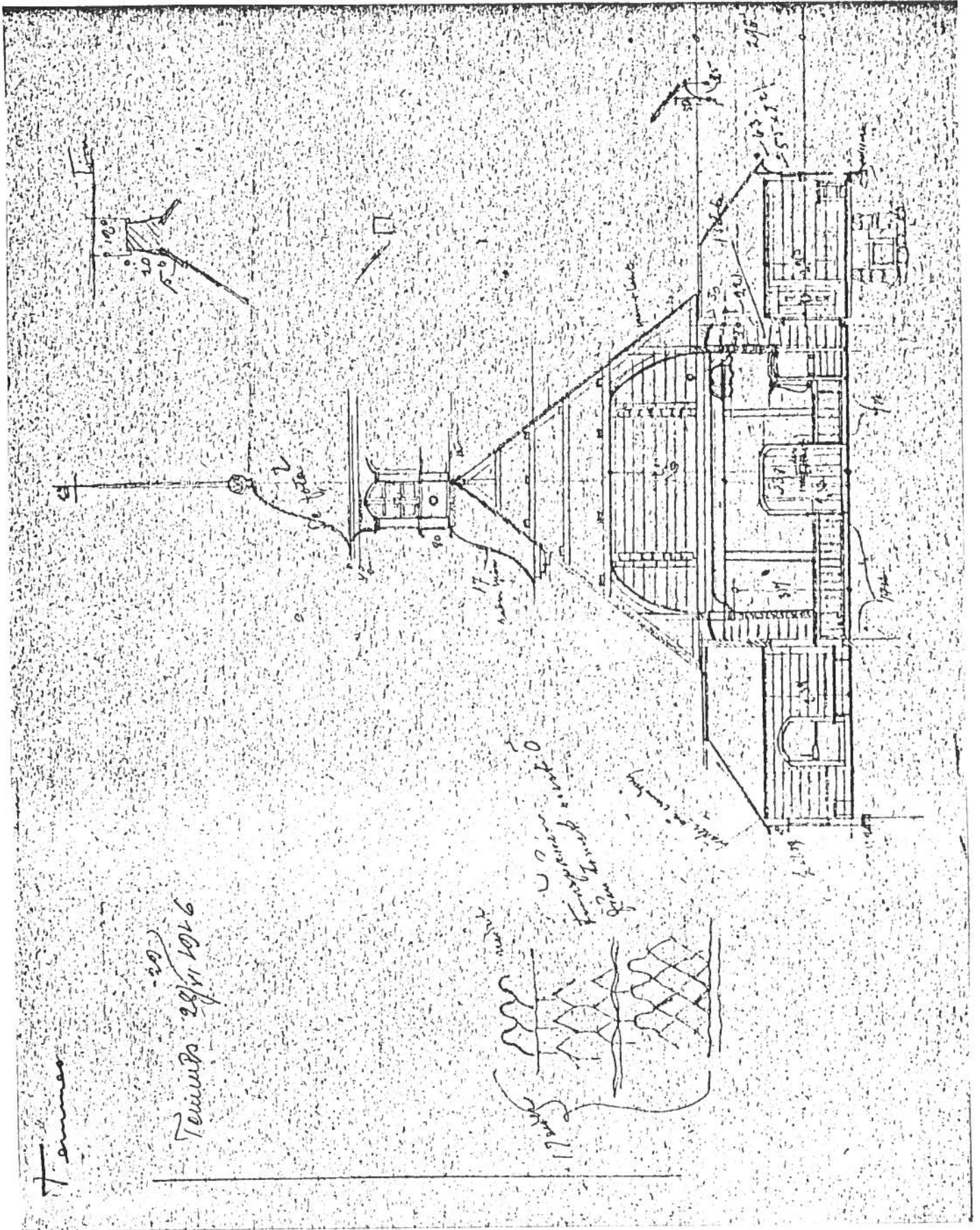
Utdragets riktighet befunnas; kändlandsmätarikonstör i
 Uleåborg, den 20 mars 1872.

C. H. Sandberg

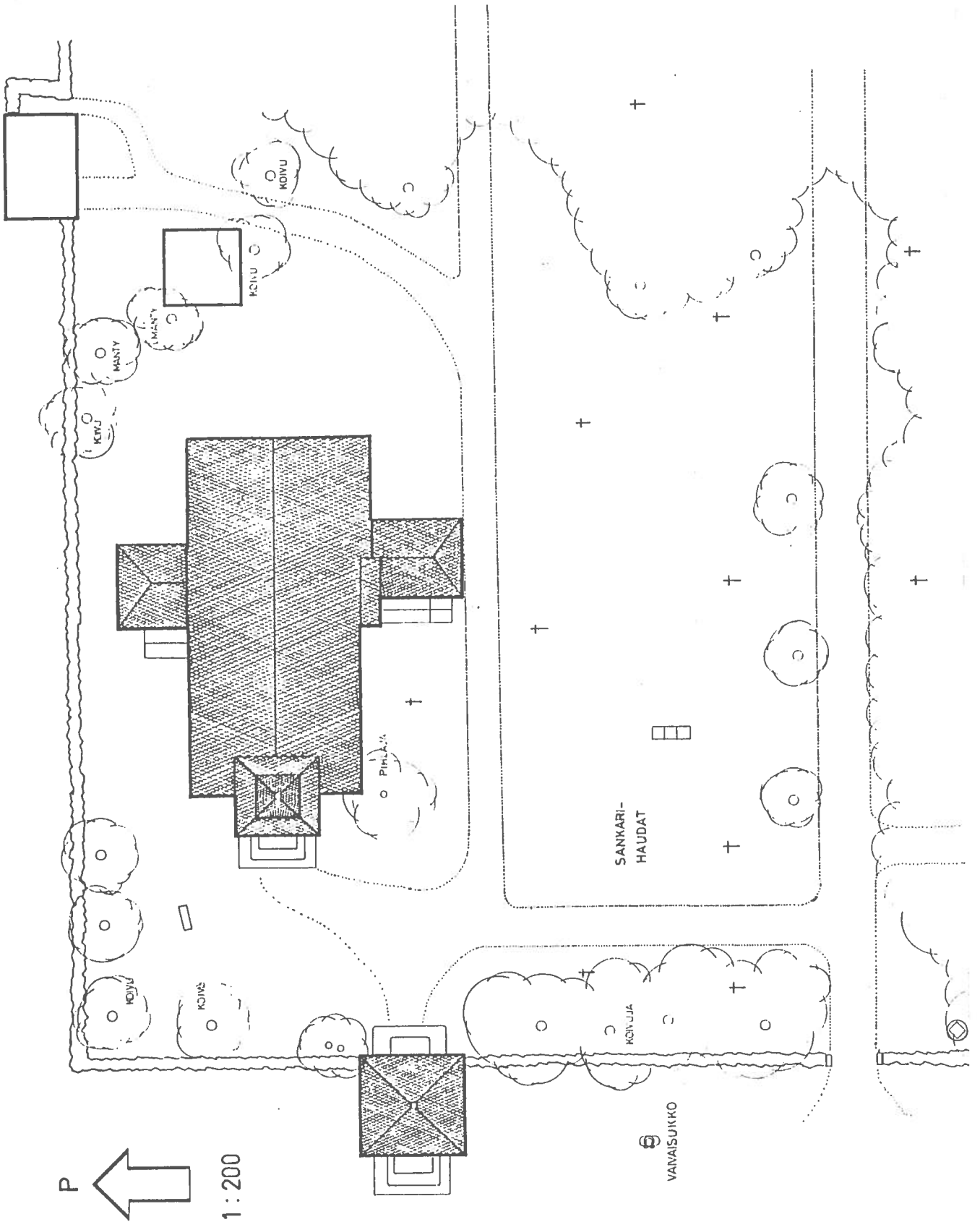
Skala med karttyllningslinjer 1 mark 60 p.

ALARIK TAVASTSTJERNAN MITTAUSPIIRUSTUKSET TEMMEKSEN KIRKOSTA
28. - 19.6.1916 (ROA. MV)
RUNKOHUONEEN POIKKILEIKKAUS

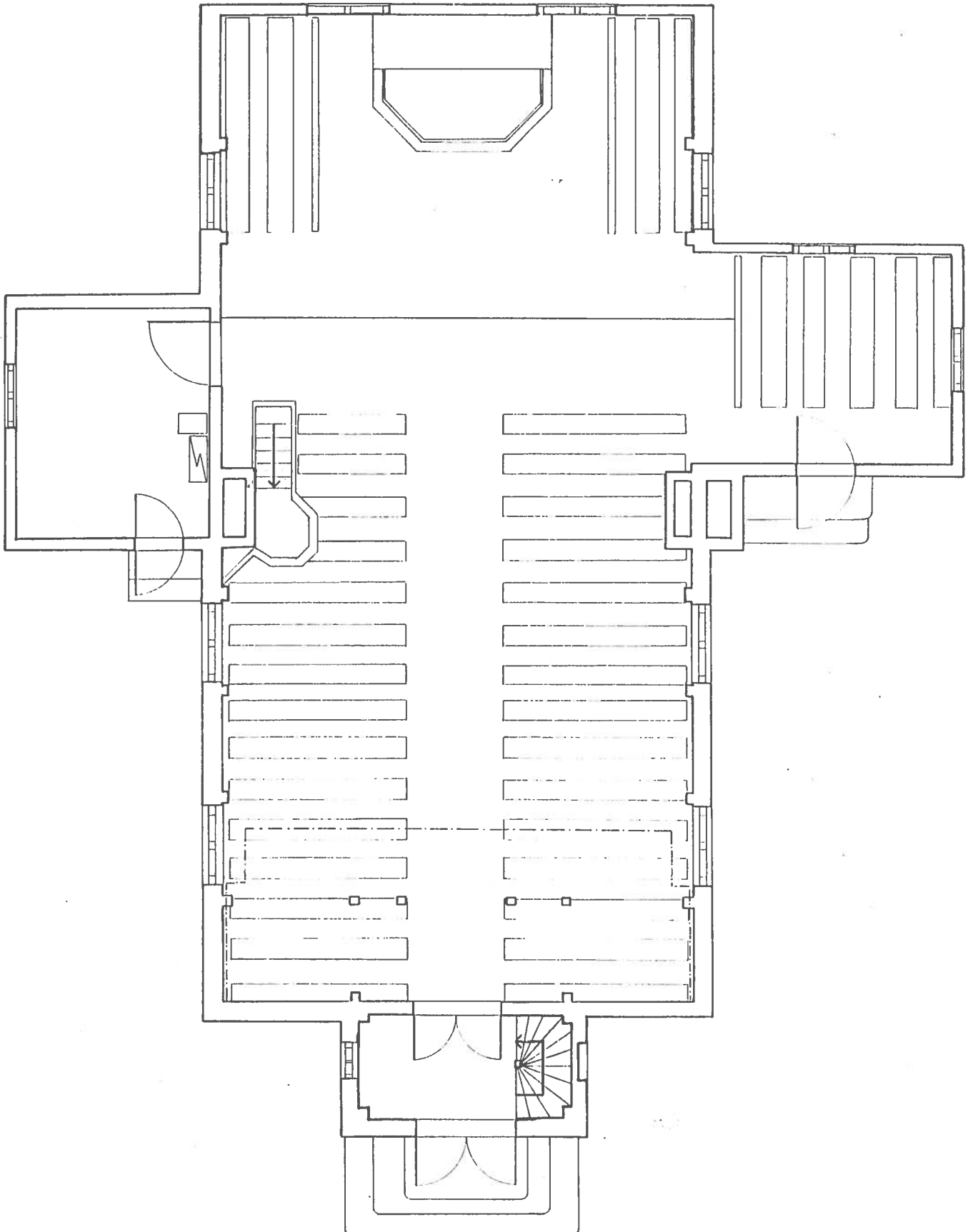
TEMMEKSEN KIRKON ASEMAPIIRUSTUS
(Arkkitehtitoimisto Huusko & Teppo, Oulu)
Piiirretty 7.7.1982 mittausten ja vanhojen piirustusten pohjalta

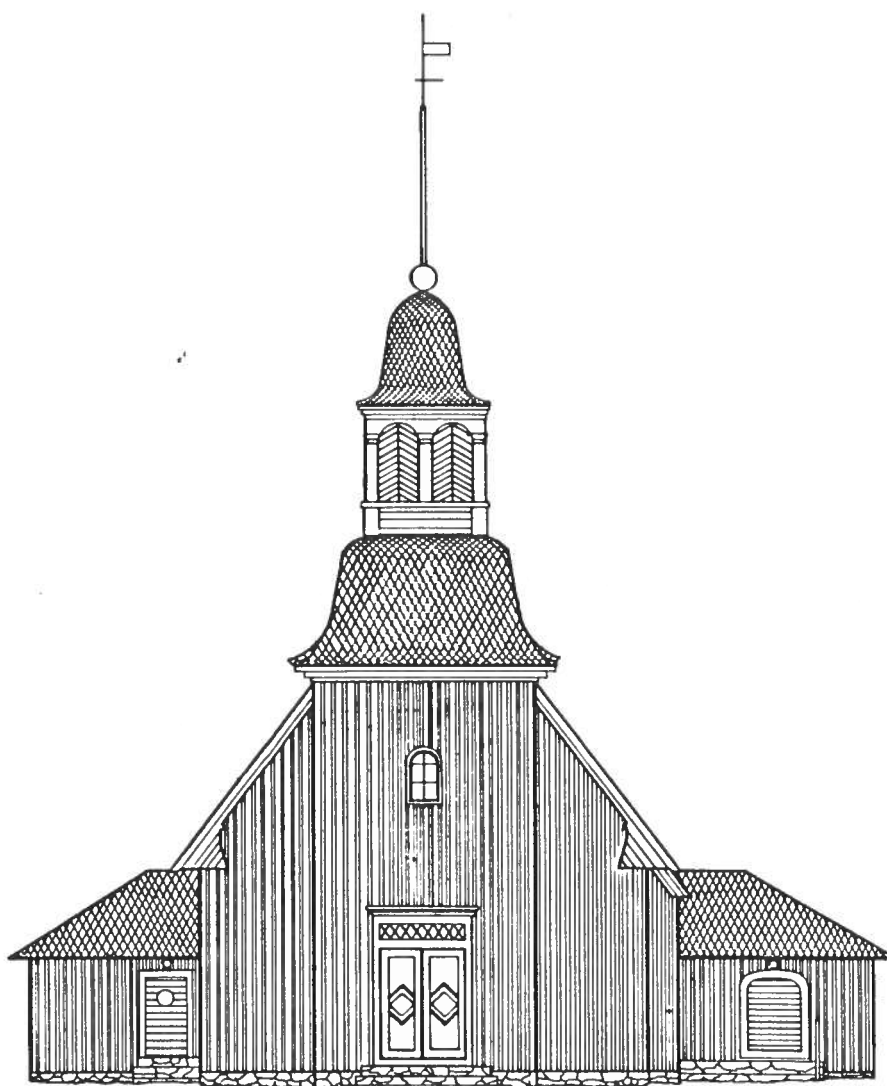
TEMMEKSEN KIRKKO, POHJAPIIRUSTUS

(Arkkitehtitoimisto Huusko & Teppo, Oulu)

Piirretty 7.7.1982 mittautusten ja vanhojen piirustusten pohjalta

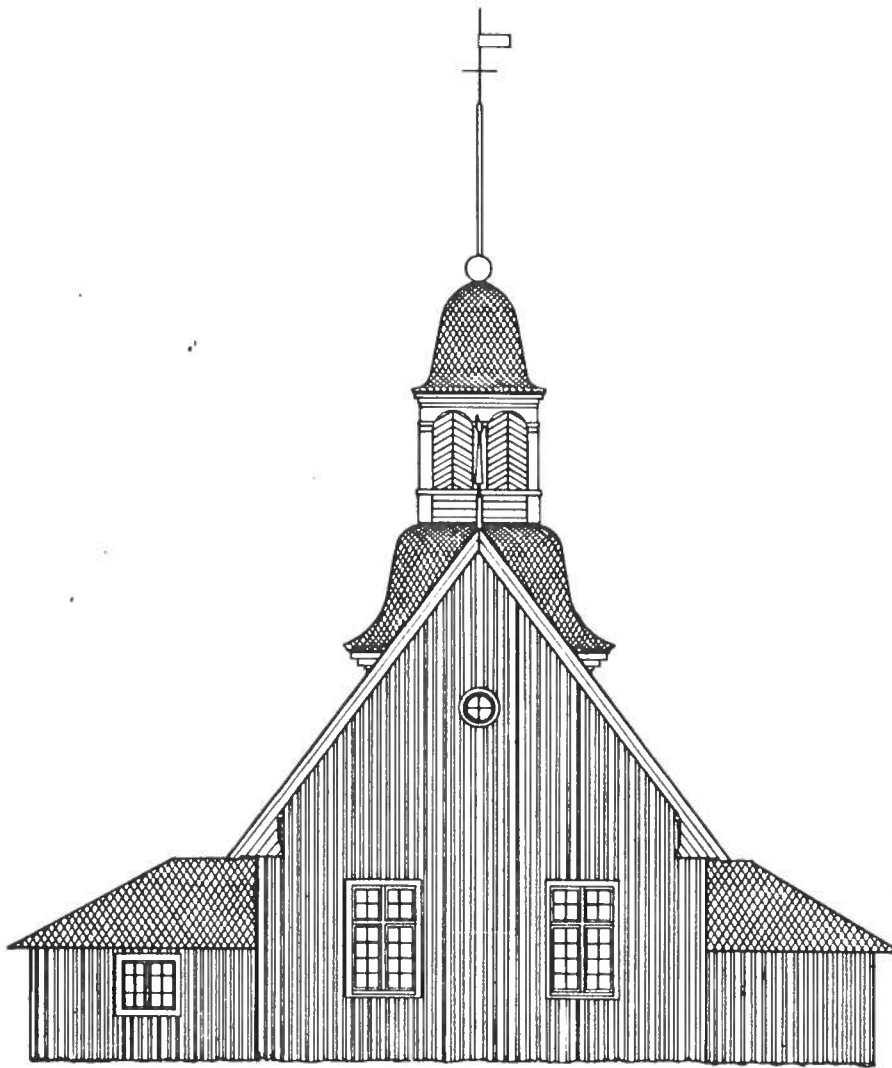

TEMMEKSEN KIRKKO, KIRKON LÄNSIPÄÄTY
(Arkkitehtitoimisto Huusko & Teppo, Oulu)
Piirretty 7.7.1982 mittausten ja vanhojen piirustusten pohjalta

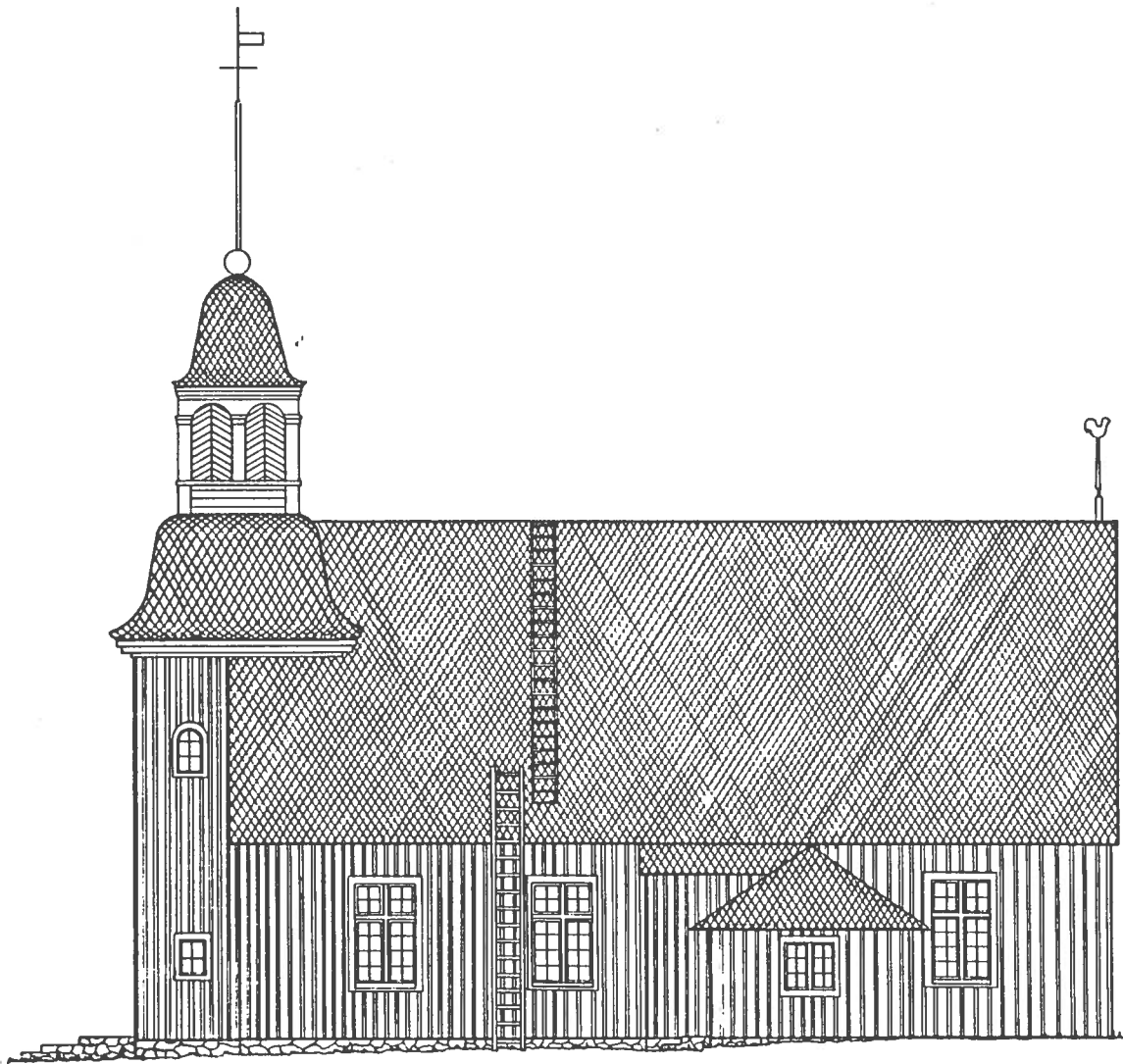
LANTÉN

TEMMEKSE KIRKKO, KIRKON ITÄPÄÄTY
(Arkkitehtitoimisto Huusko & Teppo, Oulu)
Piiirretty 7.7.1982 mittausten ja vanhojen piirustusten pohjalta

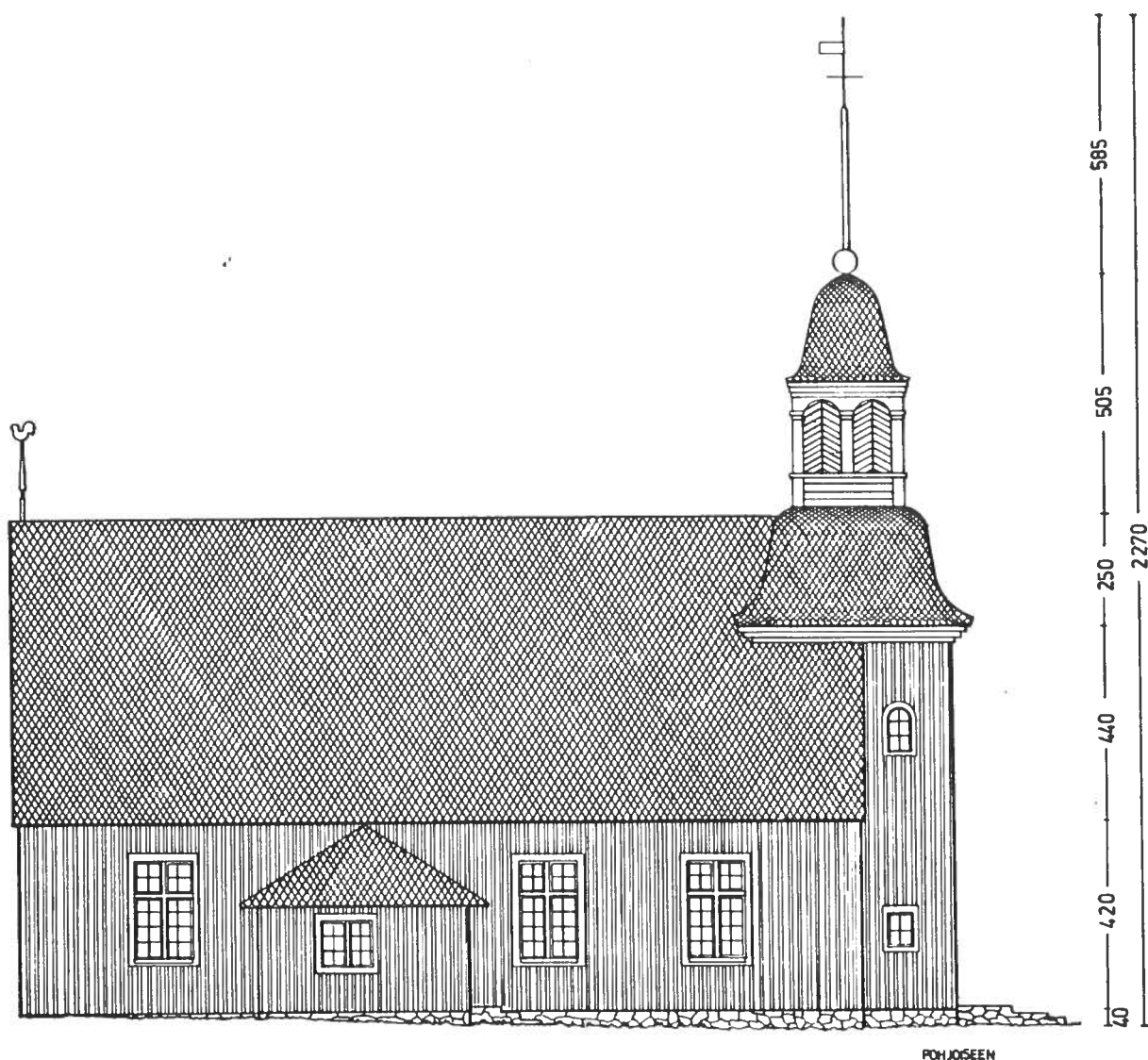
ITÄÄN

TEMMEKSEN KIRKKO, KIRKKO ETELÄSTÄ
(Arkkitehtitoimisto Huusko & Teppo, Oulu)
Piiirretty 7.7.1982 mittausten ja vanhojen piirustusten pohjalta

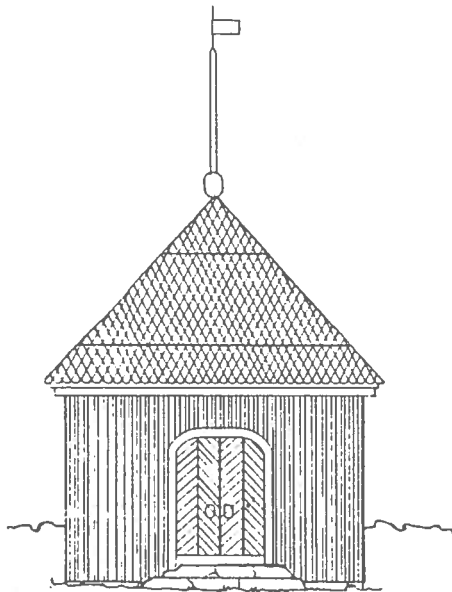

ETELAAN

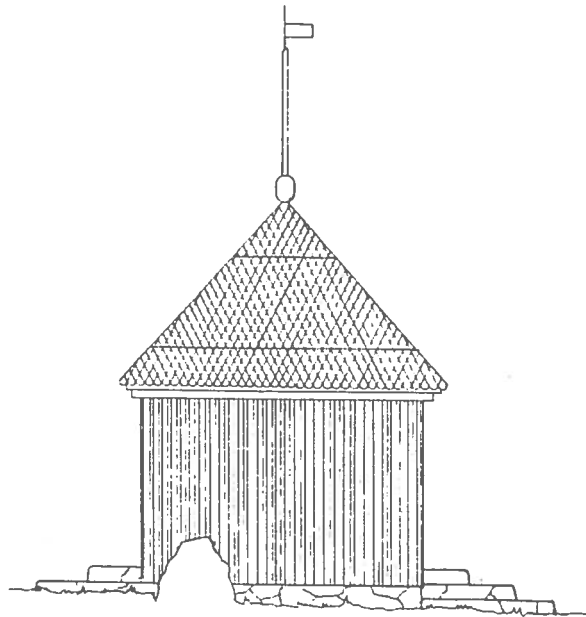
TEMMEKSEN KIRKKO, KIRKKO POHJOISESTA
 (Arkkitehtitoimisto Huusko & Teppo, Oulu)
 Piirretty 7.7.1982 mittauksen ja vanhojen piirustusten pohjalta

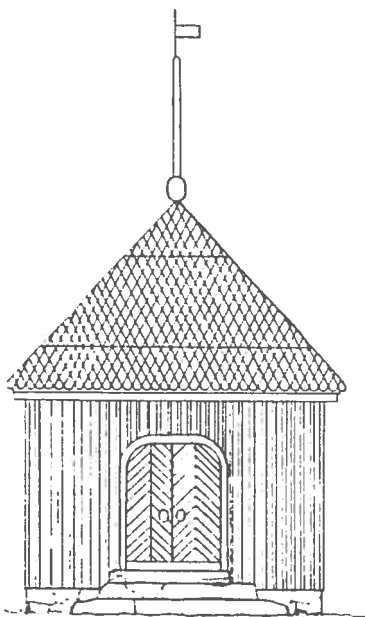
TEMMEKSEN KIRKKO, PORTTIRAKENNUKSEN JULKISIVUT
(Arkkitehtitoimisto Huusko & Teppo, Oulu)
Piiirretty 7.7.1982 mittautusten ja vanhojen piirustusten pohjalta

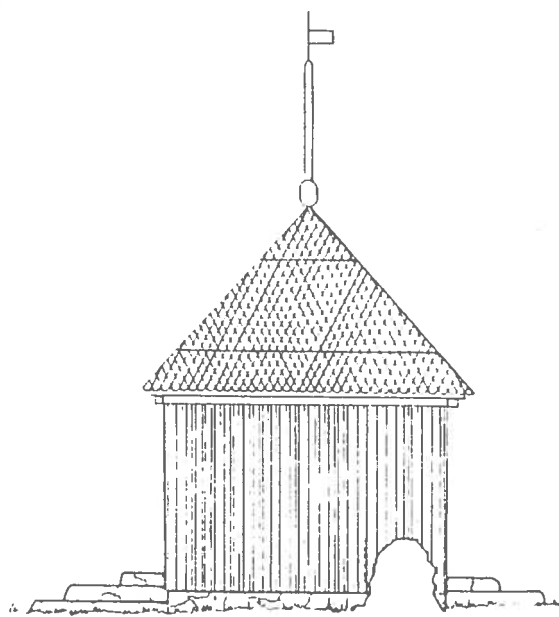
LÄNTEEN

POHJOISEEN

ITÄÄN

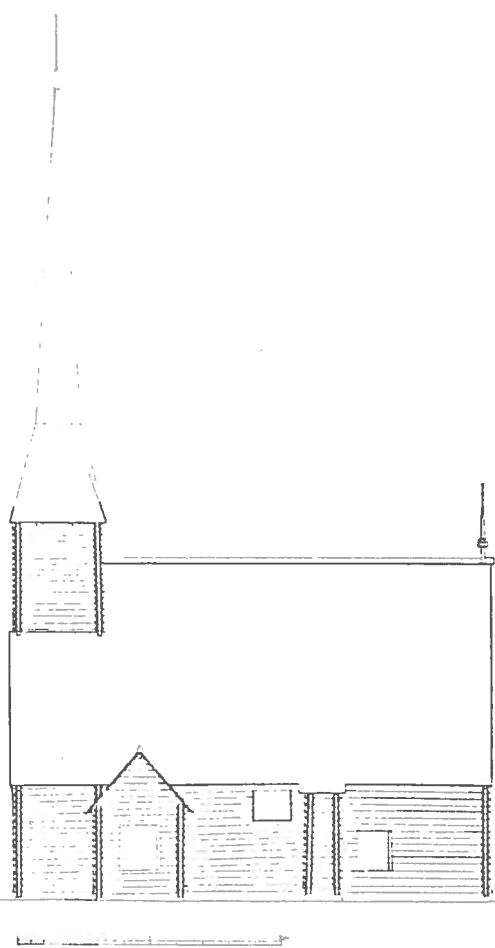
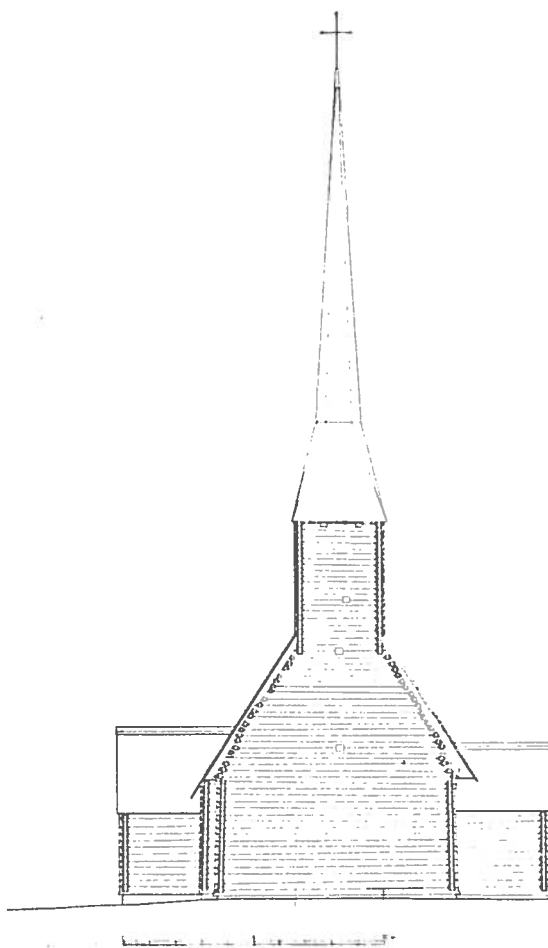
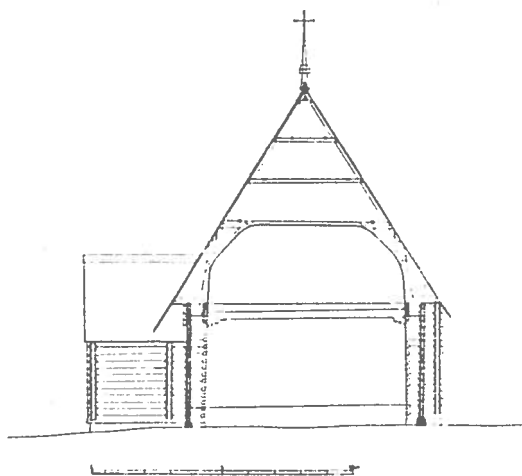
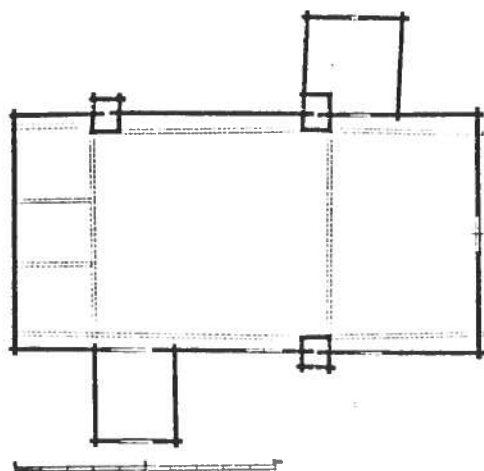

ETELÄÄN

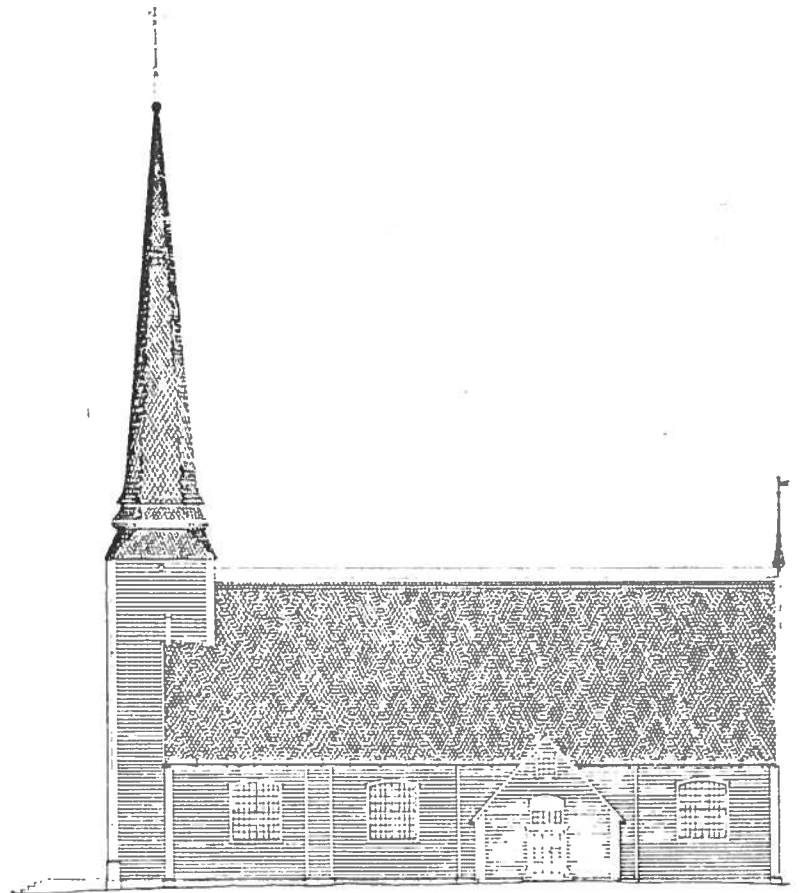
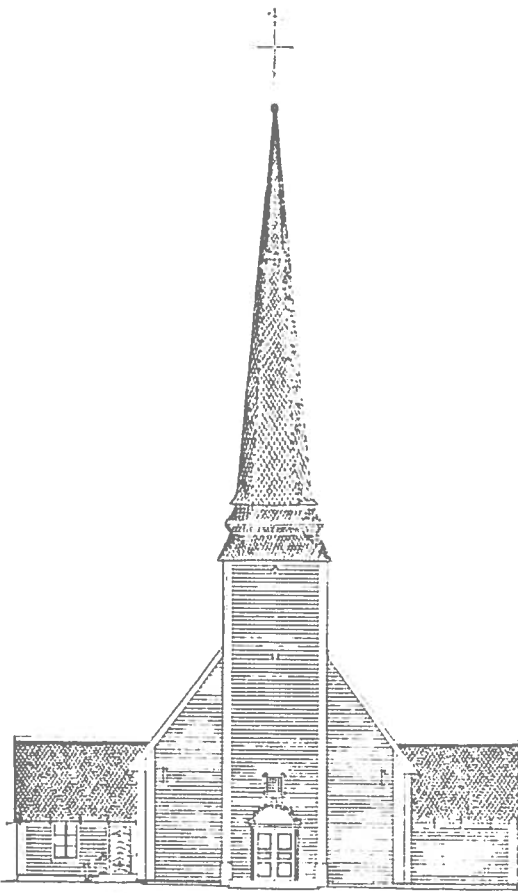
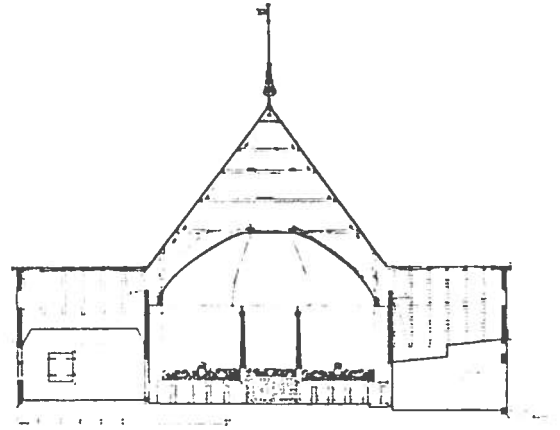
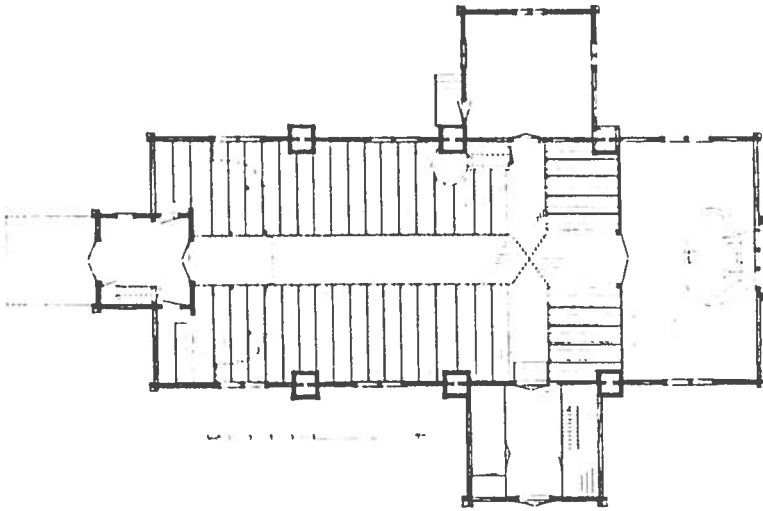
HAILUODON KIRKKO, REKONSTRUKTIOPIIRUSTUKSET

(Pettersson 1971, s. 52, 55, 57 ja 56)

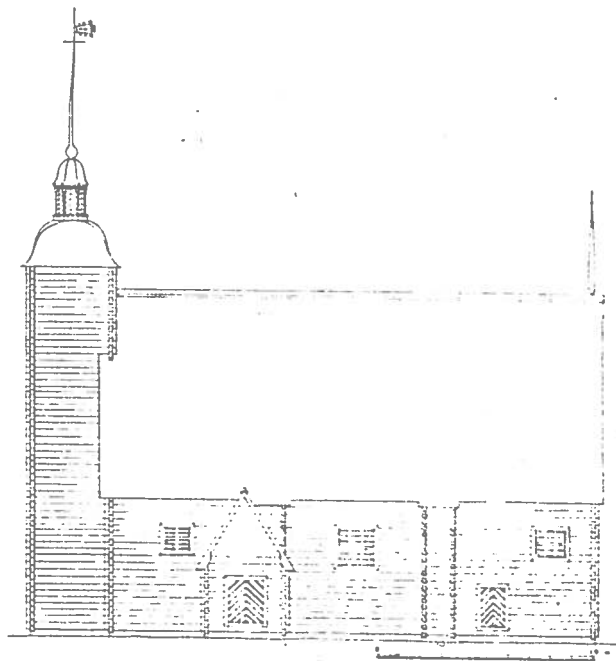
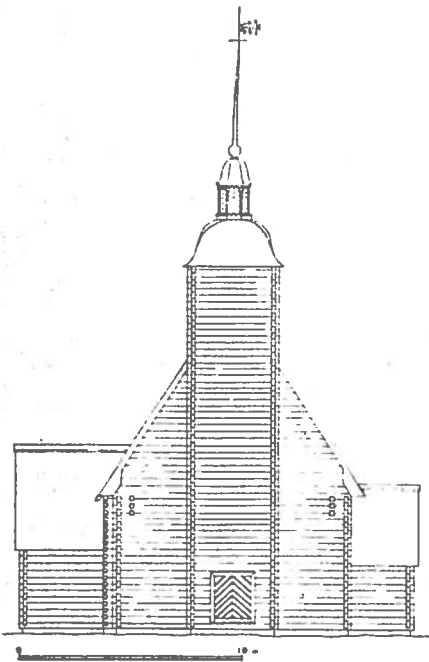
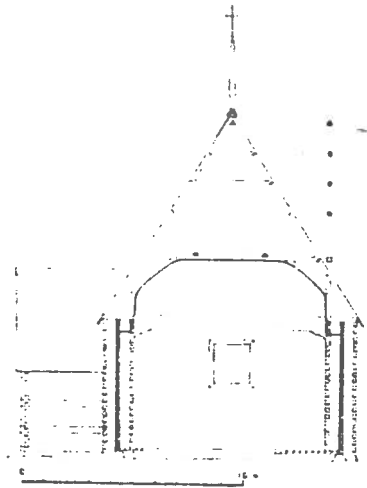
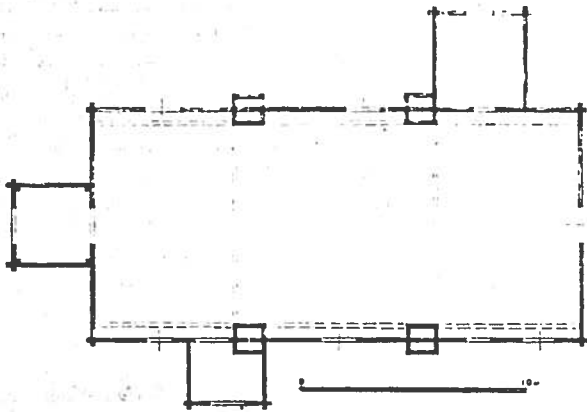
POHJAPIIRUSTUS, LÄNSIPÄÄTY, ETELÄSEINÄ JA RUNKOHUONEEN POIKKILEIKKAUS

TORNION KIRKKO, MITTAUSPIIRUSTUKSET
(Pettersson 1986, s. 65, 66, 68 ja 69)
POHJAPIIRUSTUS, LÄNSIPÄÄTY, ETELÄSEINÄ JA RUNKOHUONEEN POIKKILEIKKAUS

UTAJÄRVEN KIRKKO, ENNASTUSPIIRUSTUKSET
(Pettersson 1962, s. 164, 165, 166 ja 171)
POHJAPIIRUSTUS, LÄNSIPÄÄTY, ETELÄSEINÄ JA RUNKOHUONEEN POIKKILEIKKAUS

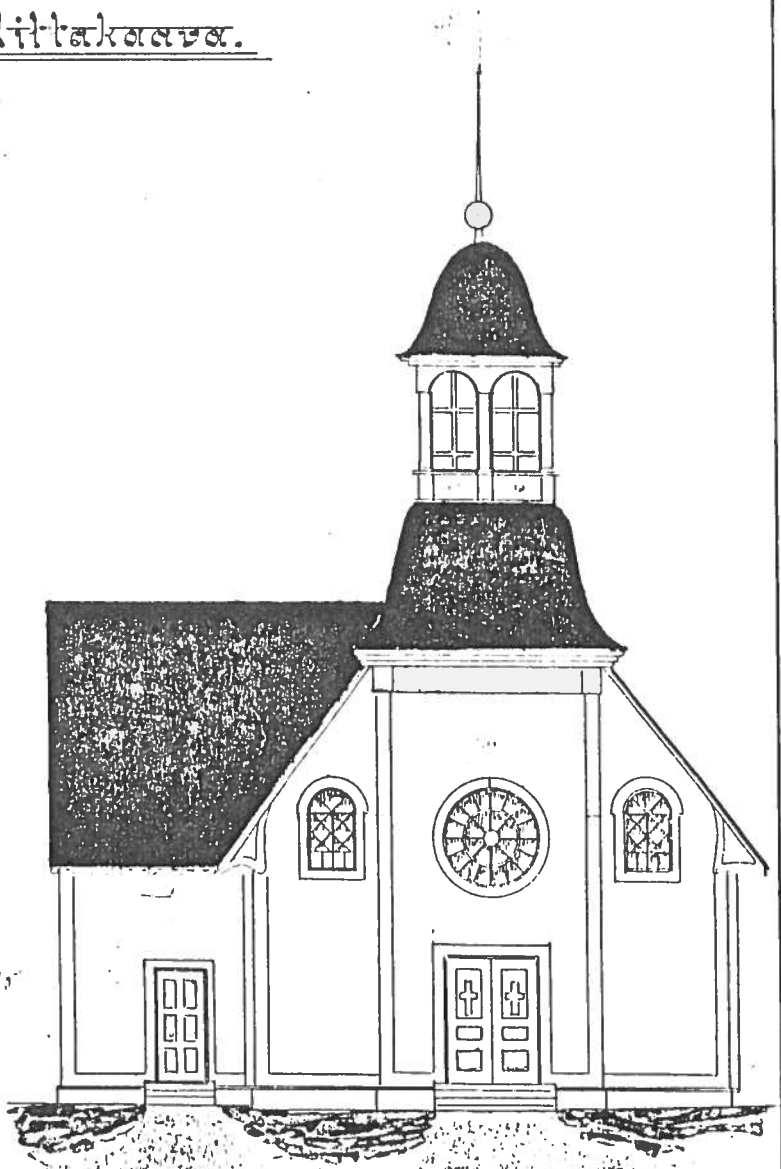
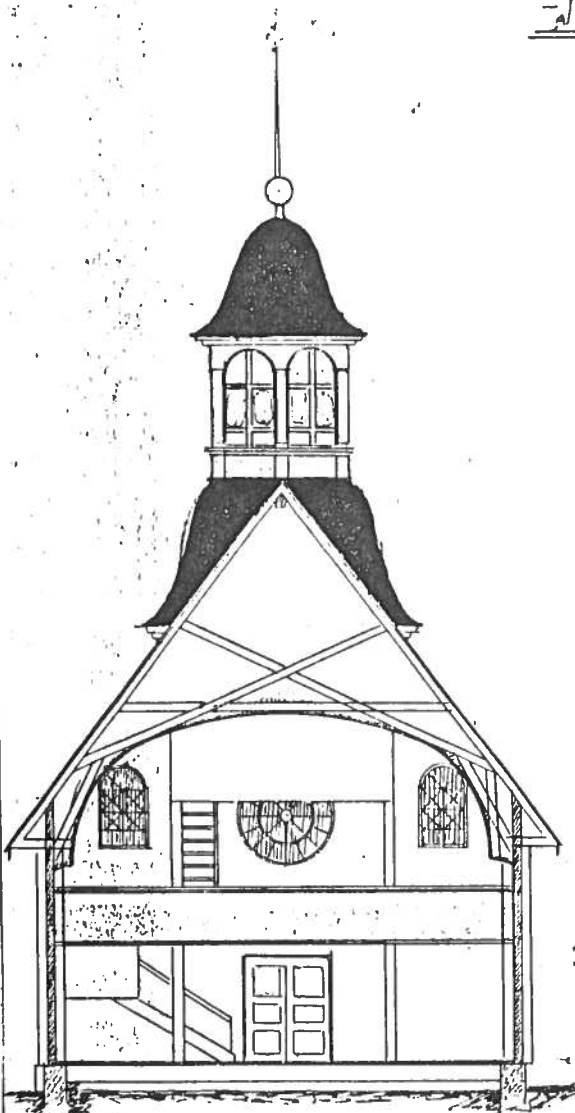
TEMMEKSEN KIRKKO, RAKENNUSMESTARI M. HALOSEN KORJausehdotus
1.6.1915 (TKA)
LÄNSIPÄÄTY JA RUNKOHUONEEN POIKKILEIKKAUS

Muutos piirustus Kirkkoon.

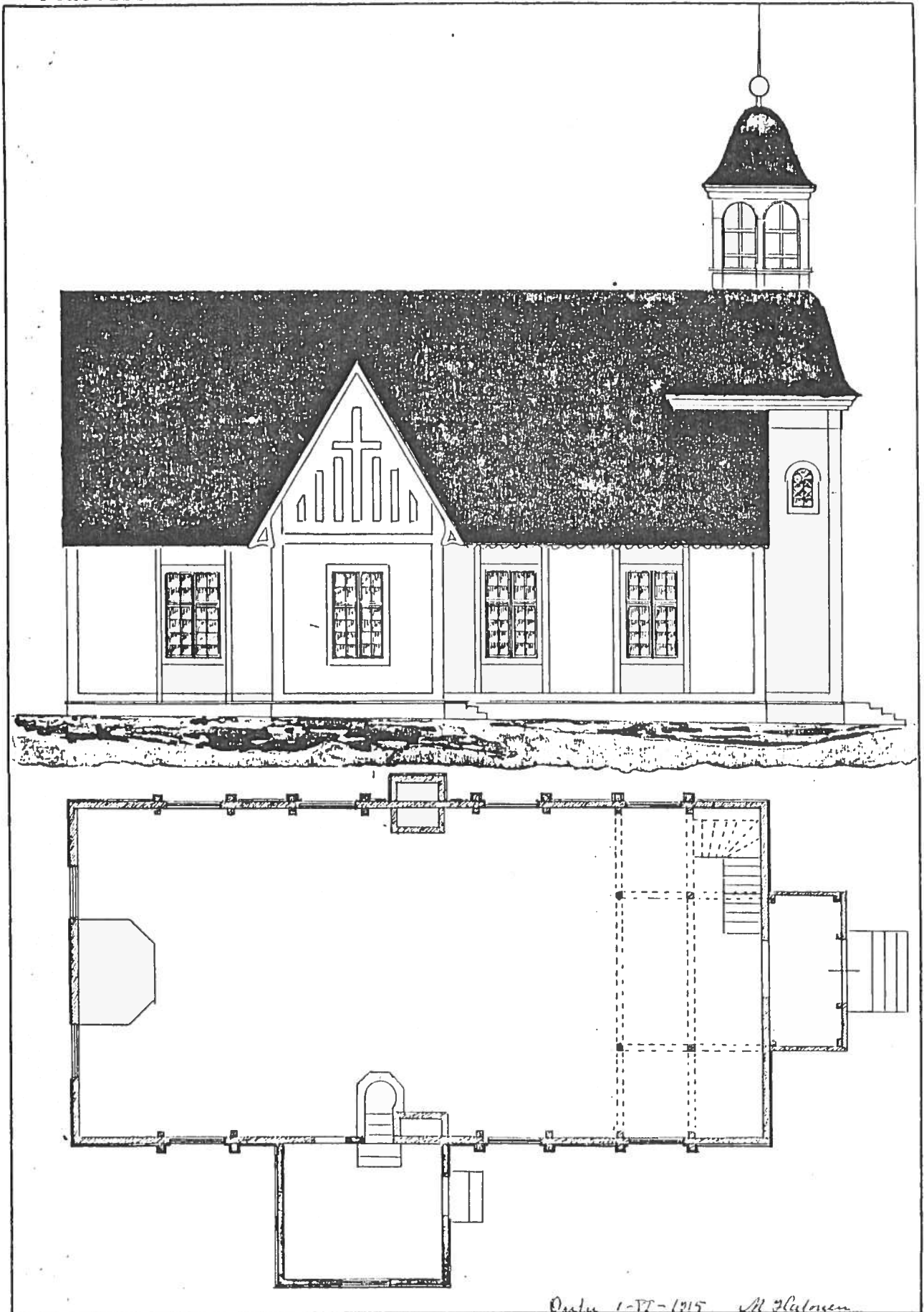
Temmekselle.

Mittakaava.

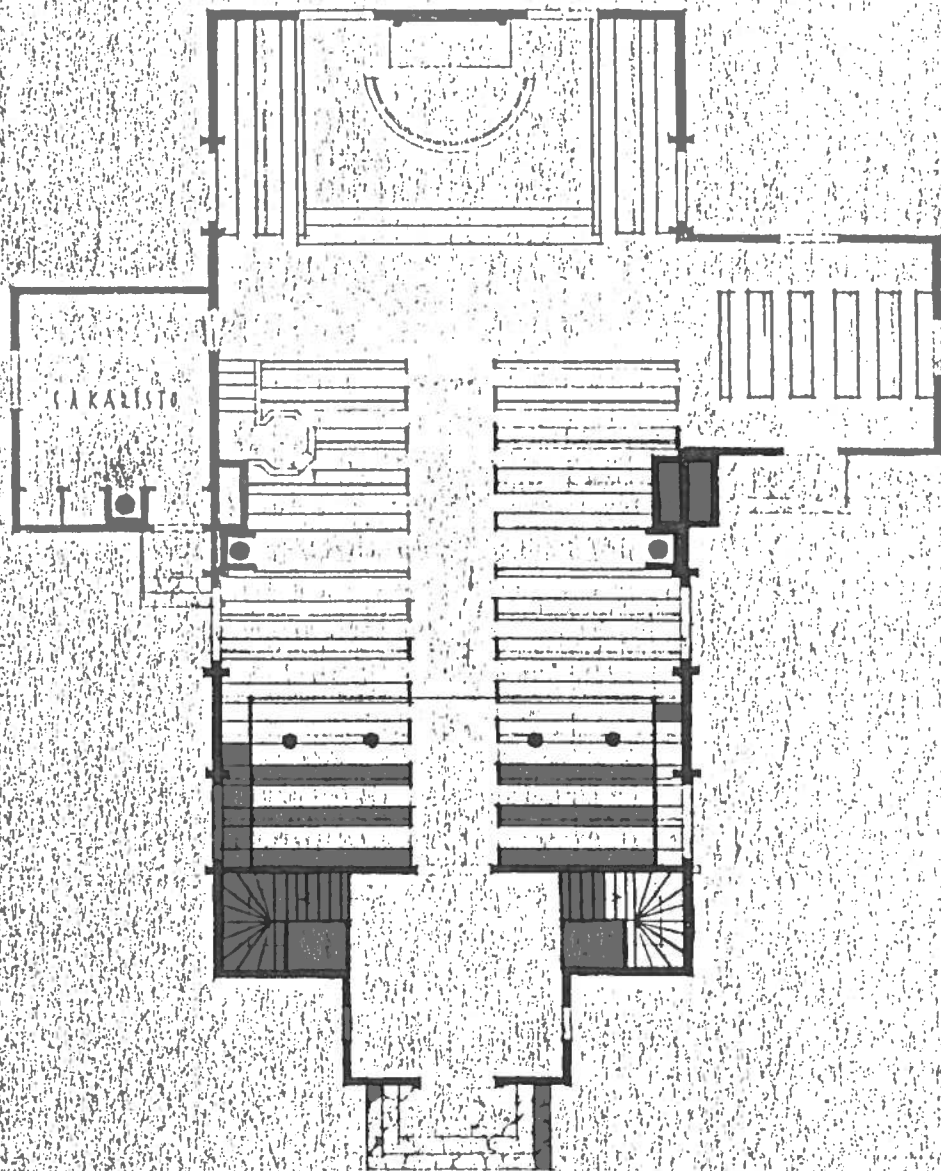

TEMMEKSEN KIRKKO, RAKENNUSMESTARI M. HALOSEN KORJausehdotus
1.6.1915 (TKA)
POHJOISSEINÄ JA POHJAPIIRUSTUS

Plan 1-11-1915 M. Halosen

TEMMEKSEN KIRKKO, ARKKITEHTI D. DAHLBERGIN KORJAUSSUUNNITELMA,
HUHTIKUU 1931 (ROA, MV)
POHJAPIIRUSTUS

TEMMEKSEN KIRKKO

KORJAUSSUUNNITELMA

LIITE 1013A

5

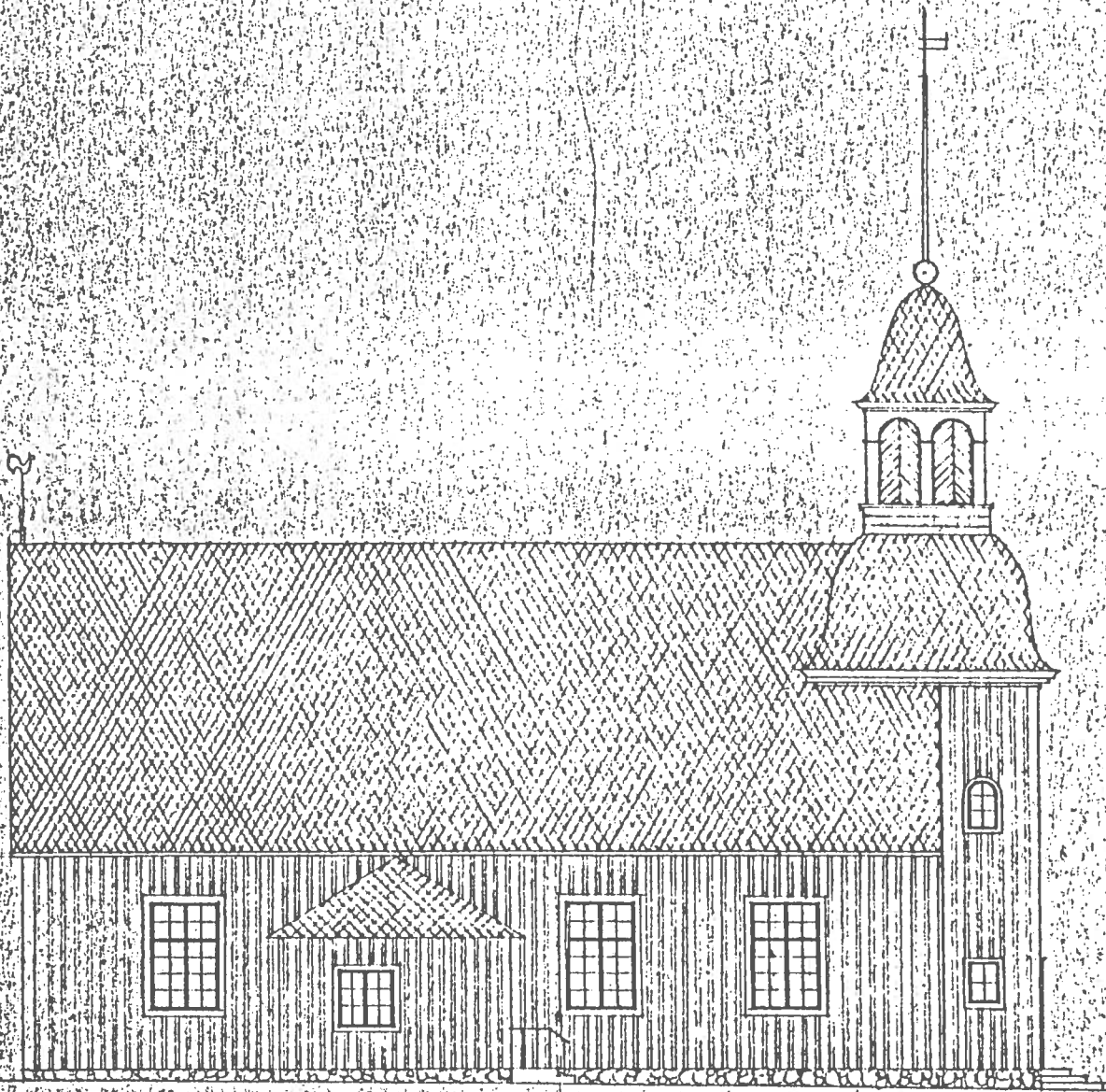
10

15

Oskari Kuitila
2011

D. Dahlberg
Arkkitehti

TEMMEKSEN KIRKKO, ARKKITEHTI D.DAHLBERGIN KORJAUSSUUNNITELMA,
HUHTIKUU 1930 (ROA, MV)
POHJOISSEINÄ

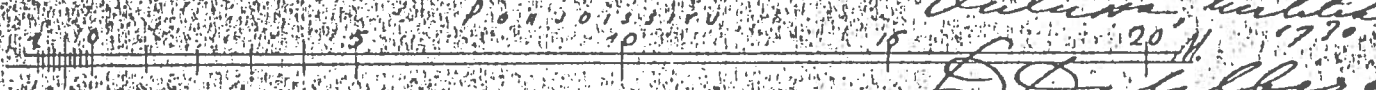

TEMMEKSEN KIRKKO

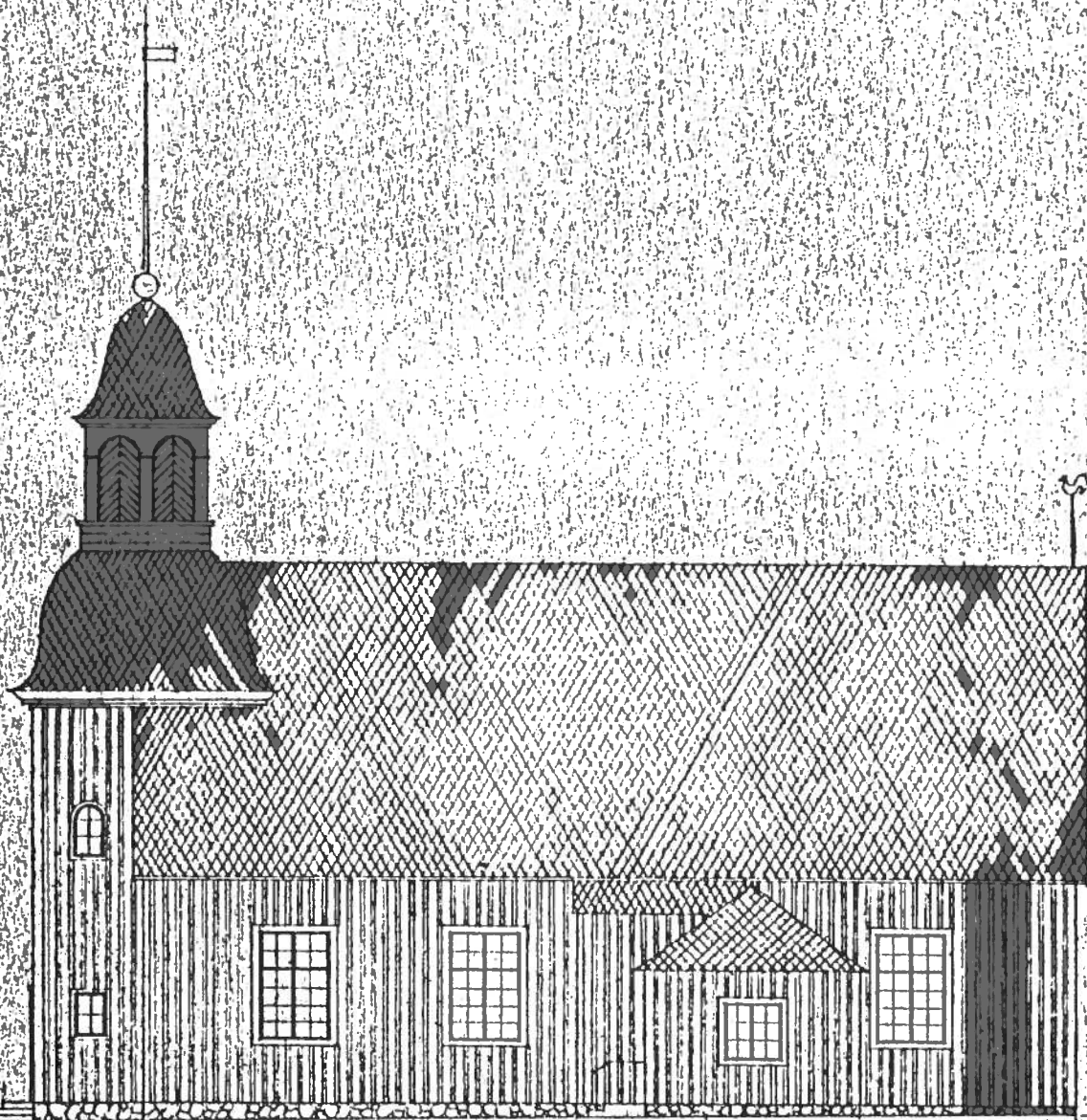
KORJAUSSUUNNITELMA

Pohjoisseinä

Ouluun, kallis
D. Dahlberg

TEMMEKSEN KIRKKO, ARKKITHTI D.DAHLBERGIN KORJAUSSUUNNITELMA,
HUHTIKUU 1930 (ROA, MV)
ETELÄSEINÄ

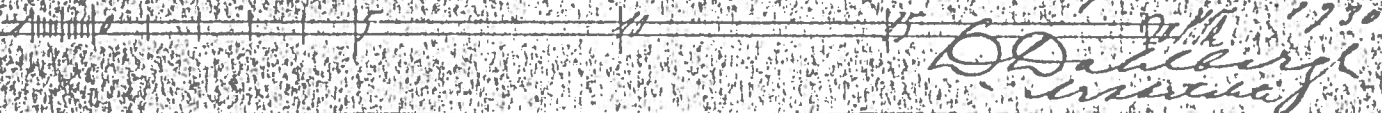

TEMMEKSEN KIRKKO

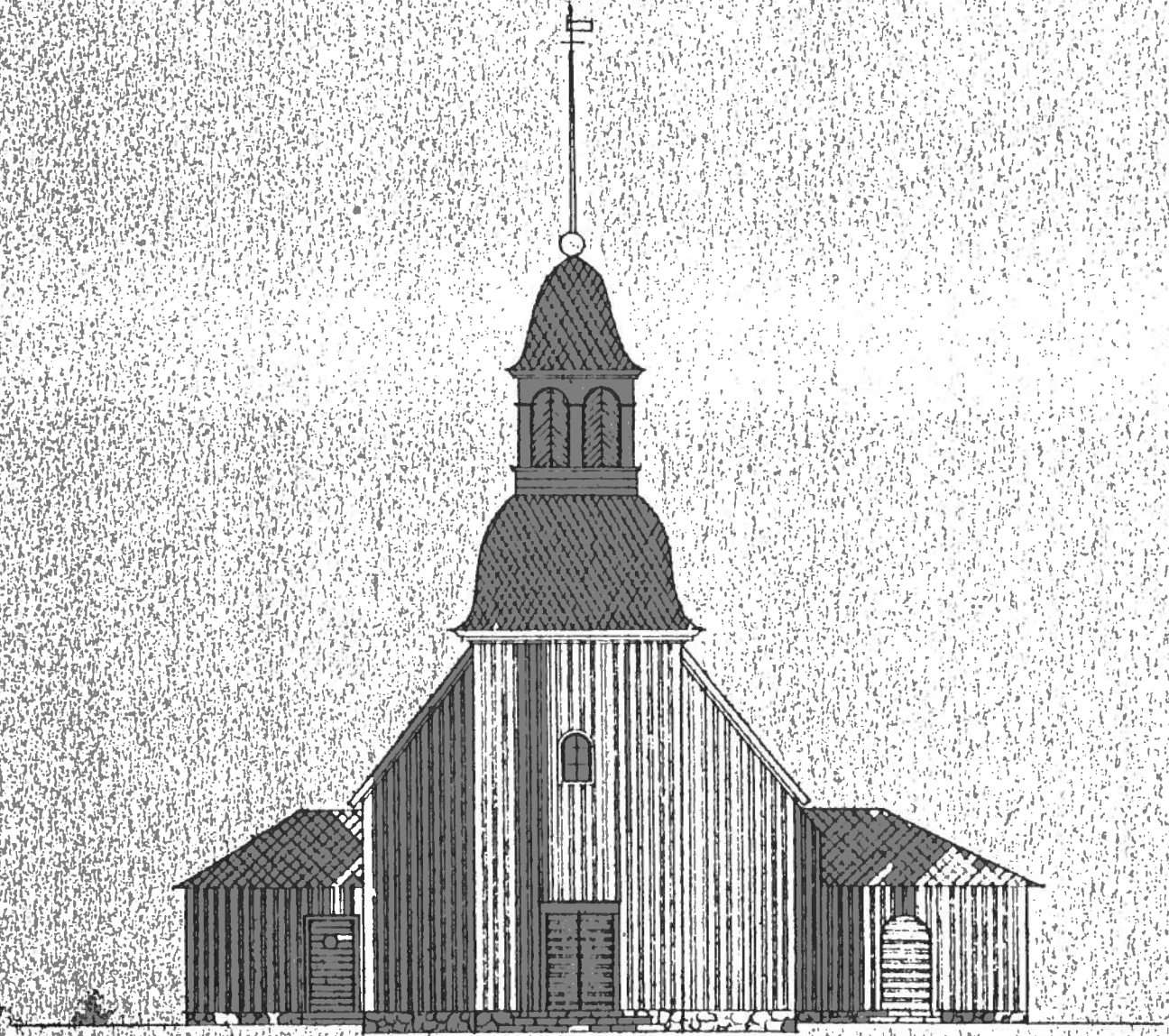
KORJAUSSUUNNITELMA

ETELÄSEINÄ

Dahlbergin kirkko
1930
Dahlberg
arkkitehti

TEMMEKSEN KIRKKO, ARKKITEHTI D.DAHLBERGIN KORJAUSSUUNNITELMA,
HUHTIKUU 1930 (ROA, MV)
LÄNSIPÄÄTY

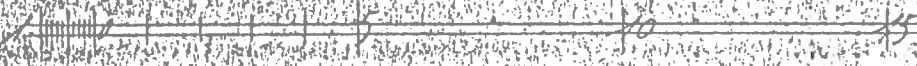

TEMMEKSEN KIRKKO

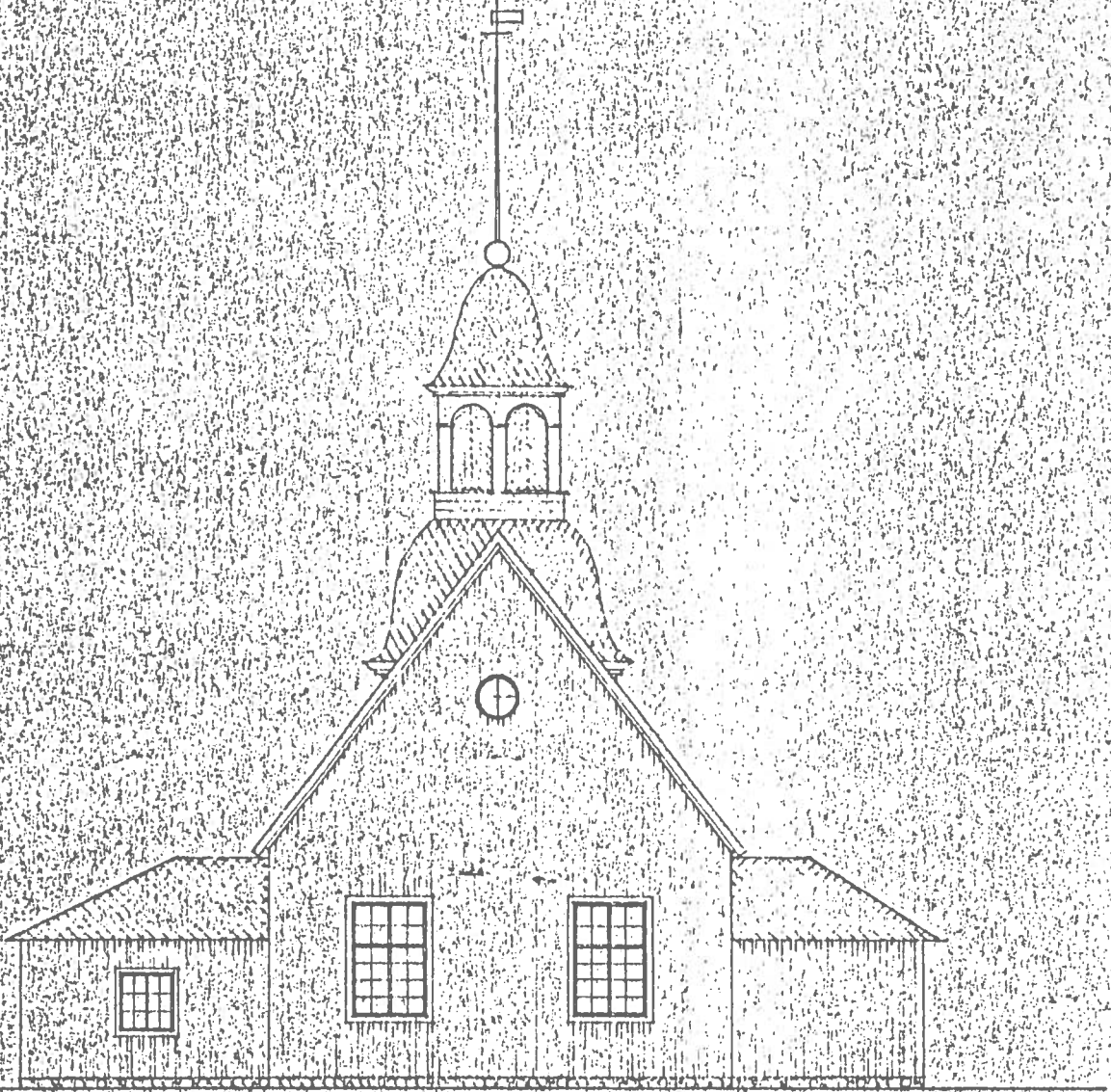
KORJAUSSUUNNITELMA

LÄNSIPÄÄTY

Oulun kirkko
25. VII
Dahlberg

TEMMEKSEN KIRKKO, ARKKITEHTI D.DAHLBERGIN KORJAUSSUUNNITELMA,
HUHTIKUU 1930 (ROA, MV)
ITÄPÄÄTY

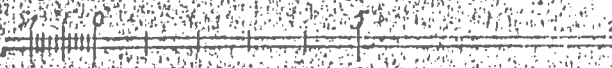
TEMMEKSEN KIRKKO

KORJAUSSUUNNITELMA

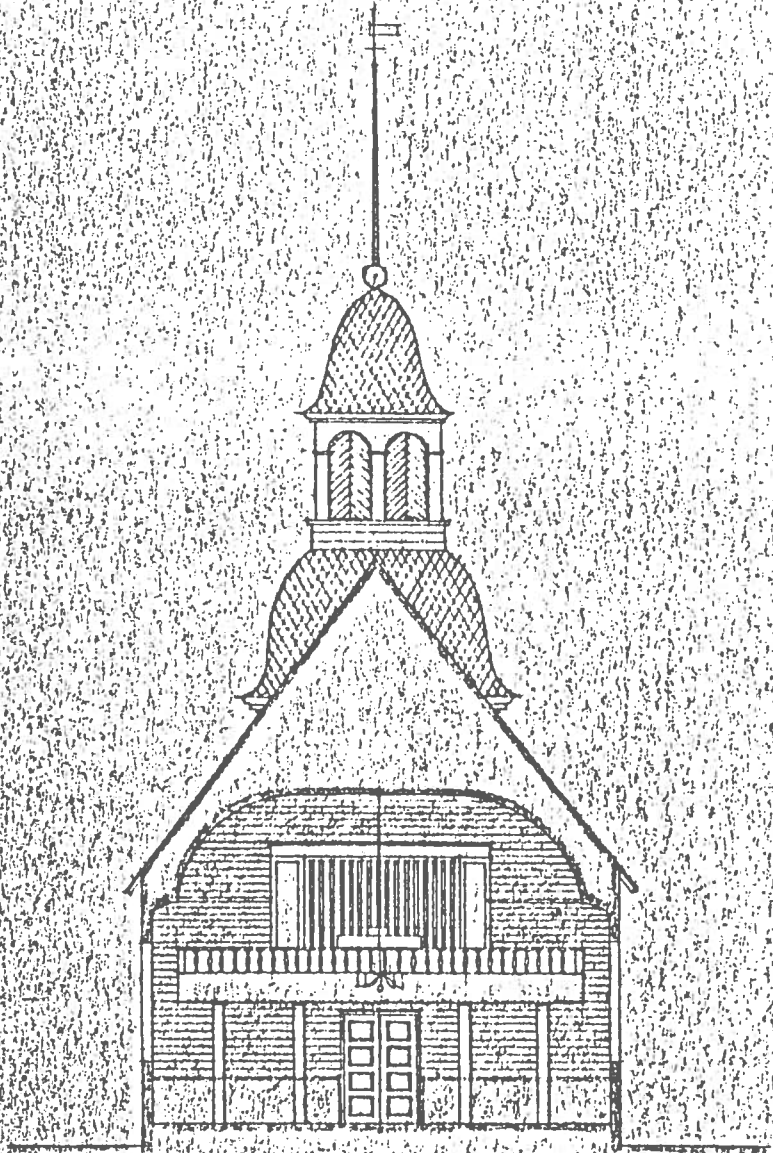
ITÄPÄÄTY

Oulu, huhtik. 1930

D. Dahlberg
Arkkitehti

TEMMEKSEN KIRKKO, ARKKITEHTI D.DAHLBERGIN KORJAUSSUUNNITELMA,
HUHTIKUU 1930 (ROA, MV)
RUNKOHUONEEN POIKKILEIKKAUS LEHTERILLE

TEMMEKSEN KIRKKO

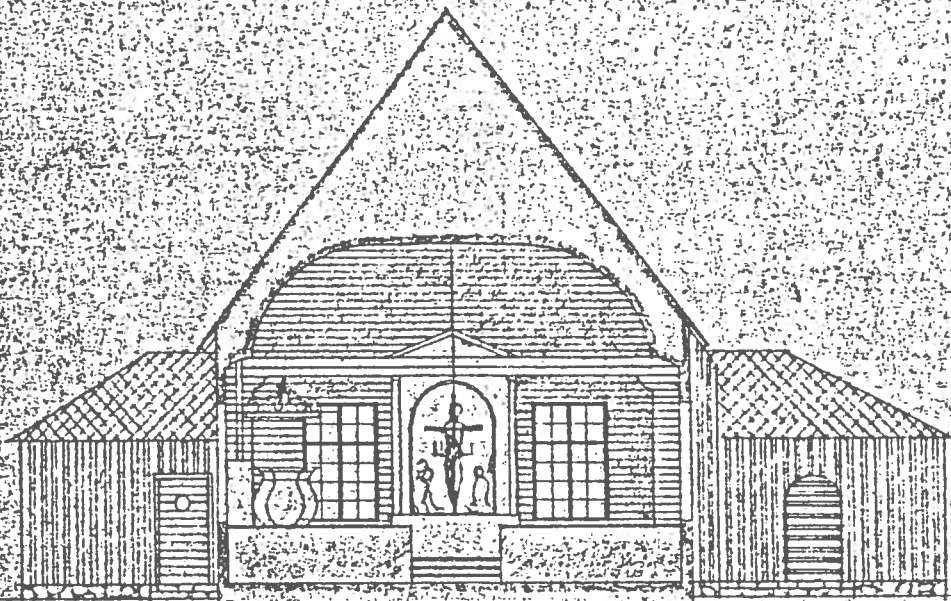
KORJAUSSUUNNITELMA

POIKKILEIKKAUS OYVUOLETTIEN SÄIN

Oulu, huhtik. 1930
D. Dahlberg
Arkkitehti

TEMMEKSEN KIRKKO, ARKKITEHTI D.DAHLBERGIN KORJAUSSUUNNITELMA,
HUHTIKUU 1930 (ROA, MV)
RUNKOHUONEEN POIKKILEIKKAUS KUORIIN

TEMMEKSEN KIRKKO

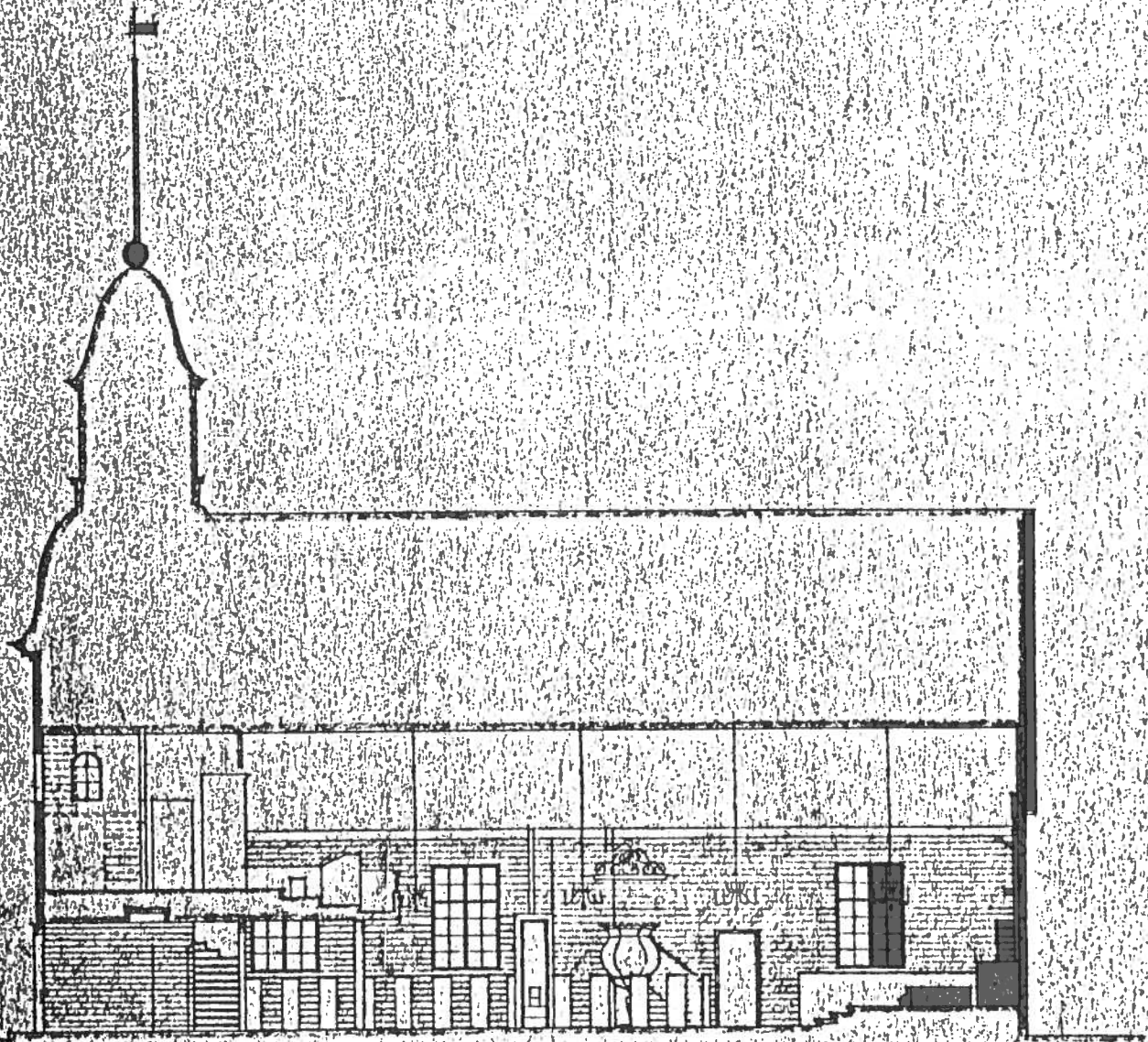
KORJAUSSUUNNITELMA

POIKKILEIKKAUS AUSTALILLE OAJN

Oulun kirkko 1930
D. Dahlberg
Arkkitehti

TEMMEKSEN KIRKKO, ARKKITEHTI D.DAHLBERGIN KORJAUSSUUNNITELMA,
HUHTIKUU 1930 (ROA, MV)
RUNKOHUONEEN PITKITTÄISLEIKKAUS

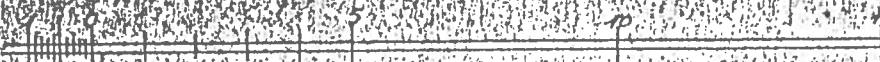
TEMMEKSEN KIRKKO

KORJAUSSUUNNITELMA

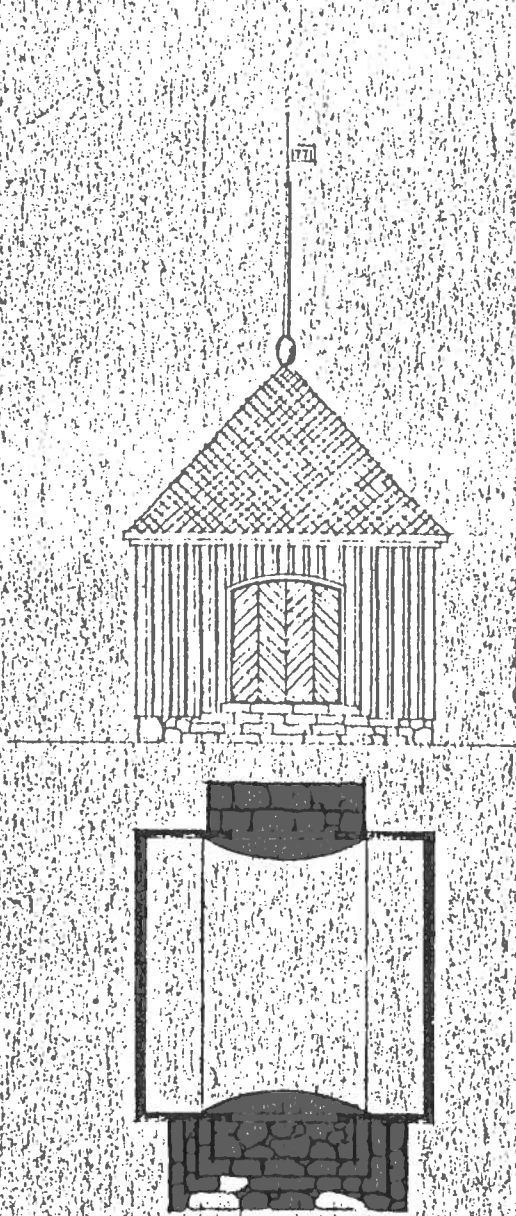
Pitkittäisleikkaus

Oulu, huhtik. 1930

D. Dahlberg

TEMMEKSEN KIRKKO, ARKKITEHTI D.DAHLBERGIN KORJAUSSUUNNITELMA,
HUHTIKUU 1930 (ROA, MV)
PORTTIRAKENNUS

P. M. Dahlberg
TEMMEKSEN KIRKKO

KORJAUSSUUNNITELMA

0 5 10 15 20 25
Oulu, Finland 1930
D. Dahlberg
Arkkitehti